

**UCHWAŁA NR XXIX/194/2020
RADY MIEJSKIEJ W ZWOLENIU**

z dnia 25 września 2020 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwolen na lata 2020-2023

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713 z późn. zm.), art 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282) po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Konserwatora Zabytków

uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwolen na lata 2020-2023 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Zwolenia.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Paweł Sobieszek

ZAŁĄCZNIK DO UCHWAŁY NR XXIX/194/2020 RADY MIEJSKIEJ W ZWOLENIU z dnia 25 września 2020r.

Opracował:

Uzgodniono:

Zwoleń 2020

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	15
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	15
4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.....	15
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.....	16
4.1.3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030.....	20
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	20
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.....	20
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020.....	23
4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.....	25
4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015.....	26
4.2.5. Strategia Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego na lata 2016-2022.....	32
4.2.6. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2014 – 2020 dla Lokalnej Grupy Działania – Stowarzyszenie „Dziedzictwo i Rozwój” /aktualizacja 2019/.....	33
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	34
5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	34
5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2018- 2028	34
5.1.2. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Zwoleń na lata 2016- 2023.....	36
5.1.3. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Zwoleń	39
5.1.6. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	39
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Zwoleń.....	40

5.2.1.Charakterystyka Miasta i Gminy Zwoleń.....	40
5.2.2.Rys historyczny Miasta i Gminy Zwoleń.....	45
5.3. Krajobraz kulturowy Miasta i Gminy Zwoleń.....	56
5.4. Zabytki objęte ochroną prawną.....	60
5.5. Zabytki nieruchome.....	62
5.6. Zabytki ruchome.....	81
5.7.Stanowiska archeologiczne.....	83
5.8. Zabytki muzealne.....	85
5.9. Dziedzictwo niematerialne.....	87
6. Najważniejsze Miejsca Pamięci Narodowej.....	88
7. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków.....	91
8. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń.....	92
9. Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019.....	96
10. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta i Gminy Zwoleń. Analiza szans i zagrożeń.....	97
11. Cel gminnej polityki w ramach programu opieki nad zabytkami oraz niezbędne działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.....	99
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	101
13. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	102
14. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	102
15.Podstawowa bibliografia.....	105
Załącznik nr 1 Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla Miasta i Gminy Zwoleń	107
Załącznik nr 2 Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków Archeologicznych Miasta i Gminy Zwoleń	118

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe (historyczne): materialne i niematerialne miasta i gminy Zwoleń a w szerszym zakresie krajobraz kulturowy, na który składają się pojedyncze zabytki i zespoły zabytków, elementy zagospodarowania przestrzeni, dzieła sztuki, obiekty przyrodnicze czy miejsca historyczne. Program sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. 2020 r., poz. 282, ze zm.*) oraz standardami Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Przedstawia on:

- zasoby dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego,
- aktualny stan zachowania i zagospodarowania zabytków,
- walory turystyczne oparciu o istniejące dziedzictwo kulturowe,
- aktualne uwarunkowania strategiczne i przestrzenne,
- procedury administracyjne ochrony zabytków,
- mechanizmy finansowania ochrony zabytków pozwalające na prowadzenie właściwej polityki konserwatorskiej,
- konkretne działania nakierowane na zachowanie zabytków w dobrym stanie, zwiększenie współpracy z organizacjami społecznymi i urzędem konserwatorskim, poprawę stanu zagospodarowania przestrzennego czy udostępnienie ich na potrzeby edukacyjne i turystyczne.

Przedmiotowy dokument stanowi aktualizację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016 – 2019 przyjętego uchwałą nr XVIII/117/16 Rady Miejskiej z dnia 29 lutego 2016 r.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami nakładają na Gminę przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282). Zgodnie z art. 87 ust. 1 w/w Ustawy, Wójt sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami. Gminny Program Opieki nad Zabytkami podlega uchwaleniu przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Po zatwierdzeniu dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu Wójt Gminy sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, T.J.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opieka nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Deklarację ochrony dziedzictwa narodowego oraz stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.):

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz ust. 2: udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Rzeczpospolita Polska przyjęła w drodze ratyfikacji akty prawne o znaczeniu międzynarodowym określające zasady i sposób dbałości o zachowane materialne dziedzictwo kulturowe. Dokumenty te są większości deklaracjami bądź konwencjami. Najważniejsze z nich to:

- Karta Ateńska, czyli postanowienia konferencji w Atenach sporządzona 30 października 1931 r.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego przyjęta w Hadze 14 maja 1954 r.
- Karta Wenecka, czyli Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Miejsc Zabytkowych sporządzona w Wenecji w 1964 r.

Definiuje pojęcia: restauracji i konserwacji wskazując ich granice, warunki oraz zasady realizacji;

- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r.

Wprowadziła pojęcie „dziedzictwa kulturowego” obejmującego:

- zabytki, pod którymi rozumie się dzieła architektury, monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- zespoły i miejsca zabytkowe - budowle oddzielne lub łączne, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe - dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również sfery, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Instrumentem służącym do realizacji celów Konwencji jest Lista Dziedzictwa Światowego.

- Międzynarodowa Karta Ochrony Ogrodów IFLA-ICOMOS sporządzona 21 maja 1981 r.
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast historycznych ICOMOS sporządzona w październiku 1987 r.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 r.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. - (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz.564) dotycząca dziedzictwa archeologicznego. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania przestrzennego.

Definiuje ona niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Zawiera trzy listy: - Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony;

- Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego;

- Rejestr programów, projektów i działań mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego („Rejestr Najlepszych Praktyk”).

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2020 poz. 713) art. 7 ust. 1 pkt. 9 gmina realizuje zadania własne mające na celu zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, obejmujących m.in. sprawy kultury w tym, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

**Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia
23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 282)**

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, ze zm.) Zgodnie z art. 3 pkt 1 *zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.*

OCHRONA ZABYTKÓW polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu (art. 4):

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

OPIEKA NAD ZABYTKIEM sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

OCHRONIE I OPIECE, BEZ WZGLĘDU NA STAN ZACHOWANIA PODLEGAJĄ (art. 6, ust. 1):

zabytki nieruchome będące, w szczególności (art. 6 ust. 1pkt 1):

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami, i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytki ruchome będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018, poz. 574, z późn. zm.),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

zabytki archeologiczne będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- pozostałościami terenowymi pradziejowego historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6, ust. 2).

FORMAMI OCHRONY ZABYTKÓW SĄ (art. 7):

- **wpis do rejestru zabytków,**
- **uznanie za pomnik historii,**
- **(1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,**
- **utworzenie parku kulturowego**
- **ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z 2016 r. poz. 1330 wszedł w życie 25 listopada 2016 r.) wprowadziła utworzenie i prowadzenie przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego Listy Skarbów Dziedzictwa. Wpis na Listę jest nową formą ochrony zabytków. Cechą szczególną Listy, poza podmiotem ją prowadzącym, będzie to, że znajdą się na niej zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Wpis zabytku ruchomego na Listę będzie się odbywać na drodze decyzji wydawanej przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku. Z wpisem zabytku na Listę będą wiązać się określone obowiązki spoczywające na jego właścicielu. Będzie on zobowiązany m.in. powiadomić ministra w przypadku np. uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku. Minister będzie miał zaś uprawnienie do badania takiego zabytku w miejscu, w którym się on znajduje. Sam zabytek powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą, pożarem i innymi zagrożeniami, a w czasie transportu powinien podlegać stałej ochronie fizycznej. Szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu. W przypadku zabytków wpisanych na Listę została wyłączona możliwość wydania wielokrotnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę. Osoba dysponująca

zabytkiem wpisanym na Listę będzie mogła ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich. Ponadto w przypadku takich zabytków pojawi się możliwość ubiegania się o dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, w którym zabytek ma być przechowywany. Dodatkowym uprawnieniem właściciela lub posiadacza zabytku będzie możliwość wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury.

Ten akt prawny został ogłoszony w Dzienniku Ustaw w dniu 24.08.2016 r., wszedł w życie 25 listopada 2016 r.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16).
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18).
- obowiązek prowadzenia przez wójta miasta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4).
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71).
- prawo ubiegania się przez gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącym własnością tej jednostki (art. 73).
- prawo udzielania przez radę gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81).
- sporządzanie przez wójta i przyjmowanie przez radę gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata wójt przedstawia sprawozdanie radzie gminy (art.87).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2020 r. poz. 65 z późn. zm.) art. 29, ust. 2, Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej

w użytkowanie wieczyste jest nieruchomości wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. Art.68, ust. 3 Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku, jeżeli nieruchomość jest sprzedawana: ustaloną, zgodnie z art. 67, cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50 %.Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę;

- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r., poz. 293, z późn. zm.) art. 53, ust. 4, pkt 2: **Decyzje, o których mowa w art. 51 ust. 1, wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów lub obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282)**

- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2020 r. poz. 55, z późn. zm).

Na podstawie art. 83a ust. 1 zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków/ nie dot. wpisanych do rejestru zabytków terenów zakomponowanej zieleni.

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186, z późn. zm.) Art. 39:

1/ Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/ Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4/ Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Nie zajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych;

- Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (U. z 2020 r. poz. 194). Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2019 r. poz. 688, z późn. zm.). Prowadzenie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego oraz podtrzymywania tradycji narodowej i rozwoju świadomości kulturowej jest działalnością pożytku publicznego.
- Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2019 r. poz. 730, z późn. zm.) Ustawa ta stanowi pierwszy akt prawny poświęcony w całości ważnemu zagadnieniu rewitalizacji. Ustawa wprowadza nowe rozwiązania, które mają uporządkować proces rewitalizacji, zdefiniować najważniejsze pojęcia i zagadnienia, a także wprowadzić jednolitą ścieżkę proceduralną dla tworzenia gminnych programów rewitalizacji. Ustawa o rewitalizacji stworzyła ramy prawne dla rewitalizacji w Polsce. Zawarte w niej regulacje mają zachęcać coraz więcej samorządów do prowadzenia tego procesu. Jej zapisy uporządkowały pojmowanie rewitalizacji. Powinna być ona dobrze zaplanowana i uwzględniać sferę społeczną, gospodarczą i przestrzenną. Rewitalizacja nie jest jedynie remontem, modernizacją czy odbudową, ale kompleksowym, wielowymiarowym procesem, którego głównym celem jest trwałe podniesienie jakości życia na obszarze zdegradowanym. Musi więc zawierać dopasowane do danego miejsca działania aktywizacyjne, edukacyjne, kulturalne, integrujące lokalną społeczność.
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U.2015, poz. 774, z późn. zm.). W myśl art. 4 „ustawy krajobrazowej” do ustawy o podatkach i opłatach lokalnych została dodana kolejna opłata, a mianowicie opłata reklamowa. Na podstawie znowelizowanych przepisów rada gminy będzie mogła wprowadzić opłatę reklamową od umieszczonych tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych. Opłata ta będzie pobierana, jeżeli na nieruchomościach lub obiektach budowlanych znajdują się tablice reklamowe lub urządzenia reklamowe, niezależnie od tego czy na tablicy reklamowej lub urządzeniu reklamowym eksponowana jest reklama.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2019 r. poz. 917)

- Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479)

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również w rozporządzeniach:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U.2017, poz. 1674)

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018, poz. 1609),**

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110),

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. 2004 r. Nr 124, poz. 1304),

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 r. Nr 212, poz. 2153),

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113 poz. 661),

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2019, poz. 1886),**

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U.2011r., Nr 89,poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz. U. z 2015 r. Poz. 979),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004 r. Nr 30,poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1302).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r., poz. 1275).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Rada Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r. przyjęła projekt uchwały w sprawie Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022.

W programie przyjęto trzy główne cele. Po pierwsze optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, podzieloną na wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym oraz wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym. Po drugie wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami, podzielone na merytoryczne wsparcie działań oraz podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego. Po trzecie budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa, w tym upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości oraz tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Dla zrealizowania tych celów będą prowadzone m.in. następujące zadania:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych

właścicielom, opiekunom a rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami jak Policja;
- kampanię społeczno-edukacyjną w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Głównym realizatorem programu jest państwowa instytucja kultury Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r., jej przedłużenie czyli „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” przyjęto w 2005 roku. Powyższe dokumenty służą wdrożeniu Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego.”

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013, obejmowała wszystkie sfery i zagadnienia związane z funkcjonowaniem kultury. W ramach prac nad Dokumentem określono nową misję, którą w ramach przedstawionych założeń do strategii, wypełniać powinny instytucje zarządzające, pośredniczące, finansujące, współpracujące oraz wnioskodawcy.

Misją tą jest: Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

Omawiany dokument wśród najważniejszych celów strategicznych państwa w zakresie ochrony zabytków wymienia:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami.
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,

- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej.
- ograniczenie uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie.

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały określone następująco:

- Państwo powinno realizować zadania z zakresu kultury poprzez działania Ministra Kultury oraz działania jednostek samorządu terytorialnego.
- Wydatki publiczne na kulturę w Polsce powinny wzrosnąć.
- Minister Kultury realizuje zadania własne poprzez narodowe programy kultury, narodowe instytucje kultury, placówki badawczo-rozwojowe oraz zlecanie zadań instytucjom samorządowym i pozarządowym.
- Budżet Ministra Kultury powinien być adekwatny do nowych działań. Ze względu na ograniczenia budżetu państwa winno poszukiwać się pozabudżetowych środków finansujących kulturę. W tym celu proponuje się uzupełnienie istniejącego modelu finansowania kultury o rozwiązania stosowane w Europie, tworzące fundusze celowe dla realizacji polityk w poszczególnych obszarach kultury.
- Państwo, w tym Minister Kultury, powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach.
- Samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach.
- Zwiększyć powinna się społeczna partycypacja w sferze odpowiedzialności za kulturę, m.in. poprzez uspołecznienie decyzji podejmowanych w sferze kultury w regionach (lokalne strategie kulturalne, społeczne ciała opiniujące funkcjonowanie instytucji kultury). Wzrosnąć powinna również rola organizacji pozarządowych, poprzez równouprawnienie ich w dostępie do środków publicznych na zadania w sferze kultury.
- Unowocześnienie procesu zarządzania sferą kultury i usług kulturalnych.

- Wszystkie zaplanowane działania zaprogramowane w strategii powinny być dostępne dla mniejszości narodowych oraz instytucji prowadzonych przez te społeczności w celu pielęgnowania różnorodności kulturowej i ich tradycji jako dorobku polskiej kultury.
- Rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów jest podstawą dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych, wykorzystujących (i działających na ich rzecz) elementy dziedzictwa kulturowego, aktywność instytucji kultury oraz skoncentrowane wokół tych instytucji przemysły kultury.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania 2004–2013 były:

- promocja czytelnictwa i wsparcie sektora książek i wydawnictw.
- ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków.
- rozwój szkolnictwa artystycznego, w tym rozbudowa i modernizacja infrastruktury oraz unowocześnianie programów edukacji artystycznej i dostosowanie ich do rynku pracy.
- wzmocnienie efektywności działania i roli instytucji artystycznych w kreowaniu sfery kultury, w tym i promocji polskiej twórczości artystycznej.
- stworzenie systemu wspierania współczesnej twórczości artystycznej, stworzenie instytucji zajmujących się jej dokumentowaniem, gromadzeniem i udostępnianiem.
- zwiększenie samodzielności instytucji kultury, także w znaczeniu ekonomicznym oraz wyposażenie ich w odpowiednie narzędzia finansowe, wpłynie pozytywnie na ich efektywność i konkurencyjność na rynku usług kulturalnych oraz na samodzielność programową.
- rolę Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).

- w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i jednostki samorządu i instytucji kultury powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały poddane publicznej dyskusji z udziałem przedstawicieli środowisk twórczych, jednostek samorządu terytorialnego i partnerów społecznych. Strategia została uzupełniona o wnioski z tej dyskusji i zostanie przedstawiona do zatwierdzenia przez Radę Ministrów jako program działań na lata 2004–2013. Strategia zawiera działania instytucjonalne, organizacyjne, prawne, finansowe i kontrolne, wraz ze wskazaniem jednostek odpowiedzialnych za realizację tych zadań oraz potrzeb finansowych Ministra Kultury do realizacji strategii i źródła ewentualnego pochodzenia pozostałych środków. Integralną częścią strategii są narodowe programy kultury: „Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki”, „Rozwój instytucji artystycznych na lata 2004-2013”, „Wspieranie debiutów i rozwój szkół artystycznych Maestria na lata 2004-2013” oraz „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 z 2005 r. wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”. W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.
- Rozwój kolekcji muzealnych. Dotyczy zwłaszcza zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.1.3 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Dokument został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 26.03.2013 r. Głównym celem Strategii jest wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. Przyporządkowano temu cztery cele szczegółowe, wśród których czwarty, „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej” odnosi się pośrednio do ochrony dziedzictwa kulturowego. Wśród kierunków działań wymienia się:

- tworzenie warunków wzmocniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym,
- ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury. W Strategii podnosi się również kwestię aktywnego udziału społeczeństwa w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

4.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020.

Jedną z najważniejszych sfer działań województw samorządowych jest programowanie rozwoju. Realizacja tych działań odbywa się poprzez opracowanie strategii rozwoju województwa i programów wojewódzkich. Na podstawie strategii prowadzona jest polityka rozwoju województwa. Określać ma ona uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województw. Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym zobowiązuje sejmiki województw do ustalenia strategii rozwoju województw. „Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020” jest dokumentem opracowanym przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego a przyjęty przez przyjęta przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą z dnia 29 maja 2006 r. Kwestie ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury „Strategia” traktuje bardzo ogólnikowo. W części opisowej, w punkcie dotyczącym kultury i dziedzictwa kulturowego zostały wymienione najbardziej charakterystyczne obiekty miast Mazowsza, które decydują o jego charakterze kulturowym. Problemy związane z zabytkami i dziedzictwem kulturowym dotyczą przede wszystkim:

- a) złego stanu technicznego zabytków
- b) postępującej eliminacji zabudowy drewnianej z krajobrazu Mazowsza

Zamierzeniami Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego w zakresie kultury i turystyki są promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory środowiska

naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionu a także kreowanie i promocja jego produktu.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych materialnych i niematerialnych oraz przyrodniczych. Wymiernym efektem prowadzonej promocji będzie, zwiększenie wartości turystycznych regionu oraz aktywizacja obszarów wiejskich.

W tym celu podjęte zostaną następujące działania:

- wzmocnienie dotychczasowych kierunków działań samorządu propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie.
- rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych.
- wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych.
- rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz ich włączenie do sieci w sąsiednich województwach.

Główne zamierzenia strategiczne dotyczące turystyki i kultury obejmują:

- promowanie turystyki i sportów wodnych poprzez wyznaczanie i utrzymanie szlaków wodnych, rozwój żeglugi rzecznej oraz zaplecza towarzyszącego np. porty, przystanie, stacje, ośrodki turystyki wodnej.
- rozwijanie zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej.
- utworzenie, we współpracy z samorządami lokalnymi, regionalnej sieci obsługi ruchu turystycznego, dostarczającej autoryzowanej oferty turystyczno-wypoczynkowej dla różnych segmentów rynku turystyki i wypoczynku w regionie.
- tworzenie dogodnych warunków do rozwoju kompleksów wypoczynkowych, rekreacyjnych i balneologicznych wraz z zakładami geotermalnymi oraz ich promocja.
- promocja wartości turystycznych regionu przy użyciu reklamy i upowszechniania wiedzy we współpracy z organizatorami turystyki.
- promowanie bogactwa Kampinoskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych, unikalnych tradycji: kurpiowskich, łowickich, podlaskich, kołbielskich oraz innych, czemu służyć będą organizowane wystawy twórczości regionalnej.

- wspieranie inicjatyw mających na celu promocję działalności sprzyjającej integracji Mazowsza, jako regionu o bogatej historii, wartościach przyrodniczych i wyrazistej tożsamości.
- wspieranie działalności Biura Przedstawicielskiego Województwa Mazowieckiego w Brukseli, które umożliwi efektywną promocję Mazowsza w Unii Europejskiej.
- zorganizowanie Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz lokalnych organizacji turystycznych.
- powołanie Centrum Folklorystycznego skupiającego najciekawsze i unikalne wytwory kultur regionalnych.
- wydawanie publikacji promocyjnych oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu w mediach.

Kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja jego produktu regionalnego, w założeniach strategii przyczyni się do budowania i wzmacniania tożsamości, atrakcyjności i promocji regionu w wymiarze krajowym i europejskim.

W związku z tym zostaną podjęte następujące działania polegające na:

- utworzenie instytucjonalnych ram, np. za pomocą regionalnego systemu certyfikacji, dla wspierania rozwoju marek regionalnych (np. tradycyjnych produktów żywnościowych czy produktów turystycznych).
- wspieraniu organizacji i stowarzyszeń regionalnych i lokalnych, które nie tylko kultywują wartości tradycyjne, ale również kreują aktywne postawy społeczne, lokalny patriotyzm, a także integrują społeczności lokalne w dostosowywaniu się do nowych warunków społeczno-gospodarczych.
- ochronie i promocji, którymi powinny zostać objęte zespoły urbanistyczne i dziedzictwo drewniane, cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast.
- promocji unikalnych zabytków architektury, miejsc pamięci narodowej oraz zamieszkania i pobytu wielkich twórców identyfikujących się z regionem.
- wspieraniu rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza.
- kreowaniu regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej.

- pielęgnowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu.
- wprowadzeniu zintegrowanego systemu informacji kulturalnej, promującego dziedzictwo kulturowe i tradycję, funkcjonującego jako portal internetowy, dzięki któremu podawane będą informacje o wydarzeniach kulturalnych, wystawach, targach regionalnych, krajowych i zagranicznych promujących Mazowsze.
- promocji odrębności historyczno-kulturowej Mazowsza, nurtów kultury ludowej i wysokiej, dążąc do zahamowania pogłębiającej się dysproporcji między nimi poprzez aktywne wsparcie ośrodków i środowisk lokalnych, a także poprawę dostępu do kultury skupionej w Warszawie dla ludności spoza stolicy.
- organizowaniu okolicznościowych i stałych imprez lokalnych (targów, festiwali, konkursów),
- podjęciu szerszych działań promocyjnych wśród regionów polskich i europejskich.
- prezentowaniu szerokiej oferty związanej z kulturą regionu (obrzędy, rękodzieło, tradycje, kapele i zespoły folklorystyczne) oraz opracowanie katalogu ofert produktów regionalnych.
- ekspozycji regionalnych produktów ekologicznych i turystycznych, uwzględniających lokalne tradycje (przykładowo palmy kurpiowskie, wycinanki kołbielskie, czy strój łowicki), związanych z krajobrazem lub kulturą
- upowszechnianiu wiedzy o regionie poprzez organizowanie seminariów, debat, dyskusji oraz imprez .

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014- 2020.

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014-2020 dla dziewięciu polskich województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwa kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się ponad 6500 obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, wśród nich około: 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, ok. 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parki, 252 ogrodów i inne formy zaprojektowanej zieleni, około 150 miejsc

upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji (stan na 2014 r.). Wskazuje się przy tym niewymiernie małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów.

W obowiązującej osi priorytetowej V występuje działanie 3- Dziedzictwo kulturowe. Cel szczegółowy:

- Zwiększona dostępność oraz rozwój zasobów kulturowych regionu.

Bogate zasoby dziedzictwa kulturalnego stanowią ogromny potencjał rozwojowy Mazowsza. Planowane w ramach interwencji prace modernizacyjne i renowacyjne, przyczynią się do zahamowania procesu degradacji obiektów zabytkowych, nadaniu im nowych funkcji oraz utrwalenia ich historycznych i artystycznych walorów, pozwalając na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Dodatkowo działania w zakresie rozwoju infrastruktury kultury wzmocnią procesy przekształcania instytucji kultury w nowoczesne centra dostępu do wiedzy i oferty kulturalnej oraz lokalne ośrodki życia społecznego. Realizowane w tym zakresie projekty przyczynią się do zmiany jakościowej w odbiorze kultury, poprawy dostępu do zasobów kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnych i zwiększenia poziomu uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym. Działania te przyczynią się do wzrostu atrakcyjności regionu, będą sprzyjać podnoszeniu regionalnego potencjału turystycznego, co z kolei przełoży się na pobudzenie wzrostu gospodarczego Mazowsza

W ramach działania określono dwa typy projektów:

1. Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych:

- konserwacja, renowacja, rewaloryzacja, modernizacja, adaptacja historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, umożliwiającą zachowanie dotychczasowych funkcji obiektów zabytkowych, a także służącą nadaniu im nowych funkcji użytkowych (z przeznaczeniem w szczególności na cele kulturalne i edukacyjne), w tym również w połączeniu z działalnością komercyjną,
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
- zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą,
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

2. Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie:

- inwestycje w infrastrukturę trwałą, wyposażenie służące działalności kulturalnej, zachowaniu dziedzictwa i zwiększeniu dostępności do jego zasobów

- inwestycje infrastrukturalne, prace modernizacyjne i renowacyjne w przypadku, gdy prace te stanowią dostosowanie istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturowych, w tym edukacyjnych,
- efektywne wykonywanie zadań statutowych, polegające na zapewnieniu wysokiej jakości trwałego wyposażenia oraz odpowiedniego zabezpieczenia zbiorów będących w posiadaniu instytucji,
- digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego pod warunkiem powszechnego udostępnienia (jako element projektu),
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego został uchwalony 7 czerwca 2004 r. przez sejmik województwa mazowieckiego. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. jest planem o charakterze regionalnym, stanowiącym pomost między planowaniem krajowym, a planowaniem miejscowym, dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych krajobrazów kulturowych; krajobrazu kulturowego wsi i małych miast; zespołów

budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej.

4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2018-2021 został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 174/18 z dnia 13 listopada 2018 r. W preambule określono nadrzędną wytyczną, którą jest przyczynienie się do otoczenia dziedzictwa województwa właściwą opieką, z zachowaniem zasady możliwie pełnego włączenia obiektów zabytkowych i niematerialnych elementów dziedzictwa w nurt współczesnego życia województwa mazowieckiego.

Diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego nie sprowadzono jedynie do zwykłej inwentaryzacji zasobów zabytkowych, ale opracowano ją w oparciu na trzech faktach: 1/ szczególna różnorodność dziedzictwa dot. wielowątkowości kulturowej, historycznej i terytorialnej, 2/ rozwarstwienie ekonomiczne województwa, w których występują skrajne różnice ekonomiczne w obrębie poszczególnych powiatów i gmin 3/ kontekst niespotykanych wcześniej wyzwań współczesności związany z coraz większą presją inwestycyjną i konkurencją w zakresie atrakcyjności dostępnego w Polsce i Europie dziedzictwa.

Szczegółowo scharakteryzowano istniejące dziedzictwo województwa mazowieckiego ze uwzględnieniem stanu zachowania zabytków drewnianych i przemysłowych, dziedzictwa niematerialnego, wydatków na ochronę zabytków w ostatnich latach. Podano dokładne dane liczbowe odnośnie zabytków rejestrowych (stan na 2017 r.):

- 7 210 obiektów nieruchomości wpisanych do księgi A,
- 20 727 obiektów ruchomych wpisanych do księgi B,
- 405 zabytków archeologicznych wpisanych do księgi C.

Określono procentowo stan zachowania zabytków rejestrowych. Na uwagę zasługuje wysoki procent (ponad 50%) obiektów, których stan ocenia się jako dobry. Niestety zabytków znajdujących się w złym i bardzo złym stanie jest ok. 10%, a w stanie niedostatecznym 11%. Analiza wskazała, że w stosunkowo najlepszym stanie są zabytki

sakralne. Natomiast odwrotna sytuacja dotyczy zabytków przemysłowych i rezydencjonalnych. Największą jednak grupą zabytków najbardziej zagrożonych zniszczeniem stanowią zabytki mieszkalne.

Przeważająca liczba zabytków znajduje się w rękach prywatnych – 8 888, prawdopodobnie zatem od tej grupy właścicieli zależy w dużej mierze stan dziedzictwa w województwie mazowieckim. Kościoły i związki wyznaniowe będące na drugiej pozycji dysponują mniej niż ¼ tej liczby: 1 952. Niepokoi znaczna ilość nieustalonych właścicieli zabytków, ponieważ aktualnie nie ma dostatecznych instrumentów prawnych, aby je chronić. Wiele obiektów należących do Skarbu Państwa również wymaga działań remontowych.

Posumowano realizację zadań prowadzonych przez samorządy odnośnie opracowywania Gminnych programów opieki nad zabytkami - GPOnZ i prowadzenia gminnych ewidencji zabytków -GEZ. Z analizy przedstawionej w dokumencie wynika, że pod tym względem w najlepszej sytuacji jest region radomski (99% gmin posiada GPOnZ i prowadzi GEZ).

Zwrócono uwagę na zróżnicowanie dochodów gmin i wysokość wydatków na opiekę i ochronę zabytków. Gminy w regionie radomskim mieszczą się w średniej województwa.

Przedstawiono obecne zagrożenia zabytków:

- Lokalizacja zabytku – zagrożenia związane z położeniem i dostępnością obiektu. W tej grupie znajdują się zarówno zabytki położone w miejscach odludnych, uniemożliwiających ich monitorowanie, jak np. zabytki małej architektury na wsiach czy zabytki archeologiczne, jak i zabytki zlokalizowane w zagęszczonych przestrzeniach miejskich, poddane bardzo silnej presji otoczenia. W tej grupie można wymienić też zabytki ruchome przechowywane na otwartej przestrzeni (np. niektóre zabytki techniki, środki transportu itp.) szczególnie narażone na dewastację lub kradzież z uwagi na swoją lokalizację.
- Materiał i konstrukcja zabytku – przykładem mogą być tu zabytki drewniane, które wśród zabytków województwa stanowią szczególnie dużą grupę – 19%. Są one w oczywisty sposób grupą szczególnie narażoną na zagrożenia pożarowe oraz korozję biologiczną. Inną grupą są budynki z elementami elewacji z kamienia wapiennego, szczególnie narażone na kwaśne środowisko związane z zanieczyszczeniem powietrza.
- Presja rynkowa – ryzyko występujące szczególnie w większych miastach, gdzie cena gruntu, na której zlokalizowany jest zabytek, wielokrotnie przewyższa jego wartość rynkową.

- Nieustalona własność – Stan ponad 800 obiektów o nieustalonej własności, jest niepokojący a bardzo wiele obiektów jest w stanie złym, co wynika z ich niszczenia z uwagi na niemożność podjęcia koniecznej interwencji. Ryzyko to pogłębia brak skutecznych narzędzi prawnych, które mogłyby przeciwdziałać pogłębianiu ich dewastacji.
- Brak odpowiedniego nadzoru lub niedostateczna forma ochrony.
- „Skansenizacja” – zagrożenie związane z renowacjami dotyczącymi obszarów o historycznej wartości, jak np. zabytkowe ulice handlowe w miastach. Jego przyczyną jest silne dążenie do wierności historycznej kosztem praktycznych funkcji wynikających z potrzeb użytkowników przestrzeni. Przykładami mogą być jednolite nawierzchnie brukowe czy przeszkody utrudniające poruszanie się osobom niepełnosprawnym i starszym, imitacyjne odtwarzanie ignorujące funkcje społeczne czy handlowe. Kwestia równowagi pomiędzy podejściem „wąsko konserwacyjnym” a dbałością o żywe funkcjonowanie obiektu zabytkowego wymaga generalnie głębokiej dyskusji a obie skrajności mogą być niekorzystne dla zachowania dziedzictwa.
- Niewłaściwa konserwacja – działania podejmowane przez właścicieli na własną rękę, które zniekształcają lub prowadzą do degradacji zabytku. Są to głównie działania związane z remontami i termomodernizacjami prowadzonymi bez konsultacji i uzgodnień, w efekcie skutkują zmianą wyglądu historycznej elewacji, dewastacją lub przykryciem styropianem detalu, nieodpowiednio dobraną kolorystyką, rażąco odbiegającymi od historycznych rozwiązaniami materiałowymi i konstrukcyjnymi.
- Agresywna ekspozycja reklam – jedna z głównych bolączek historycznych centrów miast to ingerencja coraz większych powierzchni reklamowych w krajobraz. Gminy zbyt rzadko korzystają z możliwości regulowania takiej działalności. Z uwagi na niedługi czas obowiązywania tzw. ustawy krajobrazowej (2016), na jej efekty trzeba będzie jeszcze poczekać.
- Brak sankcji prawnej – w wielu przypadkach zniszczenie cennego obiektu wiązało się zaledwie z nałożeniem niewielkiej grzywny. Jednakże obecnie wprowadzono kary administracyjne do 500000 zł za niszczenie zabytków, a surowe wyroki za niszczenie dziedzictwa zapadają coraz częściej.
- Brak świadomości wartości obiektu – ryzyko związane głównie z dorobkiem kulturowym o nieustalonym jeszcze statusie, które ma szansę stać się częścią dziedzictwa, np. architektura modernistyczna, ruchome obiekty – wytwory modernistycznego wzornictwa, a w zakresie dziedzictwa niematerialnego – wartości etnograficzne kultury społeczności miejskich (np. gwara praska w Warszawie) itp.

- Brak kontynuacji tradycji dziedzictwa niematerialnego – ta część dziedzictwa jest szczególnie wrażliwa na zanikanie z uwagi na brak kontynuacji i zmianę pokoleniową. Przykładem szybko ginących tradycji mogą być tzw. ginące zawody.

- „Porzucone” wątki dziedzictwa – wątki, które – ze względu na przebieg procesów historycznych – nie mają we współczesnej strukturze społecznej województwa mazowieckiego naturalnych kontynuatorów tradycji, z której wynikły w swojej epoce: zabytki osadnictwa olenderskiego wzdłuż Wisły pomiędzy Warszawą a Płockiem, tradycja tkacka Żyrardowa, cmentarze i świątynie nieobecnych współcześnie na Mazowszu wyznań – to przykłady takich wątków dziedzictwa.

Wymieniono i opisano nowe rozwiązania legislacyjne (ustawa krajobrazowa, ustawa o rewitalizacji, nowa forma ochrony- Lista Skarbów Dziedzictwa) i tzw. „dobre praktyki”- Poradnik „Zabytki. Wspólne dziedzictwo” – przegląd najważniejszych pojęć i dobrych praktyk dla prywatnych właścicieli opracowany przez MWKZ, www.nid.pl, www.zabytek.pl strony internetowe stworzone przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, które w nowoczesny sposób udostępniają informacje o polskich zabytkach wraz z ich opisami.

Wyniki analizy SWOT (wybrane czynniki strategiczne):

Mocne strony:

- Właściciele zabytków sakralnych stanowią wzór w opiece nad zabytkami;
- Dokumenty strategiczne i planistyczne uwzględniają potrzeby dziedzictwa;
- Samorządy przeznaczają znaczne środki na muzealnictwo;
- Duża aktywność NGO działających w obszarze opieki nad zabytkami;
- Portal Mazowiecki Szlak Tradycji ważną bazą wiedzy o dziedzictwie regionu;
- Aktywny udział organizacji społecznych w pielęgnowaniu tradycji lokalnych;
- Samorządy mają doświadczenie w pozyskiwaniu środków na opiekę nad zabytkami;
- Dziedzictwo kulturowe kreuje nowe obszary i produkty turystyczne;
- Dziedzictwo niematerialne coraz lepiej chronione (wdrażanie Konwencji UNESCO);
- Inicjatywy lokalne chroniące folklor, twórczość ludową, rzemiosło artystyczne...;

Słabe strony:

- Niewystarczające środki na prace przy obiektach zabytkowych, w tym prywatnych;
- Bardzo niskie zaangażowanie finansowe większości gmin w ochronę zabytków;
- Degradacja krajobrazu kulturowego: agresywna reklama, chaotyczna zabudowa;
- Niedostateczne działania na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego;
- Brak zachęt w zakresie ochrony dziedzictwa dla prywatnych właścicieli;
- Niewystarczająca świadomość społeczeństwa co do wartości dziedzictwa;
- Prawie żaden z zabytków nie posiada dokumentacji cyfrowej;
- Niski poziom zabezpieczenia zabytków architektury drewnianej;
- Brak wiedzy prywatnych właścicieli o ochronie zabytków i opiece nad nimi;
- Gminne programy opieki nad zabytkami mają niski poziom i są słabo wdrażane;
- Wiedza o stanie zabytków jest niepełna i brak badań uzupełniających tę wiedzę;
- Brakuje programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym;
- Brak stałego monitoringu stanu zachowania zabytków;
- Nieuregulowany stan prawny niektórych zabytków;
- Nieaktualizowane dane w gminnych ewidencjach zabytków;
- Prywatne zabytki są mniej dostępne i stanowią niewykorzystany potencjał;
- Wprowadzanie przypadkowych technologii i materiałów, nadmierna adaptacja;
- Istnienie szczególnie bogatego zasobu muzealiów;

Szanse:

- Istnienie wytyczonych turystycznych szlaków kulturowych;
- Narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego dostępne w ustawie „krajobrazowej”;
- Istnienie miejsc związanych z wydarzeniami historycznymi i wybitnymi osobami;
- Istnienie dużej ilości zabytkowej zieleni (parków, ogrodów i alej);
- Utworzenie w czerwcu 2017 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków;
- Możliwość dofinansowywania przez gminy do 50% kosztów remontów;

Zagrożenie:

- Niszczenie zabytków przez źle zaplanowane działania z powodu niewiedzy;
- Presja inwestycyjna przyciągana przez walory przyrodniczo-kulturowe terenu;
- Niska świadomość społeczeństwa co do wartości obiektów zabytkowych;
- Niska świadomość społeczeństwa co do wartości krajobrazu kulturowego;
- Zagrożenie utratą zabytkowego charakteru obiektów wskutek złej modernizacji;
- Presja inwestycyjna ignorująca wartości historyczno-kulturowe terenu;
- Zmniejszanie się zasobów dziedzictwa na skutek zaniechań lub celowego działania;
- Postępująca degradacja zabytków (zwłaszcza drewnianych)
- Wprowadzanie przypadkowych technologii i materiałów, nadmierna adaptacja;

Na podstawie opracowanej, szerokiej, szczegółowej diagnozy określono główną misję opieki nad zabytkami dla województwa

Podniesienie skuteczności opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.

Założenia planistyczne zostały dostosowane do zdiagnozowanych problemów kluczowych.

- Braki edukacji kształtującej świadomość i postawy.
- Niedobór środków i ich nieoptymalna dystrybucja.
- Słabość dotychczasowych narzędzi działania.
- Słabość zasobu wiedzy fachowej.

Zaprezentowano też 4 tożsame obszary strategiczne. W ich ramach zidentyfikowano n/w cele:

- Cel A.1. Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie; w tym – w edukacji powszechnej.
- Cel A.2. Wesprzeć edukacyjnie samorządy lokalne i właścicieli zabytków.

- Cel B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich.
- Cel B.2. Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa.
- Cel C.1. Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa.
- Cel C.2. Poprawić poziom współpracy na rzecz dziedzictwa.
- Cel C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków.
- Cel D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym.
- Cel D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych.

Do poszczególnych celów zostały zaproponowane konkretne przedsięwzięcia.

4.2.5. Strategia Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego na lata 2016-2022.

Dokument powstał jako aktualizacja Strategii Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego z 2007 r. w zakresie realizacji celów i zadań i dostosowania do nowych założeń polityki regionalnej, zmian w otoczeniu prawnym czy sytuacji społeczno- gospodarczej. Zapewnia on spójność z innymi dokumentami na poziomie wspólnotowym, krajowym i regionalnym, w szczególności z celami zaktualizowanej Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Istotne było też dostosowanie celów i zadań do nowej polityki spójności Unii Europejskiej w związku z wdrażaniem krajowych i regionalnych programów operacyjnych finansowanych z budżetu UE na lata 2014-2020.

Prezentowano aktualną diagnozę stanu powiatu z uwzględnieniem m.in. środowiska naturalnego i przyrodniczego oraz środowiska kulturowego. Scharakteryzowano krajobraz kulturowy, szczegółowo przedstawiono najcenniejsze zabytki powiatu: zespół dworsko-parkowy w Czarnolesie, pałac Przeździeckich w Policznie, kościół parafialny w Kazanowie, drewniany kościół w Kowalkowie, kościół parafialny w Gródku, kościół parafialny w Zwoleniu, kościół parafialny w Policznie. Wymieniono Miejsca Pamięci Narodowej.

W rozdziale dotyczącym turystyki, agroturystyki, kultury wskazano na wysokie walory turystyczne, które odnoszą się z jednej strony do warunków przyrodniczych, z drugiej zaś historii regionu, związanej z Janem Kochanowskim. W oparciu o miejsca kulturowe Sycyna, Czarnolas, Policzna, Zwoleń) i obszary cenne przyrodniczo kształtowana jest siatka szlaków turystycznych.

Zaprezentowano analizę SWOT, w której istotną rolę odgrywają walory kulturowe i turystyczne, co przekłada się na duże szanse rozwojowe w tym zakresie.

W ramach **Priorytetu 2** celów strategicznych „Rozwój turystyki i rekreacji oraz kształtowanie wizerunku powiatu określono bardziej szczegółowe cele operacyjne i kierunki działań:

2.1. Opracowanie i wdrożenie skutecznej kampanii promocyjnej dla potencjalnych inwestorów i turystów.

2.2. Stworzenie i rozwój zintegrowanego produktu turystycznego o zasięgu ogólnopolskim w oparciu o dziedzictwo związane z życiem i twórczością Jana Kochanowskiego.

2.3. Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej na terenie powiatu. Kierunek działań operacyjnych: *Zachowanie dziedzictwa lokalnego*.

2.5. Rewitalizacja obszarów zdegradowanych oraz poprawa ładu przestrzennego. Kierunek działań operacyjnych: *Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego*.

Zadaniem powiatu jest wspieranie działań poszczególnych gmin w aspekcie:

- *odnawiania lub poprawy stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego,*
- *zakupu obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.*

4.2.6. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2014 – 2020 dla Lokalnej Grupy Działania – Stowarzyszenie „Dziedzictwo i Rozwój” /aktualizacja 2019 r./

Obejmuje gminy: Ciepielów, Gózd, Iłża, Jastrzębia, Jedlnia Letnisko, Kazanów, Pionki, Policzna, Przyłęk, Tczów, Zwoleń. W przedmiotowym dokumencie przedstawiono obszar działania Stowarzyszenia jako spójny pod względem geograficznym, administracyjnym, przyrodniczym, historyczno – kulturowym i gospodarczym. W analizie SWOT w części dot. mocnych stron zwrócono uwagę m.in. na występowanie dobrze zachowanego dziedzictwa historycznego i kulturowego wysokie walory turystyczne obszaru. Natomiast jedną ze słabych stron uznano za niewystarczającą promocję obszaru LGD i brak atrakcyjnej oferty turystycznej. Lokalna Strategia Rozwoju LGD „Dziedzictwo i Rozwój” zawiera trzy cele strategiczne wynikające z uwarunkowań i analizy SWOT

- Tworzenie potencjału dla rozwoju lokalnej gospodarki i tworzenie miejsc pracy;
- Rozwój lokalnych inicjatyw elementem zrównoważonego rozwoju obszaru LSR (cel szczegółowy: Promocja walorów i dziedzictwa obszaru LSR);

- Wspieranie włączenia społecznego i aktywizacja mieszkańców obszaru LSR; W drugim z celów zaplanowano realizację przedsięwzięć w zakresie: budowa lub przebudowa niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, kulturalnej i rekreacyjnej oraz organizacja przedsięwzięć o charakterze promocyjnym. Projekt „Południowe Mazowsze- Marka Turystyczna (II edycja) realizowany będzie we współpracy z LGD „Razem dla Radomki” – Liderem projektu oraz Stowarzyszeniem „Puszcza Kozienicka”, w latach 2019-2020. Przedsięwzięcie ma na celu budowę i promocję marki „Południowego Mazowsza”, poprzez realizację szeregu działań promujących obszar Partnerów i turystykę na terenie gmin tworzących poszczególne LGD. Nadrzędnym zamierzeniem projektu – jest promocja obszaru Południowego Mazowsza, poprzez pobudzenie aktywności innowacyjnej opartej na wykorzystaniu zasobów lokalnych, dziedzictwa kulturowego oraz turystyki.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2018-2028.

Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2018-2028 jest najważniejszym dokumentem samorządu gminy, określającym obszary, cele i kierunki rozwoju społeczno- gospodarczego miasta i gminy wraz z wyznaczeniem priorytetów lokalnej polityki rozwoju.

W opracowaniu przedstawiono szczegółowy raport o stanie gminy w wielu aspektach: społecznym, gospodarczym, przestrzennym (w tym dziedzictwo kulturowe i turystyka), przyrodniczym.

Na podstawie w/w raportu przygotowano analizę SWOT, w której wskazano m.in.:

Słabe strony przedmiotowego obszaru (w sferze turystycznej i społecznej):

- Słaba reklama i promocja walorów turystycznych gminy
- Słabo rozwinięta baza turystyczna
- Zdegradowane centrum miasta
- Obiekty publiczne wymagające remontu
- Brak osobnego pomieszczenia lokalowego dla Muzeum Regionalnego

Na podstawie w/w diagnozy stanu gminy oraz analizy SWOT określono nadrzędny cel rozwoju gminy Zwoleń: „GMINA ZWOLEŃ OBSZAREM INWESTYCJI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI GOSPODARCZEJ, PRZYSTANIĄ SPOKOJU I WYPOCZYNKU DLA SPRAGNIONYCH BOGACTWA PRZYRODY I MIEJSCOWEJ KULTURY, SPRZYJAJĄCA WZROSTOWI JAKOŚCI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW”

Określono osiem celów strategicznych, z których pod względem ochrony dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego, jego promocji oraz wykorzystania w celach społecznych i turystycznych najważniejsze to:

- Rozwój Oświaty i Kultury.

Cel operacyjny: Ochrona dziedzictwa kulturowego.

Zadania:

- Organizacja imprez kulturalno-oświatowych kultywujących miejscową tradycję i kulturę.
- Ochrona zabytków kultury materialnej.
- Promocja miejsc oraz obiektów zaliczanych do dziedzictwa kulturowego gminy.
- Stworzenie przejrzystego systemu informacji o istniejących zasobach kulturowych znajdujących się na terenie gminy.
- Modernizacja obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym.

- Ochrona środowiska naturalnego.

Cel operacyjny: Poprawa stanu środowiska naturalnego

- Rozwój turystyki, sportu i rekreacji.

Cel operacyjny: Rozbudowa bazy turystycznej.

Zadania:

- Wyznaczanie i zagospodarowanie ścieżek rowerowych i pieszych.

Cel operacyjny: Utworzenie Centrum Informacji Turystycznej.

Zadania:

- Wydawanie folderów (informatorów) na temat walorów turystycznych gminy.

- Stworzenie reklamy i promowanie gminy mającej na celu przyciągnięcie turystów z innych miejscowości np. z Kazimierza Dolnego.
- Organizowanie i udział w imprezach (targi turystyczne, edukacyjne).

5.1.2. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Zwoleń na Lata 2016-2023.

Program omawia proces poprawy obszarów zdegradowanych poprzez podejmowanie kompleksowych i zintegrowanych działań na rzecz z lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki.

Za obszar zdegradowany uznaje się obszar w centrum miasta Zwolenia ograniczony ulicami: Bogusza, Kardynała Wyszyńskiego, Kopernika, Kościelna, Księdza Packa, Lubelska, Różana, Staropuławska, 3 Maja, Aleja Pokoju, Curie – Skłodowskiej, Kilińskiego, Kościuszki, Krakowska, Krótka, Ludowa, Moniuszki, Niecała, Plac Kochanowskiego, Świętego Jana, Świętej Anny, Władysława Jagiełły i Aleja Jana Pawła II.

Syntezę czynników rozwojowych dla obszaru rewitalizacji zaprezentowano w postaci analizy SWOT.

Wskazano mocne strony:

- centralne usytuowanie miejsca w mieście;
- istnienie w obszarze Kościoła i Nekropolii Rodu Kochanowskich – miejsca przyciągające turystów, odznaczające się potencjałem turystycznym;
- funkcja reprezentacyjna miejsca, w obrębie którego odbywają się przedsięwzięcia kulturalne i społeczne;
- dobre zaplecze instytucjonalne;
- wysokie walory estetyczne i kulturowe (zabytki) obszaru rewitalizacji.

Słabe strony:

- niewystarczające wykorzystanie zasobów kulturowych i historycznych widoczne w niskiej aktywności usługowej przestrzeni sąsiadujących;
- znaczny stopień degradacji zasobów mieszkaniowych oraz obiektów zabytkowych;

Szanse:

- wykorzystanie wsparcia zewnętrznego na realizację przedsięwzięć aktywizujących społeczność oraz realizację przedsięwzięć infrastrukturalnych;
- przyciągnięcie turystów, rozwój turystyki;

Zagrożenia:

- niewystarczający poziom wsparcia zewnętrznego rewitalizacji w odniesieniu do skali potrzeb;
- znaczne pogorszenie stanu środowiska;
- silna konkurencja innych ośrodków w zakresie oferty turystycznej;

Celem rewitalizacji w Zwoleniu jest zwiększenie atrakcyjności obszaru rewitalizacji w celu zmiany trendów demograficznych i podniesieniu poziomu życia jego mieszkańców.

Cel szczegółowy 1: Poprawa oferty spędzania wolnego czasu dla mieszkańców obszaru w tym dzieci, młodzieży i osób starszych :

1.1. Poprawa dostępu do różnych form kultury i rozrywki.

1.2. Aktywizacja, integracja i promocja działań organizacji pozarządowych i aktywnych grup mieszkańców.

1.3. Rozwój terenów publicznych i miejsc rekreacji (szczególnie dla dzieci, młodzieży i seniorów).

1.4. Remont/przebudowa obiektów pełniących funkcje zaplecza kulturalnego lub turystycznego.

Cel szczegółowy 3: Atrakcyjna, dostosowana do potrzeb społeczno – gospodarczych przestrzeń publiczna i półpubliczna.

3.1. Podniesienie walorów estetycznych i funkcjonalnych przestrzeni publicznej.

3.2. Działania wspierające remonty zabudowy mieszkaniowej, w tym budynków socjalnych.

3.3. Nadanie obiektom dotychczas niewykorzystywanym nowych funkcji.

3.4. Działania dotyczące rozwoju infrastruktury społecznej, kulturalnej i turystycznej.

3.5. Zwiększenie powierzchni terenów zielonych.

5.1.3. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Zwolen

Projekt studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jest obecnie znajduje się na etapie uzgodnień.

5.1.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Zwolen został uchwalony w dniu 25.11.2003r., uchwałą nr XIII/95/2003 Rady Miejskiej w Zwoleniu. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 7.

Na obszarach stref ujętych w § 6 ust.3-27 obowiązują następujące wymogi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- ochronie prawnej podlegają obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, tj. kościół parafialny p.w. Podniesienia Krzyża w Zwoleniu z kaplicą cmentarną oraz park (podworski) w Zwoleniu do granicy administracyjnej ze Strykowicami Górnymi;
- za obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską, uznaje się: cmentarz przykościelny – ustanawia się 100 m strefę ochrony konserwatorskiej wokół obiektu, drzewostan prowadzący na cmentarz przykościelny, cmentarz katolicki - ustanawia się 150 m strefę ochrony konserwatorskiej, cmentarz żydowski /kirkut/, kapliczkę na ul. Radomskiej (?) - ustanawia się 50 m strefę ochrony konserwatorskiej, kompleks zabudowy Technikum Rolniczego w granicach parceli;
- wszelkie prace i roboty przy zabytkach oraz w obrębie stanowisk archeologicznych i ich stref ochrony, prace archeologiczne i wykopaliskowe wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwych służb konserwatora zabytków;
- bez zezwolenia właściwego służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian;
- ustala się strefę ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego dla krajobrazu kulturowego centralnej części miasta Zwolen, w granicach według rysunku planu;
- w strefie ochrony konserwatorskiej ochronie podlega układ urbanistyczny, to jest historyczny układ rynku z wybiegającymi z jego naroży ulicami wraz z drzewostanem parkowym (?) oraz zabudową pierzei rynku /do dwóch kondygnacji/, parterową zabudową ulicy Krakowskiej i Staropuławskiej, jak również pojedyncze obiekty

o charakterze zabytkowym, według szczegółowych postulatów służb konserwatorskich;

- gabaryty i charakter nowej zabudowy w strefie ochrony konserwatorskiej powinien być dostosowany do skali urbanistycznego zespołu zabytkowego oraz posiadać cechy rodzimej architektury, z zastosowaniem wytycznych i postulatów służb konserwatorskich;
- w strefie ochrony konserwatorskiej działania inwestycyjne prowadzi się w porozumieniu i po akceptacji służb konserwatorskich, według obowiązujących przepisów szczególnych i odrębnych .

Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Zwolen uchwalona została dn. 29.01.2009 r. uchwałą nr XXXIII/264/2009 Rady Miejskiej w Zwoleniu. Dotyczy terenów o funkcji mieszkalnictwa jednorodzinnego i komunikacji lokalnej, zlokalizowanych w rejonach ulic: Armii Krajowej, Wojska Polskiego, Żeromskiego i Słowackiego. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 8.

Ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

- W przypadku lokalizacji nowych inwestycji związanych z wykonywaniem robót ziemnych we wskazanych przez odpowiedni organ rejonach zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, projekty tych inwestycji należy uzgadniać z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków lub organem działającym w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną.
- Poza rejonami, o których mowa w ust. 1, w przypadku odkrycia podczas robót ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, należy:
 - a/ wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
 - b/ zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
 - c/ niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub organ działający w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną, a jeśli nie jest to możliwe, Burmistrza Zwolenia.
- Zgodnie z przepisami prawa o ochronie dóbr kultury, wstrzymanie robót, o którym mowa w ust. 2 pkt a/ winno trwać do czasu uzyskania decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub organu działającego w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną) o sposobie dalszego postępowania z odkrytym przedmiotem, lub w razie nie dokonania przez konserwatora odpowiednich oględzin przedmiotu – nie więcej niż 5 dni.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zwolen uchwalony został dn. 25.11.2003r., uchwałą nr XIII/96/2003 Rady Miejskiej w Zwoleniu. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 8.

Na obszarach stref ujętych w § 6 ust.3-18 obowiązują następujące wymogi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- ochronie prawnej podlegają obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, tj.: w Jasieńcu Soleckim park pałacowy założony około połowy XIX wieku oraz kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP ze strefami ochrony konserwatorskiej, resztówka zespołu dworskiego w Sycynie z przełomu XIX i XX wieku .
- za obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską , uznaje się min.: kapliczkę i krzyż przydrożny we wsi Koszary ze strefą 50 m , kapliczkę we wsi Męciszów ze strefą 50 m, dwa krzyże przydrożne we wsi Strykowice Górne ze strefami 50 m.
- wszelkie prace i roboty przy zabytkach oraz w obrębie stanowisk archeologicznych i ich stref, prace archeologiczne i wykopaliskowe, wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwych służb konserwatora zabytków.
- bez zezwolenia właściwego służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian.
- gabaryty i charakter nowej zabudowy w strefie ochrony konserwatorskiej powinien być dostosowany i posiadać cechy rodzimej architektury.
- w strefie ochrony konserwatorskiej działania inwestycyjne prowadzi się w porozumieniu i po akceptacji służb konserwatorskich , według obowiązujących przepisów szczególnych i odrębnych.

5.2.CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

5.2.1.Charakterystyka Miasta i Gminy Zwolen.

Miasto i Gmina Zwolen w powiecie zwoleńskim usytuowana jest w południowo-wschodniej części województwa mazowieckiego. Sąsiaduje od północy z gminami Pionki i Policzna; od zachodu z gminami Gózd i Tczów; od południa z gminami Kazanów i Ciepiałów, od wschodu z gminami Przyłęk i Chotcza. Gmina zajmuje obszar 160,12 km², zamieszkuje ją ok. 15 462 mieszkańców, w mieście Zwoleniu 7961. W skład gminy wchodzi 28 sołectw i miasto (54 miejscowości). Odległość od Radomia wynosi ok. 30 km, od Warszawy ok. 100

km. W Zwoleniu krzyżują się drogi krajowe: nr 12 Radom- Lublin oraz nr 79 Warszawa-Sandomierz. Układ komunikacyjny uzupełniają: droga wojewódzka nr 787 Pionki Zwolen oraz drogi powiatowe i gminne.

Przyroda

Gmina Zwolen położona jest w Regionie Niżu Środkowoeuropejskiego, w obszarze Nizin Środkowopolskich, w obrębie Wzniesień Południowo – Mazowieckich, we wschodniej części Równiny Radomskiej na pograniczu Niziny Mazowieckiej i Wyżyny Małopolskiej. Teren jest równinny (równina denudacyjna), płaski (z wydhami w północnej i południowej części gminy. Sieć rzeczna o charakterze nizinnym tworzą rzeki: Zwolenka, lewobrzeżny dopływ Wisły- biorąca swój początek na terenie gminy Zwolen, Piątkowy Stok- dopływ Zwolenki i Plewka. Gmina Zwolen jest gminą miejsko – wiejską o charakterze rolniczym. Użytki rolne stanowią ok. 70% powierzchni gminy. Gmina Zwolen posiada średnią lesistość. Lasy na obszarze gminy zajmują 25,6% ogółu powierzchni gminy. Nie występuje ciężki przemysł. Są to w większości grunty Lasów Państwowych Nadleśnictwa Zwolen. Największy i najcenniejszy jest kompleks leśny w północno- zachodniej części gminy. Łączy się on z mniejszym obszarem leśnym w południowo- zachodniej części gminy na wschód od Karolina. Te dwa kompleksy wchodzi w skład leśnego kompleksu promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”.

Obiekty i obszary objęte ochroną:

- Na terenie Puszczy Kozienickiej, w części wchodzącej w obszar gminy Zwolen utworzono Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina rzeki Zwolenki” o powierzchni 5040 ha. Teren ten, zwłaszcza w środkowym i dolnym biegu rzeczki, odznacza się szczególnie dużymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi. Rzeka, silnie meandrując w wąskiej dolinie, tworzy malownicze zakola. W dolinie rzeczki, posiadającej liczne torfianki, ukształtował się niepowtarzalny układ specyficznych środowisk, nie występujących w innych dolinach rzecznych w regionie.
- Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Sycyna”, utworzony w 2003 r. Zespół ma powierzchnię 22,6 ha (z otuliną o powierzchni 48,4 ha). Ochroną objęto pozostałości dawnego założenia parkowo-dworskiego oraz fragment rzeki Sycynki stanowiącej prawobrzeżny dopływ Zwolenki.
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk „Dolina Zwolenki” (obszar sieci Natura 2000)
- Rezerwat „Ługi Helenowskie” utworzony w 1985 r. o powierzchni 93,56 ha, znajduje się na terenie nadleśnictwa Zwolen. Ochroną objęte są rzadkie siedliska torfowiskowe.

- Rezerwat „Miodne” o powierzchni 20,38 ha utworzony w 1985 r., znajduje się na terenie gminy Zwoleń. Ochronie podlega fragment lasu mieszanego z naturalnym skupiskiem buka.
- Północno-zachodni fragment gminy znajduje się w obszarze Kozienickiego Parku Krajobrazowego. Z terenem Parku w dużej części pokrywa się obszar Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”. Został utworzony w 1994 roku na powierzchni 29 927 ha na terenie Nadleśnictwa Kozienice i części nadleśnictw Radom i Zwoleń.
- Użytki ekologiczne zajmują powierzchnię 39,7 ha. Znajdują się na terenie nadleśnictwa Zwoleń w części zachodniej i północnej
- Występuje 41 pomników przyrody.

Na obszarach leśnych Nadleśnictwa Zwoleń:

23 dęby szypułkowe w wieku 120–300 lat,

1 jodła pospolita w wieku 150 lat,

2 sosny pospolite w wieku 150 i 330 lat,

9 modrzewi polskich w wieku 150 lat,

3 jesiony wyniosłe w wieku 150 lat.

Oprócz tego można jeszcze spotkać inne pomniki na terenie Strykowic Górnych:

2 dęby szypułkowe w wieku 150 lat,,

jesion wyniosły w wieku 150 lat.

Turystyka

Miasto i Gmina Zwoleń stanowi obszar atrakcyjny pod względem atrakcji turystycznych: ciekawe zabytki, obszary cenne przyrodniczo, miejsca historyczne. Przez ostatnie lata były podejmowane liczne działania i inicjatywy mające na celu zwiększenie ruchu turystycznego oraz promocję miasta i gminy Zwoleń, głównie w związku z bogatym dziedzictwem historycznym Jana Kochanowskiego. W Zwoleniu funkcjonuje Punkt Informacji Turystycznej przy Muzeum Regionalnym.

Przez teren gminy przebiega wiele wytyczonych i oznakowanych szlaków turystycznych:

Najważniejsze szlaki:

- Szlak zielony**- 57.5 km;
 Głusiec - Opactwo - Sieciechów - Garbatka - Krępiec - Pionki PKP - Mireń - Sucha - gajówka Miodne - Koszary – Zwolen. *Szlak atrakcyjny przyrodniczo. Przebiega południowym fragmentem puszczy kozienickiej przez rezerwat „Miodne”. Na koniec pozostają zabytki Zwolenia*
- Szlak żółty**- 20.8 km;
 Czarnolas - Policzna - Sucha - Linów - nadleśnictwo Zwolen (Miodne PKS) *Szlak im. Jana Kochanowskiego, wyznakowany w 1980 r. – biegnie południową częścią Puszczy Kozienickiej, rezerwatem „Miodne”. Na trasie: Muzeum Jana Kochanowskiego w Czarnolesie, zabytki w Czarnolesie i Policznie oraz inne ślady związane z Janem Kochanowskim.*
- Szlak niebieski**- 107 km;
 Janowiec - Polesie Wojszyńskie - Leokadiów - Czarnolas - Garbatka - Kociołki - Kozienice - Łuczynów - Chodków - Studzianki Pancerne - Trzebień - Magnuszew – Mniszew. *Szlak wyznakowany jest przez nieżyjącego już dziś działacza radomskiej turystyki, Witaliusza Demczuka. Poza atrakcjami przyrodniczymi na trasie występują liczne, interesujące zabytki architektury: w Janowcu, Gródku, Czarnolesie, Kozienicach, Trzebieniu i Magnuszewie.*
- Szlak rodu Kochanowskich jako projekt został zrealizowany w 2014 r. w partnerstwie przez Parafię Rzymskokatolicką p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu, Diecezję Radomską, Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Gminę Zwolen, Powiat Zwoleński. *Obejmuje on sześć kościołów (m.in. w Radomiu, parafialny w Przytyku i w Skrzynnie), zespół dawnego Opactwa Benedyktynskiego w Sieciechowie, zespół dworski Kochanowskich w Czarnolesie (XIX w.), obelisk w Sycynie (1621 r.), park podworski (XVIII-XIX w.), zespół dworski w Zameczku k. Przytyka (XIX w.) oraz wieś Kochanów.*

- W ramach projektu pn. „Sycyna – wokół gniazda ojczystego Jana Kochanowskiego”, zrealizowanego w 2014 r. przez Powiat Zwoleński, wyznaczono wielofunkcyjny szlak turystyczny obejmujący tereny doliny Scynki i Doliny Zwolenki (Natura 2000)
- Szlak Książąt Mazowieckich obejmuje całe historyczne Mazowsze. Odwołuje się do wspólnej dla ponad 100 miejscowości historii (w tym Zwolenia), gdy Mazowsze przez 300 lat było niezależnym księstwem. Łączy miejscowości, w których pozostały pamiątki w postaci zabytków architektury takich jak: zamki, grody oraz zabytki sztuki i bogata tradycja.

Tablica informacyjna na Rynku w Zwoleniu

Tablica informacyjna przy kaplicy św. Anny

- Szlak kulturowy – Sakralne perły Mazowsza. Obejmuje kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu
- Szlak zielony - rowerowy- 38,4 km
Trasa: Brzóza – Przejazd – rez. Zagożdżon – Augustów – Pionki – Suskowola – Sucha – Koszary – Zwoleń.
- Szlak niebieski - rowerowy- 50,35 km
Świerże (prom) – rez. Gózdź – Cztery Kopce – rez. Zagożdżon – Augustów – Januszno – Żytkowice PKP – Brzustów – Anielówka – Jedlanka - Zwoleń
- Szlak czerwony- rowerowy, będący przedłużeniem szlaku czerwonego biegnącego przez ponad 300 km poprzez ziemię radomską. łączy ze sobą dwa obszary turystyczne: Puszcę Kozienicką oraz obszar Natura 2000 doliny Zwolenki i rzekę Iłżankę.

Władysławów- Filipinów- Strykowice Błotne- Zwoleń- Zielonka- Mierziączka- 14,8 km

- Ścieżka rowerowa „Miodne” - rozpoczyna się od siedziby Nadleśnictwa położonej w miejscowości Miodne przy trasie Radom-Zwoleń. Trasa rowerowa przebiega przez południową część Puszczy Kozienickiej. Długość ścieżki: 18 km.
- Szlak konny. Podzagajnik Las- Mostki- Piątkowy Stok- Osiny- Zwoleń- 10, 5 km

Na stronie Urzędu Miejskiego dostępne są materiały promujące gminę Zwoleń jako miejsce turystyczne.

5.2.2. RYS HISTORYCZNY MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

Zarys historii administracyjnej Miasta i Gminy Zwoleń.

W okresie I Rzeczypospolitej teren obecnej gminy Zwoleń położony był na terenie ziemi sandomierskiej w powiecie radomskim. Powiat ten utworzono w ziemi sandomierskiej w drugiej połowie XIV wieku w okresie reform administracyjnych Kazimierza III Wielkiego. Od 1471 roku (reformacja administracyjna Kazimierza Jagiellończyka) obszar gminy znajdował się w granicach administracyjnych województwa sandomierskiego. W 1571 roku król Zygmunt August wydzielił ze starostwa radomskiego grodowego, niegrodowe starostwo zwoleńskie, które obejmowało miasto Zwoleń, folwark zwoleński, Bartodzieje, Rawicę, Suchą, Suską Wolę. W 1 połowie XVII wieku wyłączono z niego Rawicę, a dołączono Tczów. Kolejnymi starostami zwoleńskimi byli: Jan Bogusz, Bernard Bogusz, Krzysztof Bogusz, Anna z Bobrku, Mikołaj Oleśnicki, Jan Karol Tarło, Stanisław Witkowski, Marcin Nieborowski, Jan Rzepecki, Anna Kozicka, Stefan Petru, Jakub Chalapiński, Stanisław Chomętowski, Dorota Chomętowska, Adam Tarło i Józef Potkański. W 1767 roku starostwo zwoleńskie za zgodą króla Stanisława Poniatowskiego wykupił Kanut Dłuski, który był jego właścicielem do 1802 roku. Po III rozbiorze teren gminy Zwoleń znalazł się w granicach Królestwa Galicji i Lodomerii jako ziemie Galicji Zachodniej monarchii habsburskiej, w cyrkule radomskim. Dawne dobra królewskie zaborca sprzedawał lub przejął jako rządowe. Po bitwie pod Raszynem, 19 kwietnia 1809 roku i podpisaniu pokoju w Schönbrunn 14 października 1809 roku, ziemie Galicji Zachodniej włączone zostały do Księstwa Warszawskiego. Do roku 1815 teren dzisiejszej gminy Zwoleń znajdował się w departamencie radomskim w Księstwie Warszawskim. Po podpisaniu pokoju wiedeńskiego w 1815 roku terytorium dzisiejszej gminy Zwoleń wszedł w skład Królestwa Polskiego w województwie sandomierskim, obwodzie radomskim i powiecie kozienickim. Reformy administracyjne przeprowadzone po 1837 roku w Cesarstwie Rosyjskim zmieniły przynależność przedmiotowego obszaru do guberni sandomierskiej w powiecie radomskim i obwodzie radomskim. Po utworzeniu guberni radomskiej w 1844 roku w Cesarstwie Rosyjskim teren ten znajdował się w granicach

guberni radomskiej w powiecie radomskim okręgu kozienickiego. W latach 1867-1918 znajdował się w guberni radomskiej i powiecie kozienickim. W skutek represji po powstaniu styczniowym Zwoleń utracił prawa miejskie w 1870 roku. Po odzyskaniu niepodległości gmina Zwoleń weszła w skład województwa kieleckiego w powiecie kozienickim. Prawa miejskie odzyskał Zwoleń w 1925 roku. W czasie II wojny światowej teren gminy należał do Generalnej Guberni w dystrykcie radomskim. Po 1945 roku teren gminy wraz z miastem Zwoleń należał administracyjnie do powiatu kozienickiego w województwie kieleckim. Od 1954 roku i wprowadzeniu Gromadzkich Rad Narodowych teren gminy funkcjonował w powiecie zwoleńskim gromadzie Strykowice w województwie kieleckim. W roku 1970 powstała gromada Zwoleń. Trzy lata później powstała gmina Zwoleń i wydzielone miasto Zwoleń jako odrębna jednostka terytorialna dotychczasowego miasta funkcjonującego w powiecie zwoleńskim. W 1975 roku reformą administracyjną zniesiono powiaty a Gmina Zwoleń po kolejnej znalazła się w województwie radomskim i funkcjonowała jako nowa jednostka terytorialna Miasto i Gmina Zwoleń. Reforma administracyjna w 1999 roku zmieniła przynależność administracyjną Miasta i Gminy Zwoleń, która weszła w skład województwa mazowieckiego w powiecie zwoleńskim.

Historia Miasta i Gminy Zwoleń.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie ziemi zwoleńskiej pochodzą z epoki paleolitu i noszą ślady pobytu człowieka neandertalskiego. We wczesnym okresie monarchii piastowskiej obszar ten znajdował się na terenie kasztelanii sieciechowskiej. Rozwój gospodarczy, powstawanie sieci osadniczej we wczesnym średniowieczu zawdzięczały istnieniu traktowi handlowemu Radom –Sieciechów. Spory dynastyczne w łonie monarchii piastowskiej na przełomie XII i XIII wieku, najazdy ruskie i mongolskie oraz zniszczenie Sieciechowa przyczyniły się do zahamowania osadnictwa na omawianym terenie oraz wzmocnienie Radomia jako grodu centralnego dla ziemi zwoleńskiej. Początek rozwoju gospodarczego i politycznego ziemi zwoleńskiej w XIV stuleciu nastąpił wraz z panowaniem Władysława Łokietka (1305-1333), którego reformy administracyjne związały Zwoleń z Radomiem jako stolicą powiatu w ziemi sandomierskiej. Najazdy Litwinów w 2 połowie XIV wieku i zniszczenie grodów obronnych wzdłuż Wisły wymusiło lokalizację nowych osad i powstanie nowych traktów we wschodniej części Puszczy Jedleńskiej. Kluczowe znaczenie miało otwarcie szlaku handlowego z Rusią Halicką i nowa lokacja Radomia na prawie magdeburskim w II poł. XX w., który stał się prężnym ośrodkiem władzy. Trakt handlowy łączący Ruś Halicką –Włodzimierską ze Śląskiem przebiegający przez Lublin do Radomia stał się nową osią osadniczą na omawianym terenie w XIV stuleciu.

Położenie na trakcie handlowym przyczyniło się do powstania miasta Zwoleń. Został on lokowany na prawie magdeburskim przez Władysława Jagiełłę (1386-1434) 20 lutego 1425 roku na terenie wsi Gotardowa Wola, a wójtem został kasztelan łęczycki Jan Cielątko z Lisina.

Ok. 1428 r. zrezygnował z wójtostwa i Zwolen przeszedł pod zarząd starostów radomskich. 2 połowa XV wieku była okresem rozwoju miasta potwierdzone pierwszym przywilejem. W 1488 roku Kazimierz Jagiellończyk (1447-1492) umożliwił utworzenie w Zwoleniu dwóch jarmarków rocznie na Boże Ciało i Święto Podwyższenia Krzyża Świętego. Z lat 80-tych XV stulecia pochodzą informacje dotyczące istnienia w Zwoleniu kościoła p.w. Św. Krzyża i św. Katarzyny. Od 1494 roku w mieście działała szkoła parafialna, która z czasem osiągnęła wysoki poziom. Wiele dzieci mieszczan trafiało do Akademii Krakowskiej. W tym czasie w mieście było około 1000 mieszkańców. Wiek XVI przyniósł największy rozwój miasta pomimo pożarów w latach 1546 i 1558, które zniszczyły dużą część jego zabudowy. Dzięki decyzjom królewskim i zwolnieniom podatkowym możliwa była jego odbudowa. Po 1558 roku zaczęto budowę murowanego kościoła, następnie ratusza. W 2 połowie XVI wieku Zwolen liczył 1650 mieszkańców, podlegał władzy starostów radomskich. W 1597 roku wybudowano szpital dla ubogich wraz z kościołem św. Anny pełniącego funkcję kościoła szpitalnego stanowiącego prepozyturę, na czele której stanął ksiądz Stanisław z Mościsk. Rejestr z 1554 roku wymienia w Zwoleniu: 16 szewców, 8 kołodziejów, 7 rzeźników. W 1555 roku miasto uzyskało prawo zezwalające na powstanie cechów rzemieślniczych. W 1557 zezwolono na utworzenie trzeciego jarmarku na dzień św. Magdaleny. XVI stulecie to początek osadnictwa żydowskiego na ziemi zwoleńskiej. Piątego marca 1587 Żydzi zwoleńscy zostali zrównani w prawie handlu z mieszczanami zwoleńskimi. Przywileje te potwierdzone zostały w 1591 roku. Ważnym aktem prawnym mającym znaczenie w rozwoju miasta był dokument wydany w 1571 roku przez Zygmunta Augusta, wyodrębniający ze starostwa radomskiego Zwolen, Bartodzieje, Rawicę, Suchą, Suską Wolę oraz Tczów i utworzenie z nich starostwa zwoleńskiego, przekazany we władanie Janowi Boguszowi, podkomorzemu lubelskiemu. Teren starostwa został powiększony w 1591 roku o Brzezinki. Pomimo pożaru w 1615 roku liczba ludności nie spadła drastycznie i wynosiła w 1 połowie XVII stulecia około 2400 mieszkańców. Miasto rozwijało się m.in. dzięki przywilejom cechowym Zygmunta III Wazy.

2 połowa XVII wieku to okres całkowitego upadku miasta spowodowanego wojną polską - szwedzką oraz epidemią dżumy, która wybuchła w 1652 roku. Największe straty zanotował Zwolen na przełomie 1656/1657 roku. Wskutek zniszczeń dokonanych przez Szwedów, wojska księcia siedmiogrodzkiego Jana Rakoczego oraz przemarszu wojsk polskich, jak również pożaru, w 1659 roku, Zwolen zanotował 50 %-wy spadek liczby ludności. Tragiczny obraz sytuacji Zwolenia dopełniły wojny domowe i walki stronnictw politycznych po abdykacji Jana Kazimierza: rokoszu Lubomirskiego oraz konfederacji gołąbskiej. Teren ziemi zwoleńskiej stał się widownią walk wojsk królewskich i jego antagonistów dowodzonych przez Jerzego Sebastiana Lubomirskiego; następnie pomiędzy profrancusko nastawionym stronnictwem pod wodzą hetmana wielkiego koronnego Jana Sobieskiego oraz wojskami królewskimi o orientacji prohabsburskiej. 23 sierpnia 1671 w Zwoleniu odbył się zjazd antykrólewski pod wodzą Krzysztofa Grzymułtowskiego. Rok później 7 grudnia 1672 roku udające się w kierunku Łowicza wojska Jana Sobieskiego usunęły ze Zwolenia konfederatów

gołębskich. Lata 80-te i 90 -te XVII wieku to okres względnej stabilizacji i rozwoju miasta, co zostało potwierdzone przez przywileje królewskie wydane przez Jana III Sobieskiego (1674-1696) 20 listopada 1679 roku oraz przywileje dla zwoleńskich Żydów. Otwarto też nowy jarmark ustanowiony na 15 sierpnia. Elekcja dynastii saskiej wprowadziła Rzeczpospolitą Obojga Narodów w orbitę ambicji politycznych dynastii Wettinów. Sytuacja gospodarcza i polityczna wiązała się ściśle z prowadzoną przez Wettinów wojną północną z lat 1701-1721. Szwedzi, w 1702 roku zrabowali mieszkańców i spalili część zabudowy. W latach 30-tych XVIII stulecia Zwolenie zamieszkiwało 750 osób, a znaczna część miasta nie była zagospodarowana. Zwolenie uzyskało pozwolenie na cztery dodatkowe jarmarki 9 stycznia 1723 roku. 17 XII 1748 roku król August III (1733-1765) potwierdził prawa Żydów zamieszkających w Zwoleniu. Druga połowa XVIII przyniosła wzrost liczby ludności z 930 osób w 1766 do 1050 w końcu wieku. Zwiększyło się znaczenie ludności żydowskiej, która przejęła wykonywanie wybranych zawodów rzemieślniczych a jej przywileje potwierdził dokument Stanisława Augusta Poniatowskiego wydany 9 czerwca 1765 roku. Miasto rozwijało się dzięki zniesieniu prawa propinacji. W 1767 roku powołano szkołę parafialną dzięki proboszczowi Stanisławowi Minińskiemu. 27 listopada 1787 roku powołano dla Radomia i Zwolenia Komisję Dobrego Porządku.

Po III rozbiorze Zwolenie znalazło się w granicach Cesarstwa Austrii. W okresie wojen napoleońskich na przełomie czerwca i lipca armia polska prowadziła działania zaczepne i wyparła Austriaków z miasta. Na początku lipca z wojskami polskimi stacjonował w Zwoleniu książę Józef Poniatowski oraz generał Jan Henryk Dąbrowski. Na mocy pokoju zawartego z Austrią w Wiedniu Zwolenie włączono do Księstwa Warszawskiego. W okresie powstania listopadowego miasto zostało dotkliwie zniszczone przez Rosjan. Na przełomie lutego i marca 1831 trwały walki o Zwolenie. W marcu nastąpiła kontrofensywa wojsk polskich i koncentracja korpusu gen. Józefa Sierowskiego. Stacjonował tu 11 pułk piechoty pod dowództwem Franciszka Młokosiewicza. W sierpniu 1831 klęskę powstania dopełniła epidemia cholery przez którą śmierć poniosło 80 mieszkańców miasta. Pomimo upadku powstania miasto przeżywało rozwój. Na przełomie lat 30 i 40 -tych XIX stulecia oddano do użytku drogę Zwolenie –Puławy, wybrukowano rynek miejski, powstała pierwsza apteka. Rozwoju miasta nie zahamowała epidemia cholery, która wybuchła w 1864 roku. W przeddzień wybuchu powstania styczniowego liczba ludności miasta wynosiła ok.3 tys. osób. W okresie powstania styczniowego najintensywniejsze działania powstańcze miały miejsce w marcu 1863 roku. Powstańcy pod dowództwem majora Dionizego Czachowskiego czwartego marca 1864 roku zajęli Zwolenie. Walki trwały do końca kwietnia wiążąc siły rosyjskie na terenie Puszczy Kozienickiej. Dotkliwe straty zadali Rosjanom Polacy 15 maja 1864 roku, kiedy to garnizon rosyjski uciekł przed Polakami. Po upadku powstania Zwolenie stracił w 1869 roku prawa miejskie. W 1899 powołano Ochotniczą Straż Pożarną. W końcu XIX stulecia liczba ludności wynosiła 6011 osób, otwarto bibliotekę miejską i szkołę dwuklasową dla dziewcząt. W okresie I wojny światowej wojska niemieckie zajęły Zwolenie

8 października 1914 roku, a 19 października przez miasto przeszły legionści I Brygady pod dowództwem majora Edwarda Rydza Śmigłego. Uczestniczyły one w bitwie pod Laskami i Anielinem dowodzonej przez brygadiera Józefa Piłsudskiego. W 1915 roku Zwolenie ponownie opanowali Niemcy przekazując zarząd nad miastem Austriakom. Mieszkańcy Zwolenia odpowiedzieli na apel nowoutworzonych Polskich Sił Zbrojnych i włączyli się licznie w walkę zbrojną zakończoną odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku.

W początkach II Rzeczypospolitej miasto zamieszkiwało 7198 osób. 10 czerwca 1925 roku Zwolenie odzyskało prawa miejskie. Urząd pierwszego burmistrza sprawował Stanisław Musielewicz. W 1931 roku liczba mieszkańców wynosiła 8757 by wzrosnąć do liczby 9500 w 1939 roku. Druga wojna światowa przyniosła ogromne straty państwu polskiemu, a w Zwoleniu zagładę ludności żydowskiej oraz ogromne zniszczenia materialne. Już we wrześniu 1939 roku miasto zostało zbombardowane. W końcu października rozpoczęły się tworzyć zręby organizacji konspiracyjnych. Na przełomie 1941/1942 w Zwoleniu powstało getto, którego ostateczną likwidację przeprowadzono 29 września 1942 roku. Jego mieszkańców wywieziono do Treblinki. Obrazu zniszczeń dopełniły mordy na ludności polskiej jakich dopuszczali się Niemcy w 1944 roku. W styczniu tego roku aresztowano Józefa Cieszkowskiego i Władysława Kaczyńskiego dowódców zwoleńskiego oddziału Armii Krajowej. Licznie rozstrzeliwano ludność cywilną. 7 kwietnia 1944 roku podczas publicznej egzekucji rozstrzelano 20 osób. W maju aresztowano członków zwoleńskiej AK. W odwecie za działalność partyzancką Niemcy 19 czerwca 1944 roku zamordowali 42 osoby. W wyniku pacyfikacji okolic Zwolenia 21 czerwca tego roku zamordowano 26 osób. Sytuacja polityczna, która nastąpiła wraz z końcem II wojny światowej usytuowała Polskę na blisko pół wieku w radzieckiej strefie wpływów.

Historia miasta Zwolenia z uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i urbanistycznego.

W dziejach Zwolenia można wyszczególnić 4 podstawowe fazy rozwoju przestrzenno-urbanistycznego. I faza: od lokacji w 1425 r. – do pocz. XIX w. II faza: XIX w.- do wybuchu I wojny światowej w 1914 r. III faza: okres międzywojenny i II wojnę światową, IV faza: od zakończenia II wojny światowej.

I faza

W 1425 roku Zwolenie uzyskało przywilej założenia miasta na prawie magdeburskim na gruntach wsi Gotardowa Wola. Miasto powstało na prawym brzegu rzeki Zwolenki, na terenie lekko opadającym ku północy i wschodowi z uwzględnieniem głównego szlaku Radom- Kazimierz i Kozienice- Kraków. Osadnictwo zwoleńskie ograniczały warunki terenowe: bagniste doliny Zwolenki (od północy) i Piątkowego Stoku (od południa). Na to została nałożona regularna siatka planu miasta. Powstał układ szachownicowy

z prostokątnym rynkiem w kierunku wschód- zachód (prawdopodobnie powtarzał on dawny plac targowy wsi Gotardowa Wola), wychodzącymi z jego naroży ulicami, prostokątnymi, wydłużonymi działkami. Nazwy ulic wymienione są w dokumencie z 1567 roku: ul. Kościelna, Szewska, Krakowska, Tylina, Tatkowska, Bartodziejska i Radomska. Zwoleń był miastem otwartym, handlowym. Przy rynku występowała zwarta, parterowa zabudowa, poza nim rozproszona wzdłuż ulic miejskich. Wszystkie budynki były wykonane z drewna, w tym kościół parafialny i dom urzędniczy (ratusz). W 1532 roku posiadał 166 domów, w 1564 roku- 221 domów, w 1567 roku 245 domów. Istniały młyny, postrzygalnia sukna, karczma i łaźnia. Dynamicznie rozwijała się zabudowa przy ul. Radomskiej (główny szlak wschód- zachód), o czym świadczy wybudowanie w końcu XVI w. kościoła św. Anny i szpitala, jak i w kierunku na Kraków i Kazimierz (ul. Lubelska). W części południowej miasta ukształtował się obszar zamieszkały przez Żydów wraz z bożnicą. Zwoleń sąsiadowało z wsiami Strykowice Duże i Małe Zielonka, Sycyna, Barycz i Bartodzieje. W 1559 roku został w dużej części zniszczony w wyniku pożaru. Spłonął pierwszy kościół zwoleński, dom urzędniczy i większość zabudowy miejskiej. Po pożarze jednym z pierwszym wzniesionych budynków był murowany kościół parafialny istniejący do dziś (1560-1595), następnie murowany ratusz. Miejskie domy drewniane odbudowano. Mimo pożarów (następny zdarzył się w 1615 roku) pierwsze półwiecze XVII wieku było najlepszym okresem w rozwoju miasta. W 1629 roku Zwoleń posiadał już 330 domów. Zwoleń miał dwa kościoły (kościół parafialny i św. Anny przy szpitalu), drewniany ratusz (murowany uległ zniszczeniu w wyniku pożaru), szpital, trzy młyny, browar z łaźnią i dworek królewski. W mieście utworzono cech rzemieślniczy skupiający rzemieślników o różnych profesjach. Miasto było przede wszystkim ośrodkiem rzemieślniczym produkującym na potrzeby ludności lokalnej.

Najazd wojsk szwedzkich spowodował upadek miasta i stagnację nie tylko ekonomiczną, ale i przestrzennie - urbanistyczną. Aż do początku XIX wieku zabudowa miejska nie przekroczyła granic miasta, ukształtowanego od XV do-1 połowy XVII wieku. Liczna domów zmniejszyła się znacznie. W 1728 roku było 169 domów. W 1754 roku częściowo spłonął kościół parafialny. Ówczesny ks. Potkański odbudował świątynię i wystarał się o nowe wyposażenie. W wyniku kolejnego pożaru w 1800 roku zniszczonych zostało 105 domów oraz kościół św. Anny wraz ze szpitalem i budynek ratusza, który już nie został odbudowany. Po potopie szwedzkim zwiększył się jedynie napływ ludności żydowskiej, która uzyskała wiele przywilejów. W 1 połowie XVIII wieku powstawały pierwsze mieszkalne budynki murowane, wznoszone przez zamożne rodziny żydowskie.

II faza

Pierwsze lata XIX wieku nie przyczyniły się do wzbogacenia się miasta. Nie powstawały żadne urzędy miejskie. Ruch budowlany był ograniczony do inwestycji mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Mieszczanie – Polacy przestawali zajmować się handlem i rzemiosłem, przeszli do zajęć rolniczych. Cały handel przejęli Żydzi. Miasto nie

rozbudowywało się zupełnie. W 1820 roku było 12 budynków murowanych i 206 drewnianych. W 1830 roku obszar miasta powiększył się, co stawiało go w rzędzie innych znacznych (pod względem obszaru) miast w regionie: Iłży, Solca nad Wisłą, Opoczna, Wierzbicy, ale nie wpłynęło to na rozwój miasta. Zwoleń pod względem obszaru samej zabudowy plasował się na końcu listy. W mieście w tym czasie nie było ani karczmy czy browaru. W okresie królestwa kongresowego i w związku z rozwojem przemysłu na ziemiach polskich, nowe inwestycje ominęły Zwoleń, który nie posiadał zaplecza surowcowego ani kapitałowego. Wskutek tego Zwoleń z czasem spadł do rzędu osad wiejskich. Niemniej jednak polepszenie sytuacji finansowej w królestwie przyniosło korzyści Zwoleniowi, który w 1855 roku posiadał kilka ulic wybrukowanych i 17 murowanych domów, prawie wszystkie w rynku. W latach 30-tych XIX wieku były próby regulacji. Ich wynikiem było jedynie częściowe wyprostowanie niektórych ulic. W tym czasie zabudowa miasta była luźna i porozrzucana: pierzeje rynku były zabudowane tylko częściowo. Większość zabudowy usytuowana była w północnej i zachodniej pierzei rynku oraz przy ul. Krakowskiej, Radomskiej i Kościelnej oraz w okolicy bożnicy i szkole żydowskiej. Zupełnie pozbawione zabudowy były ulice: Kozienicka, Kowalska, oraz północny odcinek Lubelskiej. Większość ulic zabudowana była jednostronnie. Przez kolejne dziesięciolecia Zwoleń rozwijał się bardzo powoli. W latach 60-tych XIX wieku wzrosła liczba domów do 337, w większości drewnianych. Powodem występowania tak dużej liczby budynków drewnianych, mimo nakazów rządowych o stawianiu murowanych była zła sytuacja mieszczan, którzy w znacznej liczbie podejmowali się pracy tylko na roli. W latach 60-tych XIX wieku władze państwowe nakazywały budowę domów piętrowych przy rynku oraz użycie jako pokrycia dachów materiałów niepalnych. Domy drewniane powinny być tynkowane. Zwoleń utracił prawa miejskie w 1869 roku. Z opisów miasta wysuwa się wniosek, że jedynym budynkiem godnym uwagi był kościół parafialny. Znaczna liczba budynków było w złym stanie technicznym. Domy przyrynkowe nie różniły się od innych w miasteczkach regionu. Były wieloizbowe, często piętrowe, spełniały rolę sklepów, zakładów rzemieślniczych z zapleczami w postaci składów i magazynów. Zwoleń spłonął kolejny raz w 1880 roku. Pod koniec XIX wieku Zwoleń przedstawiał się następująco: Rynek był zabudowany murowanymi, często piętrowymi kamienicami. Poza tym osada była rozrzucona szeroko z drewnianą zabudową. W 1895 roku było 482 domów, w tym 34 murowane. Brakowało restauracji, hoteli czy innych tego typu budynków. Przełom wieków XIX i XX w związku z rozwojem kapitalizmu i uwłaszczeniem chłopów przyniósł nowe możliwości finansowe i pierwsze inwestycje przemysłowe. Powstał browar, olejarnia, niedosytia, garbarnia i młyn. Wszystkie zakłady czerpały surowce z rolniczego obszaru gminy zwoleńskiej. W 1907 roku było 545 budynków, w tym 40 murowanych. Murowana była też bożnica, szkoła, dom ludowy. Elewacje murowanych kamienic miały elementy eklektyczne, klasycyzujące. Wzrastało jednakże przede wszystkim budownictwo wiejskie, drewniane. Zaczęły działać w Zwoleniu urząd i sąd gminny oraz poczta. Czynna była szkoła podstawowa. Powstał też przytułek dla ubogich i zorganizowano

ochotniczą straż pożarną. Niestety w tym samym roku (1907) wskutek kolejnego pożaru spłonęło 400 domów, zwłaszcza drewnianych. Pierwotny układ miasta zachował się bez zasadniczych zmian.

III faza

Działania wojenne w okresie I wojny światowej w małym stopniu dotknęły Zwoleń. W 1925 roku uzyskał ponownie prawa miejskie. Przyłączone zostały nowe tereny: Zwoleń Nowy, Poszpitalny, Poduchowny, wsie Praga i Kopciuchy oraz osada młynarska Rygułt (wymienione tereny wchodziły w skład miasta do 1869 roku). W okresie międzywojennym stale wzrastało zagęszczenie zabudowy. W porównaniu do początku XX w. liczba domów wzrosła do 728, a w 1931 roku do 991. Murowanych budynków było ponad 250. Przed samą wojną było 1000 domów. Domy murowane wznoszone były z kamienia lub cegły. Najokazalsze budynki znajdowały się przy rynku. Były piętrowe, zdarzały się i parterowe. Niestety działania wojenne z lat 1939-45 spowodowały ich zniszczenie. Przetrwało tylko kilka kamienic. Mimo to można stwierdzić, że dominował charakterystyczny typ kamienicy, gdzie zastosowano na parterze półkoliście zamknięte okna i wejścia ujęte w pseudoboniowania. Przeważały dwu- trzyosiowe fasady. Posiadały przelotowe sienie, z których był dostęp do pomieszczeń sklepowych, do klatek schodowych oraz na tyły działek. Obok takich kamienic występowały inne rozwiązania, gdzie do sklepów wchodziło się bezpośrednio z ulicy. Okna i drzwi były wąskie. Trzeci typ to były domy z zaakcentowaną facjatą od frontu (tego typu spotyka się też domy drewniane). Pozostałe domy drewniane niewiele różniły się od prostych chałup wiejskich. Największe zagęszczenie zabudowy zanotowano w kwartale żydowskim, rynku, ul. Radomskiej i Lubelskiej. W latach 1922-25 wzniesiono murowany kompleks budynków szkoły rolniczej przy ul. Wojska Polskiego. W latach 1925-33 powstała remiza strażacka.

IV faza

Zniszczenia podczas II wojny światowej oraz odbudowa miasta przyniosła nowe rozwiązania urbanistyczne. Rynek posiadał te same wymiary co przed wojną, natomiast zmieniło się jego przeznaczenie. Funkcje targowiska przejął plac po dawnej Bożnicy. Na rynku założono skwer. Kamienice przyrynkowe odbudowano wzorując się na formach przedwojennych. W okresie powojennym, największe zmiany zaszły na zachód od rynku. Powstała nowa regularna zabudowa i wytyczono nowe uliczki. Nowe budownictwo pojawiło się również w dawnym sektorze żydowskim. W 1958 roku przebudowano drogę prowadzącą do Lipska, w latach 1961-62 drogę na Kozienice. Nowa luźna zabudowa wyszła poza dawne granice miasta, poza rzekę Zwolenkę i Piątkowy Stok. Ochroną konserwatorską objęte jest centrum miasta z d. rynkiem i ulicami wychodzącymi oraz cmentarzem parafialnym, cmentarzem cholerycznym, terenem d. kirkutu i zespołem kościoła p.w. Podniesienia Krzyża Świętego.

Ważniejsze miejscowości w Gminie Zwolen

Barycz leżała na szlaku prowadzącym przez Lublin do Radomia. Pierwszym udokumentowanym właścicielem był Andrzej Ciołek z Żelechowa. W 1530 roku wieś kupił Piotr Kochanowski herbu Korwin. Po jego śmierci w 1559 roku przeszła w ręce syna Andrzeja – brata Jana Kochanowskiego. W XVI wieku wieś znakomicie się rozwijała i stanowiła bardziej miasteczko niż wieś. Posiadała: dwór, folwark, młyn, stawy rybne, dość zwartą zabudowę, dwie karczmy, warsztat kowalski i garncarski. Do 1676 roku wieś należała do rodziny Kochanowskich. Wtedy została sprzedana wojewodzie mazowieckiemu Marcinowi Chomętowskiemu. Następnymi właścicielami byli: Stanisław Chomętowski – hetman polny, Ignacy Przebendowski – wojewoda pomorski, Tadeusz Matuszewicz – minister skarbu księstwa warszawskiego (1790). W 1835 rok wieś przejął rząd Królestwa Polskiego, poczym przekazał go rodzinie Szabelskich. W okresie międzywojennym rząd polski rozpoczął parcelację majątku, zakończoną ostatecznie w 1945 roku.

Sycyna ma długi rodowód i jest jedną z bardziej znanych miejscowości w Polsce. Sycyna należała w latach 1522–1698 do sześciu pokoleń rodziny Kochanowskich herbu Korwin. Obok Policznej i Strykowic powstała już w XII wieku we wschodnich rejonach Puszczy Radomskiej i jest identyfikowana z nazwą wsi Życina. Do XIV wieku pozostawała własnością monarchy. Wzmiankowanym pierwszym właścicielem jest Mikołaj ze Szycina. Wieś należała do parafii zwoleńskiej. W XV wieku była już dość bogatą wsią. Długosz wymienia dwór, w zachodniej części wsi. W końcu XV w. Sycyna znalazła się w rękach trzech właścicieli: Stanisław Ziemły, Stanisława Sycyńskiego i Jana, Plebana z Czemiernik. Kolejnymi właścicielami byli: Stanisław Klonowski, Mikołaj Krogulecki, Jan Zasada, Maciej Kanimir z Żakowic. W 1522 roku część Sycyny przeszła na własność Piotra Kochanowskiego. Po nabyciu reszty wsi, całość znalazła się w rękach jednej rodziny Kochanowskich. Na początku XVI wieku Sycyna liczyła ok. 100- 150 mieszkańców. Średniej wielkości w Małopolsce, największa w parafii zwoleńskiej. We wsi był również młyn i karczma. W 1525 r. ojciec poety zamieszkał w istniejącym już wówczas sycyńskim dworze z drugą żoną Anną Białaczowską herbu Odrowąż – matką poety. W dwa lata po śmierci Piotra Kochanowskiego doszło do podziału wsi między jego dwóch synów i braci Jana Kochanowskiego: Jakuba i Mikołaja. Jakubowi przypadła południowa część wraz ze „starym” murowanym dworem”. W północnej części Mikołaj wystawił drewniany dwór, w sąsiedztwie którego Adam syn Mikołaja Kochanowskiego ufundował kapliczkę w 1621 roku, stojącą do dzisiaj. W rodzinie Kochanowskich wieś pozostawała do 1684 roku, kiedy to Kochanowscy zrzekli się Sycyny ze względu na ogromne długi pozostawione przez Piotra z Konar Kochanowskiego, kasztelana Radomskiego. W 1698 roku wyrokiem Trybunału Lubelskiego przeszła w ręce Macieja Łajszewskiego, pasierba Piotra. Przejął ją Maciej Łajszewski, po czym kolejni właściciele i dzierżawcy zmieniali się kilkakrotnie w ciągu XVIII stulecia: Chomętowscy (1731), Wielopolscy (1760), Wierzbowsky (1786), Kazimierz Olechowski (1803), Kazimierz Młodecki

(1815), Agnieszka z Niemiryczów Młodecka (1819), Adam Matuszewicz (1840), Leon Potocki (1841), Laura z Wąsowiczów Morzkowska (1854), Władysław Morzkowski (1867). Ostatnimi właścicielami byli Czaplińscy, na nich kończą się dzieje majątku dworskiego w Sycynie. Niemal 100 lat toczyły się też procesy o Sycynę między spadkobiercami i krewnymi Kochanowskich. W 1706 roku podczas tzw. wojny północnej cała Sycyna została spalona przez wojska szwedzkie, ale dość szybko została odbudowana staraniem dzierżawcy hetmana Stanisława Chomętowskiego. W 1787 roku Sycyna liczyła już 302 mieszkańców, z czego 21 przedstawicieli narodowości żydowskiej. We wsi znajdowało się wówczas ponad 40 chałup, dwór, browar, młyn i karczma. W XIX wieku duża część mieszkańców mieszkała w chałupach dwurodzinnych. Dwór sycyński był w 1826 roku obszerną budowlą drewnianą, krytą gontem, a prowadził do niego ganek na czterech filarach. Budynki gospodarcze dworu sycyńskiego tworzyły obszerny czworobok. We wsi do dworu należały dwa stawy, zrujnowany młyn wodny, karczma i browar. Ważniejszymi wydarzeniami w XIX- wiecznej historii było wywłaszczenie zarządzone przez władze carskie w 1864 roku i objęło w Sycynie 62 gospodarzy posiadających łącznie 1261 mórg ziemi. Wiadomo, że działał wówczas we wsi wiatrak typu „koźlak”, należący do Józefa Potockiego, a młyn dzierżawił Żyd Szmul Kestenberg. Sołtysiem wsi był Szymon Rychel. Przełom XIX i XX wieku był okresem dynamicznego rozwoju Sycyny. W 1880 roku i wieś liczyła 761 mieszkańców i 85 domów, z czego tylko dwa murowane. W 1907 liczba domów wzrosła do 107, a mieszkańców do 874. W 1921 roku wieś weszła w obręb nowo utworzonej parafii w Jasieńcu Soleckim, liczyła wówczas 742 mieszkańców zamieszkujących 112 domów. W 1920 roku uruchomiono w Sycynie szkołę podstawową. W tym czasie w Sycynie nie było mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Majątek Ludwika Czaplińskiego obejmował w 1930 roku 381 ha, a w tutejszych czworakach i dworze mieszkało 148 osób. Podczas II wojny Światowej Sycyna i jej mieszkańcy wiele ucierpieli. W 1941 roku dwór i majątek Czaplińskich został zajęty przez Niemców. Okolice Sycyny stały się podczas drugiej wojny światowej terenem działalności szeregu organizacji konspiracyjnych. Ofensywa styczniowa Armii Czerwonej doprowadziła w początkach 1945 roku do wyzwolenia Sycyny. Majątek należący uprzednio do Czaplińskich przejął wkrótce skarb państwa, a obejmował on łącznie 350 ha gruntów ornych, lasu i nieużytków. Po wojnie powstało kilka spółdzielni, powstała Ochotnicza Straż pożarna. Na początku lat osiemdziesiątych rozpoczęły się na terenie wsi prace archeologiczne, w trakcie których udało się rozpoznać zarysy dworu Kochanowskich.

Jasieniec Solecki należał do Tymińskich, Kochanowskich i Chomętowskich. Piotr Kochanowski, ojciec poety Jana z Czarnolasu brał Jasieniec w zastaw za udzielone pożyczki. W 1564 roku Mikołaj Kochanowski z Sycyny (młodszy brat poety) ożenił się z Katarzyną Tymińską herbu Nałęcz z Jasieńca. W XVII wieku Jasieniec należał do Jana Kochanowskiego z Baryczy – chorążego koronnego, który latach 1630–1633 ufundował późnorenesansową kaplicę przy kościele farnym św. Jana Chrzciciela w Radomiu. Synowie jego umarli bezpotomnie, a dobra dziedziczne i królewszczyny, w tym także dobra jasienieckie przez

małżeństwa córek przeszły w ręce innych rodów. Następnie Jasieniec ponad 100 lat należał do rodu Chomętowskich. Hetman Stanisław Pieczynga Chomętowski wybudował pałac (spalony w 2 połowie XIX wieku). Otoczony był parkiem z alejami lipowymi. W końcu XIX wieku w Jasieńcu Soleckim było ok. 98 domów i 764 mieszkańców. W 1826 roku hr. Matuszewicz ufundował kaplicę, która w 1921 roku została rozbudowana, z czego powstał kościół. W 1838 r. majątek składający się ze wsi Jasieniec Solecki, Kawęczyn, Wyglądała, Barycz, Baranowa i Pole Jaranowskie otrzymał gen. Iwan Szabelski. Pod koniec XIX wieku lub na początku XX wieku wzniesiono nowy pałac.

Strykowice Górne. Pierwsze wzmianki o Strykowicach sięgają 1 połowy XIV wieku. Wieś prawdopodobnie istniała już w XII w. Płaciła dziesięcinę klasztorowi Benedyktynów na Św. Krzyżu. Nazwa Strykowice Górne występuje dopiero w 1748 roku i wiązała się z wcześniejszą nazwą Strykowska Wola, lokowana na prawie niemieckim w XV wieku. W 1827 roku wieś posiadała 26 domów, 230 mieszkańców. Pod koniec XIX wieku w Strykowicach Górnych był młyn, cegielnia, 62 domy i 414 mieszkańców.

Jan z Kochanowskich h. Korwin

Kochanowscy herbu Korwin wywodzą się z Kochanowa, miejscowości położonej na zachód od Radomia. Dzieje rodu sięgają XV wieku a największą swą potęgę rodzina osiągnęła w XVI stuleciu. Wiano jakie wniosła babka poety Barbara ze Ślizów h. Abdank, Policzą i Czarnolas, powiększył majątek Kochanowskich. Legat ten umożliwił osadzenie się rodziny na terenach obecnego powiatu zwoleńskiego. W 1525 roku Piotr Kochanowski, ojciec poety, zakupił Sycynę. W 1530 roku z małżeństwa z Anną z Białaczowskich herbu Odrowąż przyszedł na świat jego syn, Jan. Początki kształcenia Jana Kochanowskiego mają miejsce w szkole przyklasztornej benedyktynów w Sieciechowie. Tok nauki przyszłego poety objął studia na Akademii Karkowskiej w latach 1544-1549, następnie Królewiec gdzie przebywał dwukrotnie: w latach 1551-52 i 1555-56. Studia poety zaprowadziły go do kolebki humanizmu, do Itali. Odwiedził ją trzykrotnie: w roku 1552, 1556 i 1557. Studiował filologię klasyczną grecką i rzymską. Poznał literaturę włoską, zwłaszcza twórczość Petrarke. Z Padwy Kochanowski podejmował podróże: Rzymu, Neapolu, Wenecji. W roku 1557 wyruszył Kochanowski do Francji. Na dłużej zatrzymał się w Paryżu, gdzie zetknął się z działalnością poetyckiej grupy Plejada Pierre'a Ronsarda. Pobyt we Włoszech zaowocował nawiązaniem licznych przyjaźni z późniejszymi dworzanami królewskimi Andrzejem Patrycem Nideckim, Łukaszem Górnickim, Andrzejem Trzeciekim, Stanisławem Fogelwederem, Stanisławem Porębskim. W roku 1559 odziedziczył połowę Czarnolasu. W tym też roku rozpoczął karierę dworską na dworze Jana Firleja, wojewody lubelskiego, następnie w 1562 r. pojawił się u podkanclerzego biskupa Filipa Padniewskiego. W roku następnym występuje wraz

ze Stanisławem Meglewskim w roli dworzanina Firlejów. Trafia na dwór Zygmunta Augusta, gdzie za protekcją kolejnego podkanclerzego, Piotra Myszkowskiego, został w roku 1564 sekretarzem królewskim. Związki Jana Kochanowskiego z Czarnolasem datują się na 1566, kiedy to obejmuje on godność proboszcza zwoleńskiego, posiadając niższe święcenia duchowne, która piastuje do 1575 roku. W roku 1568 brał prawdopodobnie udział w wyprawie na Moskwę, zakończonej w Radoszkowicach. Służbę na dworze królewskim zakończył w 1573 roku. Życie rodzinne Jana Kochanowskiego skupiło się w Czarnolesie, gdzie osiadł po ślubie z Dorotą Podlódowską h. Janina. Z małżeństwa tego urodziło się 6 córek, z których 3 zmarły w dzieciństwie oraz syn Jan, pogrobowiec. Do życia publicznego powrócił Kochanowski na zjeździe szlachty w Stężycy w 1575 roku wzywając Henryka Walezego do powrotu. W tym samym roku pod wrażeniem napadu Tatarów napisał patriotyczną „Pieśń o spustoszeniu Podola”. W 1576 roku popierał kandydaturę Stefana Batorego. Od roku 1576 pozostawał w kontakcie z kanclerzem Janem Zamoyskim, a od 1579 roku piastował urząd wojskiego sandomierskiego. Twórczość literacka rozwija się w latach 70-siatych i 80 tych XVI stulecia. W 1578 roku oddał do druku "Odprawę posłów greckich", równocześnie z nią skończył „Psałterz” wydany w roku 1579, a dedykowany Piotrowi Myszkowskiemu. Kontynuuje cykle fraszek i pieśni. W roku 1580 wydał „Treny”, napisane po śmierci córki Urszuli, a w 1583 „Jezdę do Moskwy”. W latach osiemdziesiątych przygotował również zbiorowe wydanie własnych utworów, których większość znana była ówczesnym czytelnikom jedynie z odpisów i rękopisów. W roku 1584 wyszły łącińskie „Elegie”, a także „Fraszki”. Zbiorowe wydanie dzieł polskich ukazało się jednak już po śmierci autora, w roku 1585, pod tytułem „Jan Kochanowski”. Kochanowski zmarł nagle w Lublinie 22 sierpnia 1584 r., przypuszczalnie na udar mózgu. Po śmierci ciało poety przeniesiono z Policznej do rodzinnego grobu w Zwoleniu gdzie Adam Kochanowski, syn Mikołaja ufundował mu epitafium.

5.3. Krajobraz kulturowy oraz charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego Miasta i Gminy Zwolen.

Wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. krajobrazem kulturowym jest przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Krajobraz kulturowy danego obszaru wpływa na wzrost tożsamości lokalnej i regionalnej oraz odzwierciedlają jego historię i związek działalności ludzkiej z przyrodą. Cechą krajobrazu kulturowego jest jego ciągła ewolucja. Pozytywnym przejawem dbania o krajobraz jest jego harmonijne kształtowanie zachowując najcenniejsze elementy: zabytki, tereny przyrodnicze, osie widokowe oraz umiejętne wkomponowywanie współczesnych realizacji. Zarządzanie krajobrazem nie powinno być przypadkowe, a planowe z uwzględnieniem profesjonalne opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w których ograniczy

się rozproszoną zabudowę, zachowa się tradycyjny układ pól, ochronę terenów cennych przyrodniczo oraz obiektów historycznych z wyeksponowaniem tych najwartościowszych np. poprzez nienaruszania ich historycznego otoczenia i wskazywania osi i przestrzeni widokowych oraz dostosowanie nowych inwestycji do charakteru gminy.

Krajobraz Gminy Zwolen jest mieszany (otwarty-wiejski z ośrodkiem małomiasteczkowym w Zwoleniu), głównie rolniczy, płaski, w części północno- zachodniej i południowo- zachodniej lesisty; urozmaicony obszarami przyrodniczymi elementami krajobrazu naturalnego (doliny rzek, tereny leśne oraz kępy drzew, łąki); Pozostaje generalnie nieprzekształcony mimo zaistniałych, negatywnych zjawisk w XX wieku (wojny światowe – zniszczenia wojenne, okres po 1945- degradacja wielu obiektów zabytkowych, okres transformacji ustrojowej w latach 90- tych- m.in. zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej, realizowanie inwestycji niezgodnie ze standardami konserwatorskimi i przestrzennymi). Natomiast pozytywne oddziaływanie na taki stan krajobrazu ma brak ciężkiego przemysłu i nie zmieniający się charakter gminy, typowo rolniczy. Siatka osadnicza kształtowała się od XII- XV wieku. Najstarsze wsie: Sycyna, Barycz, Strykowice. Najliczniejsze są wsie, które posiadają charakter rzędówek (Jasieniec Solecki, Barycz Nowa i Stara, Sycyna) i ulicówek w połączeniu z zabudową rozproszoną.

W krajobrazie kulturowym Gminy Zwolen występuje różnorodność typów zabytków, co jest charakterystyczne dla krajobrazów wiejsko-miasteczkowych województwa mazowieckiego. Z jednej strony występują w dużej liczbie zabytki o charakterze sakralnym (kościół, kaplice, cmentarze oraz obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne) oraz pozostałości zabudowy drewnianej, wiejskiej; z drugiej zaś obiekty budownictwa małomiasteczkowego, budynki użyteczności publicznej. Ważną rolę w krajobrazie pełnią też zabytki rezydencjonalne (dwory, zabudowania folwarczne, parki). Praktycznie nie zachowały się obiekty poprzemysłowe (poza budynkiem młyna w Zwoleniu i młyna w Sycynie, przekształconego z dawnego spichrza). Większość zabytków w gminie Zwolen skupia się zasadniczo w trzech miejscowościach: Zwolen, Sycyna i Jasieniec Solecki (Jasieniec Kolonia).

Centralnym miejscem kulturowym na mapie gminy jest miasto Zwolen. Najcenniejszym zabytkiem jest Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu, o gotyckiej metryce i interesującej architekturze wraz z bogatym wyposażeniem świątyni oraz udostępnioną dla zwiedzających kryptą mieszczącą szczątki Jana Kochanowskiego. Świątynia ta jest jednym z elementów zespołu, na który składają się inne historyczne obiekty, cmentarz przykościelny z zachowanym nagrobkiem Bardzickiej z 1819 roku, neogotyckie ogrodzenie cmentarza oraz kaplica przedpogrzebowa z 1901 roku, pod posadzką której w przeszłości znajdowały się przez jakiś czas szczątki poety. W sąsiedztwie usytuowany jest budynek plebanii z końca XIX wieku, w której obecnie mieści się Centrum Regionalne przy Nekropolii Jana Kochanowskiego. Poza zespołem kościoła

p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego na uwagę zasługują cmentarze zwoleńskie. Cmentarz choleryczny z kaplicą św. Anny i pomnikiem nagrobnym z 1894 roku usytuowane są przy ul. Wojska Polskiego. Na cmentarzu parafialnym z początku XIX wieku (kilkakrotnie później powiększanym), wpisanym do rejestru zabytków znajduje się wiele cennych obiektów sepulkralnych. Przy ul. Chopina znajduje się teren Kirkutu, zamienionego na park. Zachował się układ urbanistyczny miasta z rynkiem, ulicami wychodzącymi i ukształtowanymi w ciągu wieków: ul. Radomska, Al. Jana Pawła, Lubelska, Kościelna, Krakowska. Kamieniczki zwoleńskie posiadają wartości przestrzenne (wybudowane w 1 połowie XX wieku lub odbudowane po 1945 roku) jako istotne elementy historycznej zabudowy miasta. Stanowią charakterystyczny krajobraz miasteczka przedwojennego. Zastosowano: piętrową, pierzejową zabudowę rynku, charakterystyczne bramy wjazdowe o boniowanych obramieniach, wydatne, profilowane gzymsy, lizeny i pilastry. Wyróżnia się kilka typów historycznych budynków mieszkalnych. Poza budynkami murowanymi na terenie miasta zachowało się wiele domów drewnianych typu wiejskiego, co świadczy historycznie o słabym zurbanizowaniu obszaru miejskiego. Lokalizowane są zasadniczo przy drogach wyjazdowych z miasta i bocznych, mniej znaczących uliczkach.

W mieście znajduje się też kilka charakterystycznych budynków o bardziej zróżnicowanej architekturze (eklektycznej). Ich powstanie wiąże się z okresem przedwojennym. Są to: budynki Zespołu Szkół Rolniczo- Technicznych, dawny budynek remizy i kina, dom kultury, budynek szkoły przy ul. Kościelnej. Te obiekty stanowią ważne punkty w przestrzeni miejskiej. Większość obiektów zabytkowych zlokalizowanych jest w centrum Zwolenia, przy głównych ulicach zwoleńskich, co wpływa zdecydowanie na ich atrakcyjność jako zabytków i miejsc przeznaczonych do turystyki kulturowej. Wiele pamiątek związanych z rodziną Kochanowskich i historią miasta można znaleźć w Centrum Regionalnym przy Nekropolii Jana Kochanowskiego.

Drugą ważną miejscowością o dużym znaczeniu w kontekście turystyki kulturowej jest Sycyna. Na terenie parku podworskiego odkryto fundamenty dawnego dworu, gdzie urodził się i mieszkał Jan Kochanowski. Na miejscu można zapoznać się z wynikami badań archeologicznych prowadzonych w latach 80- tych XX wieku. Przeprowadzone prace rewitalizacyjne terenu, doprowadziły do uporządkowania parku sycyńskiego. Znajdują się tutaj również pozostałości dawnej zabudowy: brama, ruiny budynku magazynowego, młyn, obora. W Sycynie zlokalizowana jest również kapliczka z 1621 roku ufundowana przez bratanka Jana Kochanowskiego.

W Jasieńcu Soleckim zachował się ponad 10- hektarowy park dworski, kościół parafialny, wyspa z pomnikiem- sarkofagiem (Jasieniec Kolonia), wpisanym do rejestru zabytków- jedynym takim obiektem w regionie. W Jasieńcu Soleckim jest również zabytkowy cmentarz założony w 1921 roku.

Na terenie gminy znajduje się jeszcze jeden park zabytkowy- w Strykowicach Górnych.

Zabudowa wiejska jest reprezentowana 18 zewidencjonowanych obiektów. Przeważnie są to budynki proste, na rzucie prostokąta i dachach dwuspadowych. Spotyka się też domy o bardziej skomplikowanych formach z dachami naczółkowymi, gankami, facjatami. Występujący detal: obramienia okienne, dekoracyjne odeskowanie szczytów, podokapników, motywy snycerskie. Największa grupa domów drewnianych występuje w samym Zwoleniu.

Większość zewidencjonowanych kapliczek posiada formę krzyża na cokole. Formą i opracowaniem wyróżniają się: figura kobiety z dzbanem w Zwoleniu, rzadki przykład tego typu rzeźby, figura św. Jadwigi na tronie, umiejscowiona przy wyjeździe ze Zwolenia w stronę Lublina, figura św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu oraz kapliczka w formie krzyża na kolumnie z końca XIX wieku w Jedlance. Na szczególną uwagę zasługują kapliczki w Sycynie i Paciorkowej Woli Nowej w formie kolumnowej z latarnią.

Zewidencjonowano dwa obiekty przemysłowe: młyn w Sycynie, zlokalizowany w obrębie założenia parkowego w Sycynie oraz młyn elektryczny w Zwoleniu.

Ze względu na wartości artystyczne, ale głównie historyczne i naukowe kilka zabytków, zlokalizowanych na terenie miasta i gminy Zwoleń ma znaczenie ponadregionalne. Są to wspomniane: kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu z kaplicą Kochanowskich i kryptą ze szczątkami Jana Kochanowskiego, park podworski w Sycynie z fundamentami dworu, gdzie urodził się Jan Kochanowski oraz XVII wieczna kapliczka latarniowa zlokalizowana również w Sycynie.

Zweryfikowana gminna ewidencja zabytków nie jest zamknięta i może być zwiększana zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5.4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.

Miejscowość	obiekt	nr rejestru zabytków
Jasieniec Solecki(Kol.)	kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1921 r.	416 z 21.01.1957 r.
Jasieniec Solecki (Kol.)	park pałacowy, połowa XIX w.	nr rej.: 734 z 20.12.1957 r. nr rej.: 13/A z 15.12.1978 r.
Sycyna	zespół dworski XIX-XX w., oficyna (nie istnieje ?), spichlerz (młyn), wiata magazynowa, pozostałości parku	nr rej.: 430/A z 16.05.1990 r.
Strykowice Górne	zespół dworski (dwór, park)	10/A/78 z 15.12.1978 r.
Zwoleń	śródmieście miasta, XV-XX w.	195 z 07.04.1955 r.
Zwoleń	kościół par. p.w. św. Krzyża, 1560-1928	190/A z 15.10.1982 r.
Zwoleń	cmentarz przykościelny, XV-XIX w., kaplica przedpogrzebowa, 1902 r. i ogrodzenie, koniec XIX - 1923/24 przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	A-669 z 10.03 2006 r.
Zwoleń	cmentarz choleryczny z 1854 r. wraz z kaplicą św. Anny	A-669 z 10.03.2006 r.
Zwoleń	cmentarz parafialny, pocz. XIX w. układ przestrzenno – komunikacyjny, kwatery wojenne z I i II wojny światowej, grób żołnierzy podziemia antykomunistycznego „wyklętych” oraz najcenniejsze nagrobki i płyty nagrobne sprzed 1950 r.	A-1336 z 09.06.2016 r.

Zgodnie z art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r., poz. 293, z późn. zm.) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nie ruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni.
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie

– na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków (art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Od stycznia 2018 r. obowiązują przepisy dot. kar administracyjnych. Właścicielowi, który nie powiadomił ministra kultury albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku (znajdującego się na Liście Skarbów Dziedzictwa lub wpisanego do rejestru zabytków) nie później niż w terminie 14 dni od dowiedzenia się o tym zdarzeniu. Taką samą karę przewidziano wobec osób, które uniemożliwiają lub utrudniają dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy.

Kary w wysokości od 500 do 500 000 zł grożą z kolei m.in. za prowadzenie bez pozwolenia albo niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu na prace konserwatorskie, restauratorskie lub badania konserwatorskie, roboty budowlane i badania archeologiczne w otoczeniu zabytku /zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rozdział 10a/.

5.5. ZABYTKI NIERUCHOME.

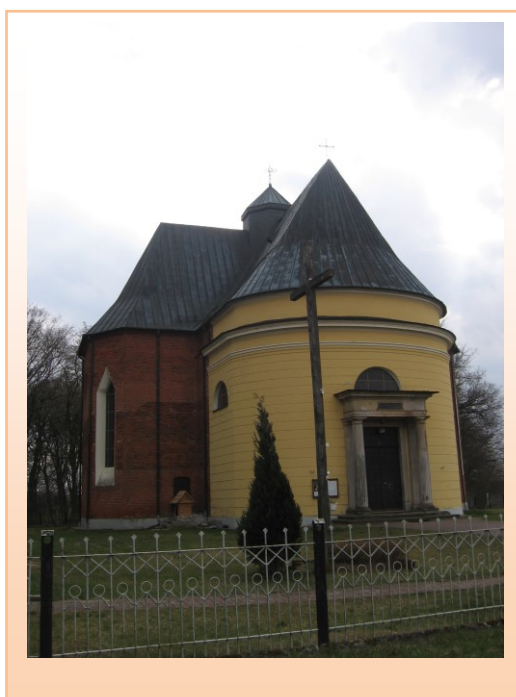
Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości.

Zabytki sakralne - kościoły, kaplice, cmentarze.

Kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Jasieńcu Soleckim.

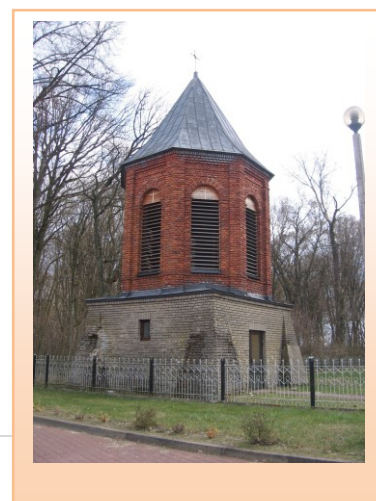
Obecny kościół powstał z rozbudowy kaplicy na planie elipsy, ufundowanej przez ówczesnego właściciela Jasieńca Tadeusz Matuszewicza herbu Łabędź w 1821 roku. Projekt powiększenia kaplicy wykonał inż. Zygmunt Gawlik. Prace zrealizowano w latach 1930-39. W międzyczasie 12 lipca 1921 roku biskup Marian Ryx erygował parafię w Jasieńcu. W 1956 roku polichromię prezbiterium wykonali Halszka Cebertowicz-Żukowska i Jerzy Zabłocki. Konsekracji świątyni dokonał biskup Piotr Gołębiowski w 1963 roku. Kościół na planie krzyża greckiego, murowany z cegły, częściowo otynkowany (najstarsza część). Od frontu (północy) pomieszczenie na planie elipsy, część centralna na planie prostokąta z prostymi, zamkniętymi trójbocznie kaplicami bocznymi. Od południa prezbiterium prostokątne, zamknięte trójbocznie z prostokątną zakrystią i prostokątnym pomieszczeniem po bokach. Pomieszczenie od frontu nakryte kopułą, kaplice boczne i prezbiterium równe wysokości

części frontальной, nakryte dachami dwuspadowymi z ośmioboczną, ślepą latarnią na skrzyżowaniu. Zakrystia i pomieszczenie nakryte dachami dwupołaciowymi. Dawna kaplica z 1 ćw. XIX wieku, otynkowana, boniowana pasowo, zwieńczona profilowanym gzymsem. Portal architektoniczny z piaskowca flankowany kolumnami i pilastrami dźwigającymi belkowanie. Nad wejściem widnieje napis: „Bogu na cześć”. Otwory okienne półkoliste. W bocznych kaplicach i prezbiterium wysokie okna zamknięte łukiem ostrym. We wnętrzu sklepienia zwierciadlane w kaplicach bocznych, prezbiterium oraz w części centralnej. W zakrystii i pomieszczeniu magazynowy stropy. W części XIX-wiecznej występuje kopuła.

Dzwonnica

Budynek dzwonnicy powstał w okresie budowy kościoła, ok. 1921 roku. Wzniesiony na rzucie prostokąta, murowany z cegły, dwukondygnacyjny. Dolna szersza wzmocniona narożnymi przyporami, zwieńczona profilowanym gzymsem. Górna kondygnacja wyższa, ośmioboczna artykułowana pilastrami z gzymsem profilowanym. Otwory okienne zamknięte półkoliście. Nakryta dachem ośmiobocznym namiotowym.

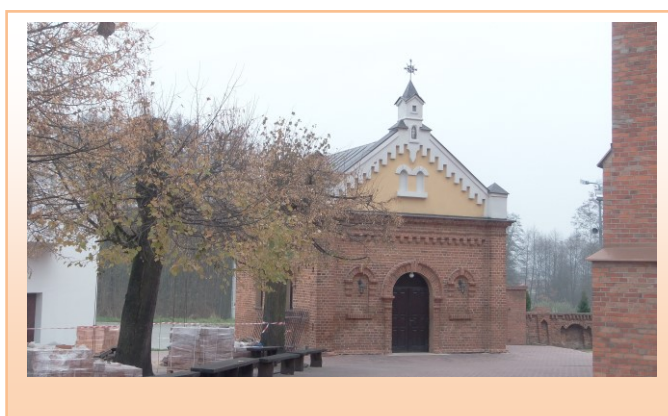
Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Pierwszy drewniany kościół powstał około 1425 roku – spłonął doszczętnie w 1559 roku w czasie pożaru miasta. Obecny kościół powstawał etapami od 1564 do 1595 roku. Najpierw wzniesiono prezbiterium (przed 1570 rokiem), następnie nawę. Przez pewien czas proboszczem parafii był Jan Kochanowski. W 1610 roku dostawiono do głównej bryły kaplicę Kochanowskich (ufundowaną przez Adama Kochanowskiego, w której spoczęły zwłoki Jana Kochanowskiego). Kaplica na rzucie kwadratu, nakryta ośmioboczną kopułą na trompach z latarnią. Na ścianie wschodniej widnieje malowidło wykonane techniką fresku (odkryte w 1980 roku). Przedstawia rokokowo – klasycystyczny ołtarz iluzjonistyczny z postaciami św. Jana Chrzciciela i św. Pawła. Pod posadzką kaplicy znajduje się krypta Kochanowskich. Na ścianach umieszczone są epitafia poświęcone członkom rodziny Kochanowskich, w tym wykute w czerwonym chęcińskim marmurze popiersie Jana Kochanowskiego. W kolejnych latach dostawiono od południa kaplicę Owadowskich, ufundowaną przez wnuczkę Kochanowskiego Zuzannę Wołucką. Kaplica nakryta jest ośmioboczną kopułą na pendentywach z latarnią. Ściany artykułowane pilastrami dźwigającymi belkowanie. Dekoracje stiukowe późnorenesansowe (maureska, rozety, fryzy akantowe). Na południowej ścianie kaplicy znajduje się fresk autorstwa Z. Gedliczki z 1948 roku. Przedstawia on scenę nadania praw miejskich Zwoleniowi przez króla Władysława Jagiełłę. Poza tym dobudowano prostokątną zakrystię do prezbiterium. Świątynia uzyskała wtedy plan krzyża łacińskiego, przykryta została wysokim dachem dwuspadowym, z zewnętrznymi murami oszkarpowanymi. Kościół częściowo spłonął w kolejnym pożarze w 1754 roku i wkrótce został odbudowany. Szczęśliwie uniknął pożaru w 1907 . Podczas I wojny światowej został zamieniony przez wojska niemieckie na szpital, co spowodowało dewastację wyposażenia kościoła. W 1927 roku dobudowano dwie nawy połączone z kaplicą Owadowską i Kochanowskich. W 1928 roku dostawiono oszkarpowano wieżę, co zmieniło kształt architektoniczny obiektu. Gruntowne prace remontowe wykonano w 1934 roku. Po 1979 roku przeprowadzono kolejny remont generalny w związku z pożarem i zalaniem wodą wnętrza świątyni. Mimo wielu przeobrażeń kościół w Zwoleniu zachował charakter gotycki i wiele autentycznej substancji. Budynek kościoła orientowany, murowany z cegły, otynkowana z zewnątrz jest tylko kaplica Owadowskich. Nawa trójprzęłowa, prezbiterium dwuprzęsłowe, węższe od nawy, prostokątne z zakrystią od północy. Po bokach nawy głównej w części wschodniej: od północy kaplica Kochanowskich, od południa Owadowskich. Nawa i prezbiterium przykryte dachami dwuspadowymi. Nad dachem nawy sygnaturka. Prezbiterium oszkarpowane, udekorowane fryzem cokołowym (cegła ułożona w kant). Nawy boczne niższe otwarte arkadowo do nawy głównej i kaplic. Od zachodu dostawiona wieża na rzucie prostokąta, flankowana attyką w formie spływów, wieńczącą boczne nawy. Przykryta dachem wielobocznym, hełmowym zakończonym wieżyczką. W narożach dachu cztery, mniejsze wieżyczki. Ostatnio zostały przeprowadzone kompleksowe prace remontowo-konserwatorskie na zewnątrz i wewnątrz kościoła.

Kaplica przedpogrzebowa, cmentarz przykościelny oraz ogrodzenie w zespole kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Historia cmentarza przykościelnego wiąże się z powstaniem parafii zwoleńskiej w XV wieku. Zachował się nagrobek Barbary Bardzickiej z 1 połowy XIX wieku, wpisany do rejestru zabytków ruchomych. Cmentarz działał do początku XIX wieku. Kaplica powstała w 1901 roku w miejscu, w którym złożono zwłoki Jana Kochanowskiego. Szczątki rodziny Kochanowskich spoczywały pod posadzką kaplicy do 1984 roku kiedy to przeniesiono je do podziemi kościoła. Kaplica założona na planie prostokąta, jednoprzestrzenna. Bryła prostopadłościenna przykryta dwuspadowym dachem. Ściany murowane z cegieł. Konstrukcja dachowa krokwiowa. Elewacje frontowa 3-osiowa, z drzwiami na osi, flankowana zdwojonymi pilastrami. Elewację wieńczy trójkątny szczyt z wieżyczką. W szczycie zamurowane okno w typie biforium. Elewacje wschodnia i zachodnia analogicznie dwuosiowe, zwieńczone fryzem kostkowym. Elewacja północna bez podziałów osiowych i dekoracji. Ogrodzenie ceglane od północnej strony wzniesione w 4 ćw. XIX wieku. Następnie w latach 20-tych XX wieku z trzech stron ogrodzono cmentarz żeliwnym płotem z ceglаныmi słupkami.

Kaplica św. Anny przy ul. Wojska Polskiego w Zwoleniu

Kaplica powstała w 2 połowie XIX wieku w miejscu wcześniejszego kościoła szpitalnego p.w. Św. Anny, który spłonął w 1800 r. Budynek jest murowany z cegły, otynkowany. Krokwiowa konstrukcja dachu pokryta blachą ocynkowaną. Okna ostrołukowe, drzwi dwuskrzydłowe drewniane. Kaplica założona na planie prostokąta z trójbocznym zamknięciem od zachodu, wewnątrz jednoprzestrzenne. Frontowa jednoosiowa elewacja z drzwiami na osi flankowanymi dwoma pilastrami, zwieńczona szczytem trójkątnym. Boczne elewacje jednoosiowe, tylna pozbawiona podziałów. Kaplicę obiega profilowany gzyms. W 1939 roku teren cmentarza cholerycznego ogrodzono żeliwnym płotem. W 2017 r. kaplica została ostatecznie wyremontowana.

Cmentarz choleryczny przy ul. Wojska Polskiego Zwoleniu

Cmentarz choleryczny w Zwoleniu został założony w 1854 roku na terenie dawnych zabudowań szpitalnych. Na jego terenie zlokalizowany jest pomnik morowy w formie krzyża na cokole, wystawiony w 1894 roku, upamiętniający ofiary dwóch epidemii.

Cmentarz parafialny w Zwoleniu

Cmentarz grzebalny (polowy) w Zwoleniu został założony na początku XIX w. Najwcześniejsza informacja znajduje się w metrykach zwoleńskich i dotyczy pochówku na nowym cmentarzu osoby zmarłej w dniu 28 czerwca 1804 r. Natomiast akta kościoła parafialnego w Zwoleniu z lat 1813-26 potwierdzają istnienie nekropolii zwoleńskiej w 1818 r. Teren cmentarza ogrodzono w 1853 r. W następnych latach został on powiększony o nowe grunty zakupione za fundusze z pokładnego. W 1889 r. nekropolia była ogrodzona ceglanym murem z furtą i bramą. W okresie I wojny światowej pochowano tutaj żołnierzy armii austriackiej, niemieckiej i rosyjskiej, jak również legionistów polskich, poległych w rejonie Zwolenia. W latach międzywojennych przeprowadzono prace regulacyjne, polegające na wytyczeniu kwater i alei. Kolejne powiększenie obiektu nastąpiło w 1943 r. Podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu dokonano wielu pochówków żołnierzy WP, AK, podziemia antykomunistycznego oraz osób cywilnych zamordowanych przez hitlerowców.

Kształt cmentarza zbliżony do prostokąta z nieregularnie wyciętym północnym bokiem. Układ komunikacyjny krzyżowo- kwaterowy z zaakcentowaną główną aleją biegnącą w kierunku zachód – wschód. W części północnej nieregularny. Ogrodzenie cmentarza proste, ceglane i otynkowane, częściowo betonowe. Brama i furta metalowe, ażurowe, współczesne. Na terenie cmentarza zachowało się kilkadziesiąt cennych nagrobków. Powstały w 2 poł. XIX w. i 1 poł. XX w. Prezentują znaczną różnorodność typów i form: krzyż na cokole, krzyż na skałkach, płyta nagrobna, płaskorzeźbiona stela, krzyż na skałach, obelisk, rzeźba, pień drzewa. Ze względu na cechy stylowe można wyróżnić obiekty klasycyzujące, eklektyczne, wykonane w nurcie romantyzmu i symbolizmu oraz nagrobki wzniesione w okresie międzywojennym, głównie w typie stojącej steli o prostych, geometrycznych formach. Nagrobki zostały wykonane głównie z piaskowca. Marmur, granit i żeliwo występuje jako elementy uzupełniające (dekoracyjne i jako tablice inskrypcyjne). Na wielu pomnikach nagrobnych widnieją nazwiska kamieniarzy: J. Staniszewski z Radomia, L. Staniszewski z Radomia oraz F. Hebdzyński z Radomia. Najstarszymi obiektami są: nagrobek Marianny z Omińskich Kotowskiej z 3 ćw. XIX w. oraz nagrobek Franciszka Gozdawy Gostkowskiego z 2 poł. XIX w. formie steli ze zwieńczeniem akretorionowym. Ze względu na wartości artystyczne (bogactwo form, detali i motywów) szczególnie interesującymi obiektami są: nagrobek małżonków Dobrowolskich i Ksawery Wojtasiewicz z poł. XIX w. w formie obelisku, nagrobek Jana Hypolita Mordzińskiego z pocz. XX w. z figurą kobiety na skale wspierającej się o krzyż, nagrobek Józefa Bójko z 1 ćw. XX w. w formie steli ozdobionej motywami roślinnymi, nagrobek Kantego Pinakiewicza z pocz. XX w. w formie krzyża na skale.

Na cmentarzu pochowani są proboszczowie Parafii w Zwoleniu (m.in. ks. Tomasz Jachimowicz, ks. Aleksander Bąkowski, ks. Karol Woźnicki, ks. Daniel Pacek), mieszczanie,

właściciele ziemscy, nauczyciele, lekarze. Na terenie nekropolii znajdują się kwatery wojenne: żołnierzy z I oraz II wojny światowej (żołnierzy WP, AK) oraz mogiła żołnierzy podziemia antykomunistycznego „wyklętych”.

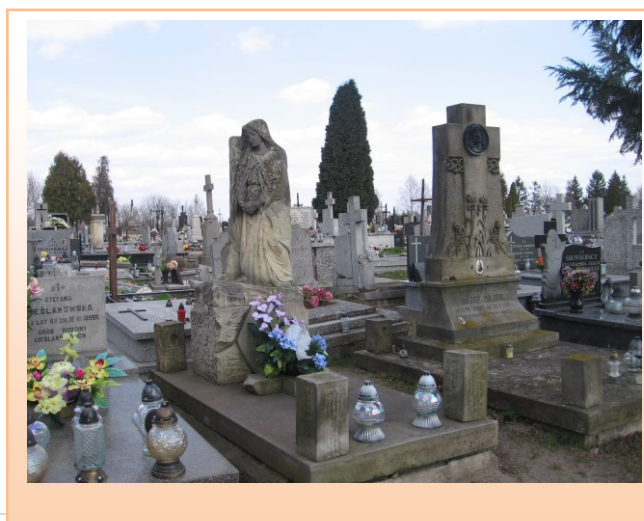
Cmentarz rzymsko- katolicki z pocz. XIX w. w Zwoleniu jest jedną z najstarszych nekropolii polowych w południowej części województwa mazowieckiego. Stanowi cenny dokument (materialny i niematerialny) dziejów parafii i miejscowości. Zachował się czytelny układ przestrzenno- komunikacyjny oraz kilkadziesiąt historycznych nagrobków. Jest też ważnym miejscem pamięci narodowej. *(na podstawie uzasadnienia wpisu do rejestru zabytków)*

Najcenniejsze nagrobki:

1. Nagrobek ks. Tomasza Jachimowicza, stela w formie krzyża, 1 poł. XX w., piaskowiec
2. Płyta nagrobna Samsonowskich, poł. XX w., piaskowiec
3. Grobowiec rodziny Struzików, rzeźba Chrystusa na cokole, 1 poł. XX w., piaskowiec, wyk. J. Staniszewski
4. Grobowiec ks. Piotra Papiewskiego, krzyż na cokole z całunem na grobowcu, 1 ćw. XX w., piaskowiec, wyk. F. Hebdzyński
5. Grobowiec rodziny Popkiewiczów, stela na grobowcu, 1 ćw. XX w., czerwony piaskowiec
6. Grobowiec Stefanii z Markiewiczów Sobieszek, krzyż na skałce na grobowcu, 1 poł. XX w., piaskowiec
7. Grobowiec rodziny Szmitów, krzyż na skałce, 1 poł. XX w., piaskowiec
8. Nagrobek Józefy i Wojciecha Musielewiczów, krzyż na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec
9. Nagrobek ...Zagożdżon, krzyż na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec
10. Nagrobek Marcyjanny Mordzińskiej, krzyż na skałce, 1 ć. XX w., czerwony piaskowiec, wyk. Staniszewski w Radomiu
11. Nagrobek Kanutego Majewskiego, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec
12. Nagrobek Antoniego i Teofili Sobieszki, krzyż na cokole, 1 poł. XX w., piaskowiec, wyk. L. Staniszewski w Radomiu
13. Nagrobek Franciszki z Frydrychów Leśniewskiej, krzyż na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec
14. Nagrobek małżonków Jana i Józefy Smitów, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec
15. Pomnik Marii z Radomińskich Bocheńskiej, Chrystus z krzyżem na cokole, 1 poł. XX w., piaskowiec
16. Grobowiec Lucjana i Eleonory Papiewskich, krzyż na skałce na grobowcu, 2 poł. XX w., piaskowiec
17. Nagrobek ks. Karola Woźnickiego, krzyż na cokole, 2 poł. XIX w., piaskowiec
18. Nagrobek Kantego Pinakiewicza, krzyż na skałce, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
19. Nagrobek Jana Woźnickiego, krzyż na cokole, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
20. Nagrobek Władysława Schörlera, krzyż na pniu i skałce, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
21. Nagrobek Aleksandry Leszczyńskiej, stela płaskorzeźbiona, 1 poł. XX w., piaskowiec, granit

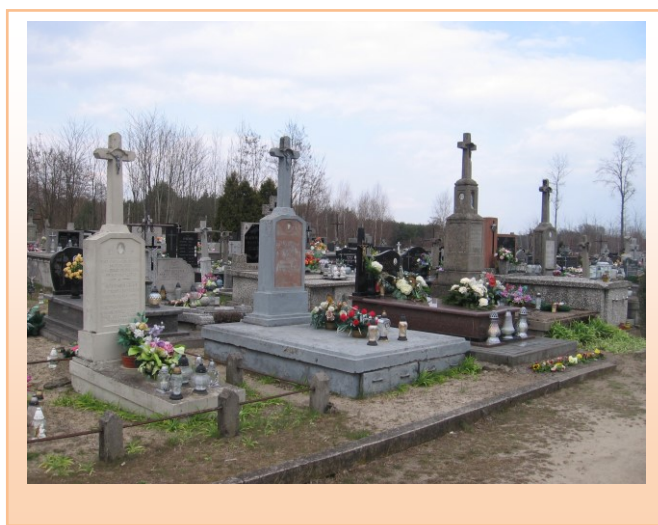
22. Nagrobek małżonków Dobrowolskich i Ksawery z Dobrowolskich Wojtasiewicz, obelisk z krzyżem, 2 poł. XIX w., piaskowiec
23. Nagrobek Franciszka Gozdawy Gostkowskiego, stela ze zwieńczeniem akroterionowym, 2 poł. XIX w., piaskowiec
24. Nagrobek Ludwika Papiewskiego, krzyż na cokole, 1 poł. XX w., piaskowiec
25. Nagrobek Bolesława Stanisława Białkowskiego, rzeźba Chrystusa na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec
26. Nagrobek Kunegundy z Wołłowiczów Tryjarskiej, Jana Koczarskiego, krzyż na cokole, 1 poł. XX w., piaskowiec
27. Płyta nagrobna Kornela, Teodory z Tryjarskich i Bronisława Koczarskich i Wiktora Grodzkiego, 2 poł. XIX w., piaskowiec
28. Nagrobek Franciszki z Zychów Jackowskiej, Józefy i Kajetana Jackowskich, krzyż na cokole, XIX/XX w., piaskowiec
29. Nagrobek Marcyanny Jackowskiej, krzyż na cokole, XIX w., piaskowiec
30. Płyta nagrobna ...Sudelik, XIX w., piaskowiec
31. Nagrobek Adama Potockiego, rzeźba anioła ze tablicą inskrypcyjną na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec, czerwony piaskowiec
32. Nagrobek Tomasza Potockiego, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec, wyk. L. Staniszewski w Radomiu
33. Nagrobek Wolszczaków, stela na grobowcu, 1 poł. XX w., piaskowiec
34. Nagrobek ...Pajak, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec
35. Płyta nagrobna Stanisława Matulewicz, 1 ćw. XX w., piaskowiec
36. Nagrobek Teofila Władysława i Albiny Grabowskich, krzyż na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec, wyk. Staniszewski w Radomiu
37. Grabowiec Władysława i Wacławy Polaków, krzyż na skałce na grobowcu, XIX/XX w., piaskowiec
38. Grobowiec Kuklińskich, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec
39. Nagrobek Szczepana i Bronisławy Baryłków, krzyż na skałce, ogrodzenie, 1 ćw. XX w., piaskowiec
40. Nagrobek Jana i Karoliny Mordzińskich, krzyż na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec
41. Nagrobek Marcjanny i Stanisława Pytlewskich, stela płaskorzeźbiona, 1 ćw. XX w., piaskowiec
42. Grobowiec ks. Aleksandra Bąkowskiego, krzyż na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec
43. Grobowiec Karola Sielagowskiego, 1 ćw. XX w., piaskowiec, wyk. F., Hebdzyński
44. Grobowiec Franciszka, Antoniny i Władysława Kwaśników, krzyż na skałce, 1 poł. XX w., piaskowiec
45. Nagrobek dzieci Marii i Janiny Urban, rzeźba na skałce, 1 poł. XX w., piaskowiec
46. Grobowiec Jana Hołuja, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec, wyk. L. Staniszewski w Radomiu
47. Nagrobek Józefa Marszałka, stela, ogrodzenie, 2 ćw. XX w., piaskowiec
48. Nagrobek Jana Wilko, krzyż na cokole, 2 ćw. XX w., piaskowiec
49. Nagrobek Henryka Śmietanki, stela z krzyżem, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
50. Grobowiec Wacława Czaplińskiego, 1 ćw. XX w., piaskowiec
51. Grobowiec k Bronisławy z Sołtyków i Stanisława Marszałków, stela, 1 poł. XX w., piaskowiec

52. Płyta nagrobna Sołtyków, 1 poł. XX w., piaskowiec
53. Nagrobek Piotra Pęksyka, krzyż na cokole, 2 ćw. XX w., piaskowiec
54. Płyta Wylema Gaide, 1 poł. XX w., piaskowiec
55. Nagrobek Emila Brommera, krzyż na pniu, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
56. Nagrobek Krystyny Schussler, krzyż na skałce, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
57. Nagrobek Popkiewiczów, krzyż na cokole, 1 poł. XX w., piaskowiec
58. Grobowiec Jaroszków, Józefa Stępnia, stela na grobowcu, 1 poł. XX w., piaskowiec, wyk. Staniszewski w Radomiu
59. Nagrobek Antoniego Fijołka, stela na grobowcu, 2 ćw. XX w., piaskowiec
60. Grobowiec Ludwika i Stefanii Rusaków, krzyż na cokole na grobowcu, 2 ćw. XX w., piaskowiec
61. Płyta nagrobna Papiewskiego, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
62. Płyta nagrobna Walentego Kibińskiego, 3 ćw. XIX w., piaskowiec
63. Nagrobek Anny Papiewskiej, krzyż na cokole, 1 ćw. XX w., piaskowiec
64. Nagrobek Marianny z Omińskich Kotowskiej, stela ze zwieńczeniem akroterionowym, 2 poł. XIX w., piaskowiec
65. Nagrobek Józefy i Katarzyny z Burzeckich Kwapisiewiczów, krzyż na skałce, XIX/XX w., piaskowiec, wyk. Hebdzyński z Radomia
66. Płyta nagrobna Zagożdżon, 1 ćw. XX w., piaskowiec, wyk. Hebdzyński, Radom
67. Nagrobek na grobie Teresy Jakubowskiej, krzyż na cokole, 3 ćw. XIX w., żeliwo- krzyż, piaskowiec
68. Nagrobek Antoniego Zielińskiego, krzyż na cokole, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
69. Płyta nagrobna Stanisława Żelewskiego, 2 poł. XIX w.,
70. Płyta nagrobna Żelewskiej, 2 poł. XIX w.,
71. Nagrobek Wincentego, Błażeja, Anny Musielewiczów, krzyż na cokole, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
72. Nagrobek Wojciecha Mordzińskiego, krzyż na cokole, ogrodzenie, 4 ćw. XIX w., piaskowiec
73. Grobowiec Jana Mordzińskiego, rzeźba na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec
74. Nagrobek Basiuni Zasady, stela, 1 ćw. XX w., piaskowiec
75. Nagrobek Józefa Bójko, stela płaskorzeźbiona, 1 ćw. XX w., piaskowiec
76. Grobowiec Janeczki Sunderlandówny, rzeźba na skałce, 1 ćw. XX w., piaskowiec

Cmentarz parafialny w Jasieńcu Soleckim z 1921 roku.

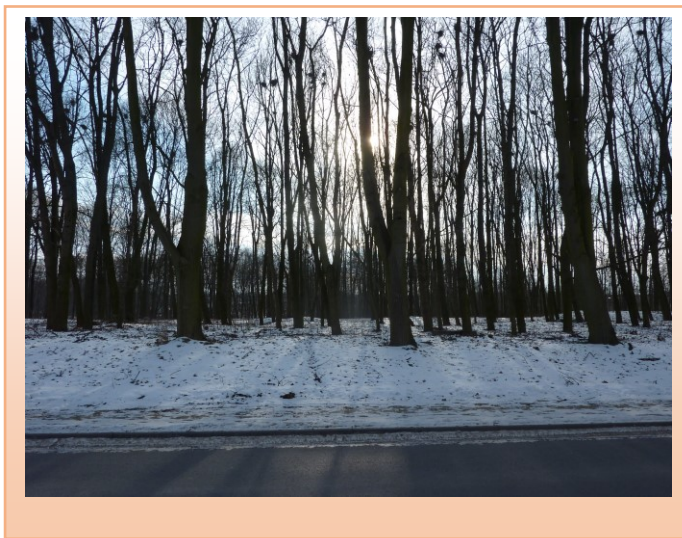
Cmentarz został założony w 1921 roku w związku z powstaniem Parafii w Jasieńcu Soleckim. Położony jest na północny- wschód od kościoła parafialnego. Posiada kształt prostokąta o układzie komunikacyjnym- krzyżowym. Na jego terenie rozmieszczonych jest kilkanaście wartościowych nagrobków wraz najstarszym obiektem: nagrobkiem Tomasza Stępnia (ok. 1927 r.). W sumie grobów, nagrobków i płyt sprzed 1950 roku znajduje się na cmentarzu ok. 160. Jednym z ciekawszych obiektów jest nagrobek Bolesława Kusty (zm. 1946) w formie pionowej steli o nieregularnych krawędziach z płaskorzeźbioną postacią anioła.

Cmentarz żydowski w Zwoleniu.

Cmentarz żydowski w Zwoleniu znajduje się przy ul. F. Chopina. Zajmuje działkę w kształcie trapezu. Jest to jeden z najstarszych cmentarzy żydowskich w Polsce. Cmentarz w tym miejscu istniał zapewne już w 1591 roku, kiedy Żydzi uzyskali przywilej na budowę synagogi. Pierwsza znana wzmianka o nekropolii pochodzi z 1661 roku. W XIX wieku cmentarz było ogrodzony drewnianym płotem, na jego terenie znajdował się drewniany dom przedpogrzebowy oraz kilka drewnianych oheli. Cmentarz został zdewastowany przez żołnierzy rosyjskich podczas powstania listopadowego. W latach drugiej wojny światowej cmentarz stał się miejscem egzekucji i pochówku ofiar zamordowanych w trakcie akcji deportacyjnej w dn. 29 września 1942 r. Obiekt uległ dewastacji. Niemcy wykorzystali macewy do utwardzenia drogi do Puław. Po wojnie zostało kilka nagrobków, ale zostały rozkradzione. Nekropolia została oficjalnie zamknięta 26 kwietnia 1964 roku. Potem władze miasta postanowiły przekształcić opuszczony cmentarz w park. Wytyczono alejki, ustawiono ławki, betonowe gazony i latarnie. Usunięto ostatnie macewy. Obecnie teren cmentarza

stanowi zarośnięty teren. W 2005 roku Muzeum Regionalne w Zwoleniu posiadało w swoich zbiorach dwa nagrobki żydowskie. Następnie udało się odnaleźć dwa kolejne. W lipcu 2014 roku dwa inne niewielkie fragmenty macew trafiły do zbiorów organizacji "From the Depths". Jej członkowie prowadzą poszukiwania innych macew ze Zwolenia.

Sakralne obiekty małej architektury.

Ważną rolę w krajobrazie kulturowym pełnią kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Obiekty tego typu są rozpowszechnionym elementem krajobrazu nie tylko regionu radomskiego, ale i przeważającej części kraju. Ich ustawianie wiązało się z lokalną tradycją oraz religijnym, duchowym doświadczeniem fundatorów katolickich. Powstawały na pamiątkę ważnych wydarzeń historycznych, sytuacji rodzinnych, z obawy przed chorobami czy wojnami. Miały charakter dziękczynny, suplikacyjny, a nawet odstrasżający. Najczęściej wybierano lokalizację w pobliżu świątyń, przy skrzyżowaniach, przy wjeździe do wsi, przy mostach, a bardziej osobiste przed domami. Wiele z nich charakteryzuje się oryginalnością, pięknem i jakością wykonania. Kapliczki z terenu gminy Zwolenie najczęściej przyjmują formę krzyża na cokole, lecz najcenniejszymi są inne: kapliczki słupowe z latarnią: w Sycynie (1621 r.), w Paciorkowej Woli (XVIII/XIX wiek), figura –kobieta z dzbanem z 1890 roku w Zwoleniu, figura Królowej Jadwigi na tronie, usytuowana przy Alei Jana Pawła II w Zwoleniu, figura św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu, kapliczka w formie krzyża na kolumnie w Jedlance. W/w kapliczka słupowa w Sycynie została ufundowana przez Adama Kochanowskiego, prawdopodobnie na pamiątkę bitwy pod Chocimiem. Kapliczka składa się z podstawy, kolumny i prostokątnej latarni zwieńczonej kopułką. W ściankach latarni nisze zakończone półokrągło z płaskorzeźbionymi przedstawieniami o tematyce religijnej

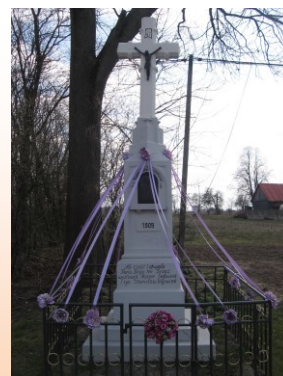
Kapliczka w Jedlance

Kapliczka słupowa w Paciorkowej Woli Nowej

Kapliczka latarniowa w Sycynie

Kapliczka w Strykowicach Błotnych

Kapliczka w Linowie

Figura kobiety z dzbanem przy Al. Jana Pawła II w Zwoleniu

Zabytki podworskie, folwarczne, parki podworskie.

Park w Jasieńcu Soleckim (Kolonii), 2 połowa XIX wieku.

Do dzisiaj zachował się częściowo drzewostan parkowy (w tym aleja lipowa i grabowa). Występuje 26 gatunków drzew, m.in.: modrzew pospolity, grab pospolity, lipa, klon pospolity, dąb szypułkowy, olsza czarna, sosna pospolita. Istnieją dwa z siedmiu stawów. Powierzchnia dzisiejszego parku to około 11 hektarów. Układ parku został w znacznej mierze zakłócony przez wybudowanie w okresie powojennym wielu budynków dla GS SCH. Mimo to widoczny jest podział na część zachodnią parku z alejami i pofałdowanym terenie oraz wschodnią, gdzie dawniej występowały stawy. Na terenie parku, w jego zachodniej części, na sztucznym wzniesieniu wyspy zlokalizowany jest pomnik-sarkofag z 1800 roku. Obiekt wykonany z cegły, obłożony okładziną marmurową, przykryty daszkiem dwuspadowym. W narożach znajdują się akroteriony. Ozdobiony w naczółkach wieńcami laurowymi. Na bokach były tablice inskrypcyjne, z których zachowała się jedna, oryginalna. Obiekt ufundował Tadeusz Matuszewicz, poseł na Sejm Czteroletni. Sarkofag stał się elementem kompozycyjnym parku. Zabytek ten jest unikatowy w skali regionu. Przy wschodniej granicy parku usytuowany jest budynek z 2 połowy XIX wieku, łączony z dawnym dworem, wystawionym przez Iwana Szabelskiego. Był wielokrotnie przebudowywany. Obecnie składa się z dwóch brył: parterowej i piętrowej. Posiada skromny detal. Od strony zachodniej znajduje się zadaszony taras. Od strony zachodniej parku, ok. 100 m na północ od Pomnika- sarkofagu zabytkowy kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, powstały z rozbudowania kaplicy parkowej. Na zachód od świątyni zlokalizowany był, nieistniejący pałac Chomętowskich z XVII/XVIII wieku, zniszczony w wyniku pożaru w 1866 roku.

Figura św. Jadwigi przy wyjeździe na Lublin

Fragment parku w Jasieńcu Kolonii

Park podworski w Strykowicach Górnych

Park został założony w XIX wieku. Obecnie ma powierzchnię ok. 4 ha. Południowa granica parku biegnie wzdłuż zalewu na rzece Zwolence. Występuje duża różnorodność drzewostanu. Najstarsze drzewa mają od 150 do 230 lat. Najliczniejsze drzewa: klon zwyczajny, robinia biała, lipa drobnolistna, wiąz szypułkowy, jesion wyniosły, grab pospolity. Na terenie parku znajduje 26 gatunków drzew i krzewów oraz dwa pomniki przyrody.

Park podworski w Sycynie.

Na terenie parku podworskiego z XIX wieku o powierzchni 1,15 ha, wpisanego do rejestru zabytków znajdują się fundamenty dawnego dworu Kochanowskich, który został zniszczony podczas wojen szwedzkich. Ustalono, że budowla ta była podpiwniczona – odkryto gotyckie piwnice. Posiadała parter i piętro służące celom reprezentacyjno-mieszkalnym. W 2013 roku w odstąpione zarysy fundamentów dworu wkomponowano herb Białaczowskich Odrowąż (herb rodowy matki poety) wykonany z wielobarwnych kamieni granitowych. Park istnieje jako resztówka. Zachowały się stawy po obydwu stronach drogi Zwoleń- Sandomierz. Na terenie parku istnieją: filary bramy i ruiny budynku magazynowego z okresu międzywojennego, budynek młyna wodnego z 2 połowy XIX wieku i obory z 1930 roku. W zachowanym drzewostanie najrzadszym gatunkiem jest buk pospolity, odmiana czerwonolistna.

Park podworski w Sycynie

Budynki użyteczności publicznej.

W Zwoleniu zewidencjonowanych jest kilka zabytkowych, charakterystycznych i ważnych obiektów użyteczności publicznej. Artystycznie najciekawszy jest zespół budynków szkoły rolniczej w Zwoleniu. Powstały w 1925 roku na potrzeby Ludowej Szkoły Rolniczej Męskiej. Architektura budynków nawiązywała do dawnego budownictwa dworskiego poprzez realizację ganku filarowego oraz dachu naczółkowego. Przy ul. Kościelnej usytuowany jest piętrowy budynek szkoły z początku XX wieku. Eklektyczny wystrój architektoniczny przejawia się w artykulacji elewacji lizenami, wydatnym gzymsie, łukami nadokiennymi, centralnie umieszczoną attyką. Na uwagę zasługuje również budynek dawnej remizy i kina z charakterystycznymi neobarokowymi szczytami dwóch skrajnych ryzalitów.

Budynek Technikum Rolniczego z 1925 roku w Zwoleniu

Budynek szkoły z początku XX wieku w Zwoleniu

Budynek Technikum Rolniczego w czasie wojny (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Budynek biblioteki w Zwoleniu

Budynek kina „Świt” przy ul. Lubelskiej w Zwoleniu

Zabytki przemysłowe.

Na terenie gminy zewidencjonowano tylko dwa obiekty przemysłowe: młyn w Sycynie z 2 połowy XIX wieku oraz młyn elektryczny w Zwoleniu przy ul. Słowackiego 2, powstały w 1930 roku. Obiekt sycyński wzniesiony z cegły, otynkowany, założony szeroko na rzucie prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym z drewnianą nadbudówką. Elewacje artykułowane pionowymi i poziomymi listwami. Budynek młyna w Zwoleniu murowany z cegły, otynkowany, dwupiętrowy z nadbudówką równej długości budynku. Dach pulpitowy, na nadbudówce dwuspadowy. Elewacje dzielone są prostymi poziomymi listwami. Otwory okienne prostokątne i zakończone łukiem odcinkowym.

Budynek młyna w Zwoleniu przy ul. Słowackiego 2

Śródmieście miasta Zwolenia, XV-XX w. – układ urbanistyczny.

Układ urbanistyczny miasta Zwolenia obejmuje dawny rynek miejski i od północy, ul. Kardynała Wyszyńskiego, zespół kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, ul. Perzyny, od wschodu: ul. Wojska Polskiego do poprzecznej ulicy Moniuszki, ul. Jagiełły, od Południa ul. św. Jana, od Wschodu ul. Kochanowskiego, fragment ul. Kilińskiego i Puławskiej.

Zabudowa małomiasteczkowa, mieszkaniowa.

Na historyczną, wartościową zabudowę małomiasteczkową Zwolenia składa się kilkadziesiąt budynków mieszkalnych z terenu miasta Zwolenia pochodzących z 1 połowy XX wieku lub odbudowanych po II wojnie światowej. Można rozróżnić cztery typy budowlane, stosowanych do połowy XX wieku. Pierwszy typ najliczniejszy i najbardziej reprezentatywny. Dotyczy zabudowy pierzejowej i przyrynkowej.

Są to murowane budynki piętrowe (zdarzały się też jednokondygnacyjne), usytuowane kalenicowo do ulicy z zasadniczo jednorodnym stylistycznie detalem architektonicznym:

wydatnym profilowanym gzymsem, lizenami oraz pseudo boniowanym obramieniem otworów okiennych i drzwiowych parteru. Posiadają sienie przelotowe, utrwalone obecnie w szerokich wejściach (witrynach). Są wąskie dwu lub trzyosiowe, rzadziej pięcioosiowe. Zwarta zabudowa złożona z takich budynków, usytuowanych pierzejowo w obrębie Pl. Jana Kochanowskiego (d. Rynek) została w znacznej części odbudowana po wojnie i nawiązuje do form okresu przedwojennego. Drugi typ stanowią piętrowe budynki mieszkalne z facjatami. Przykładem jest kamienica w zachodniej pierzei rynku (Pl. Kochanowskiego 15). Budynek ten posiada również otwory okienne i drzwiowe półokrągłe w parterze, zwieńczony jest jednookienną facjatą flankowaną wolutami. Ten typ budynków był przed wojną często spotykany. W Zwoleniu zachowały się również skromniejsze domy drewniane z facjatami. Trzeci typ to budynki piętrowe o prostokątnych otworach drzwiowych i okiennych, charakterystyczny dla innych ośrodków małomiasteczkowych w woj. mazowieckim. Odznaczał się profilowanym gzymsem, ewentualnie występowaniem lizen czy ażurowych, żeliwnych balkonów i płycin (kamienica przy ul. Kościelnej 3). Oprócz wymienionych typów funkcjonowała szeroko zabudowa mająca charakter typowo wiejski.

Zabudowa pierzejowa w Zwoleniu

Budynek przy Pl. Kochanowskiego 15

Charakterystyczny detal architektoniczny w formie boniowania.

Budownictwo wiejskie

Wśród zewidencjonowanych budynków drewnianych występuje znaczne zróżnicowanie pod względem planu, form architektonicznych i wystroju. Większość obiektów wykonana jest w konstrukcji zrębowej (szalowane lub nieszalowane). Najstarsze pochodzą z końca XIX wieku. W pierwszej grupie znajdują się budynki drewniane wzniesione na wydłużonym planie, mieszczące pomieszczenia mieszkalne i niekiedy gospodarcze pod jednym dachem. W innej grupie są budynki posiadające bardziej skomplikowane formy (facjaty, ganki) i bogatszy wystrój (snycerka, detal). Budynek w Atalinie nr 71 posiada dekoracyjny ganek, snycerskie zwieńczenia nadokienne, fryz podokapowy, okiennice. Budynek w Męciszowie nr 40 również posiada dekorację snycerską i okiennice.

Dom drewniany przy ul. Ludowej

Dom o podłużnym planie przy ul. Cmentarnej 25 w Zwoleniu

Dom z wysokim dachem naczółkowym przy ul. Kilińskiego 17 w Zwoleniu

Dom drewniany z facjatą przy ul. Św. Jana w Zwoleniu

Dom drewniany z widoczną konstrukcją wieńcową przy ul. Słowackiego 21

Dom drewniany z elementami snycerskimi w Męciszowie nr 40

5.6. ZABYTKI RUCHOME.

Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 ustawa z 23 lipca 2003 r. /Dz. U. 2020 r., poz. 282).

Na podstawie art. 10 ust. 1 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Po uprawomocnieniu się decyzji nadawany jest numer rejestru z literką „B”. Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, niekubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

Najcenniejszą grupę zabytków ruchomych posiada kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu

- (2 poz.) nr rej. **172/B/98** z dnia 07.04.1998 r. oraz (82 poz.) nr rej. 29/B/82 z dnia 27.08.1982 r.

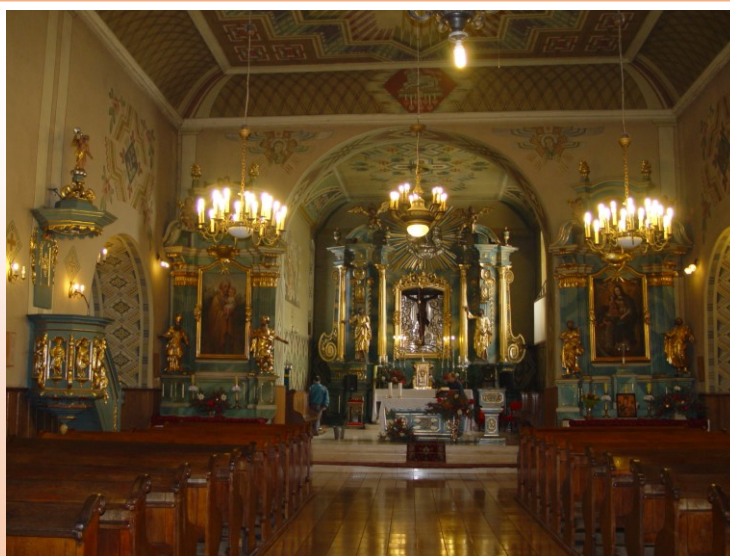
W skład wystroju i wyposażenia kościoła wchodzi wiele obiektów cennych nie tylko pod względem artystycznym ale i historycznym. W świątyni znajdują się ołtarze XVII i XVIII wieczne, ambona barkowa, liczne obrazy, dzieła sztuki złotniczej (kielich podarowany bractwu różańcowymi w 1661 roku przez Hieronima Kochanowskiego), szaty liturgiczne (ornat ufundowany przez rodzinę Kochanowskich), na ścianach kaplicy Kochanowskich umieszczone są epitafia członków rodziny Kochanowskich: marmurowe epitafium Jana Kochanowskiego z 1610 roku, epitafium rodziców Jana Piotra Kochanowskiego (zm. 1547 r.) i Anny z Białaczowskich (zm. 1557 r.), tablica poświęcona Piotrowi Kochanowskiemu, nagrobek Adama Kochanowskiego, sędziego ziemi lubelskiej.

Epitafium Jana Kochanowskiego

Epitafium Piotra Kochanowskiego

Wnętrze kościoła /widok na prezbiterium/

Oprócz tego w rejestrze 'B' znajdują się:

Jasieniec Kolonia (Jasieniec Solecki) gm. Zwoleń – teren zabytkowego parku- **pomnik – sarkofag z 1800 r.**, nr rej. B- 233 z dnia 25.03.2010 r.

Sycyna, gm. Zwoleń - **kapliczka barokowa z 1621 r.**, nr rej. : B-45 z dnia 10.12.2004 r.

W kościele parafialnym Jasieńcu Soleckim znajdują się zabytki ruchome stanowiące wystrój i wyposażenie tych kościołów, nie wpisane do rejestru zabytków, ale znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (posiadają karty zabytku ruchomego).

5.7. STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE.

Najstarsze ślady osadnictwa pradziejowego na terenie gminy Zwoleń, pochodzą z młodszej epoki środkowego paleolitu. Związane są ze stanowiskiem Zwoleń „Strzelnica”, na którym odkryto relikty obozowiska tzw. łowców neandertalskich, datowane na okres 80-65 tys. lat p.n.e. Odkrycia dokonano przypadkowo na początku lat 80-tych XX w.

Stanowisko archeologiczne „Strzelnica” – badania wykopaliskowe (zdzj. udostępnione przez Muzeum Regionalne w Zwoleniu)

W czasie badań archeologicznych prowadzonych na terenie żwirowni u ujścia wąwozu do doliny Zwoleńki. Natknięto się na liczne kości wielu gatunków zwierząt plejstocénskich. Były to między innymi kości mamuta, konia (najliczniejsza grupa materiału osteologicznego), nosorożca włochatego, bizona stepowego, lisa polarnego i innych. Oprócz kości pozyskano także pokaźną liczbę wytworów krzemiennych, w tym ponad osiemdziesiąt narzędzi wykonanych głównie z krzemienia czekoladowego takich jak zgrzebła, pięściaki czy ostrza, a także dużą ilość odpadów poprodukcyjnych (odłupki krzemienne). Odkryte narzędzia krzemienne miały dość szerokie zastosowanie wśród grup ludności środkowego paleolitu. Były to zarówno praktyczne narzędzia łowieckie służące chociażby do ćwiartowania, zdejmowania i wyprawiania skór ubitych zwierząt, ale służące także jako broń przeznaczona na polowania (ostrza krzemienne włóczni). Wspomniane wyżej stanowisko było prawdopodobnie miejscem zabijania i ćwiartowania zwierząt przez neandertalskich myśliwych usytuowanym w okolicy wodopoju plejstocénskich ssaków. Pozostałe stanowiska archeologiczne z terenu gminy Zwoleń związane z okresem pradziejowym i średniowiecznym, reprezentowane są głównie przez znaleziska w postaci śladów osadnictwa. W pojedynczych przypadkach występują w charakterze obozowisk i osad. Są to stanowiska, które zostały zewidencjonowane w trakcie prowadzenia badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski. Podczas prospekcji terenowej prowadzonej na przestrzeni lat 80 i 90 przebadano 8 obszarów AZP położonych w obrębie gminy Zwoleń. Rozpoznano osadnictwo związane z takimi epokami pradziejowymi jak młodsza epoka kamienia-neolit (Barycz-Kolonia stan.7, Osiny stan.1,2, Paciorkowa Wola stan.1,2, Zielonka Stara stan.1), epoka brązu-wczesna epoka żelaza (Barycz Stara stan.6, Mieczysławów stan.1, Osiny stan.3, Sycyna Północna stan.2,3), okres wpływów rzymskich (Niwki stan.1, Sycyna Północna stan.3). Okres średniowieczny związany jest głównie ze stanowiskami (Barycz Nowa stan.4, Jasieniec Solecki stan.1, Mostki stan.1, Osiny stan.2, Podzagajnik stan.2, Sycyna Południowa stan.1, Wólka Szelężna stan.1, Zielonka Nowa 1,2, Zwoleń stan.2,3). Do znalezisk pochodzących z okresu nowożytnego, należą przede wszystkim stanowiska (Sycyna- Stawy stan.4, Podzagajnik stan.1). Ze względu na długi okres jaki upłynął od badań powierzchniowych większości obszarów AZP, na których znajduje się gmina Zwoleń. Zachodzi niewątpliwie potrzeba ponownej weryfikacji terenowej i aktualizacji stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w czasie poszukiwań realizowanych w zakresie Archeologicznego Zdjęcia Polski. Odrębną kwestią pozostaje aspekt konserwatorski stanowiska paleolitycznego Zwoleń-„Strzelnica”, które powinno zostać objęte jedną z form ochrony konserwatorskiej na podstawie zapisów ustawy o ochronie i na stan zachowania zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Ustawa ta stanowi, iż ochronie podlegają, bez względu na wiek i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Natomiast zgodnie z zapisami art. 7 tejże ustawy formami ochrony zabytków

są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W dniu 5 czerwca 2010 roku weszła w życie ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Przede wszystkim rozszerzyła ona, wymieniony wyżej katalog form ochrony zabytków. Ponadto, do art. 19 tejże ustawy dodany został ust.1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach, o których wyżej mowa. Są to zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie oraz inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Prowadzi to do zmiany charakteru prawnego gminnej ewidencji zabytków, traktowanej dotychczas wyłącznie jako materiał informacyjno-dokumentacyjny. Podstawa prawna obligująca do uwzględniania stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków zawarta jest w zapisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku.

5.8. ZABYTKI MUZEALNE

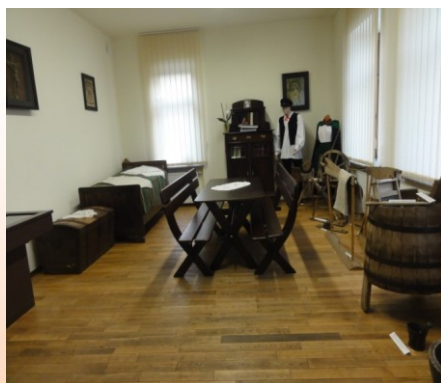
Na terenie gminy Zwolenie funkcjonuje Muzeum Regionalne. Placówka ta udostępnia obecnie swoje zbiory na ekspozycji w zabytkowym budynku Centrum Regionalnego przy Nekropolii Jana Kochanowskiego w Zwoleniu.

Centrum Regionalne przy Nekropolii Jana Kochanowskiego
(obecna siedziba Muzeum Regionalnego w Zwoleniu)

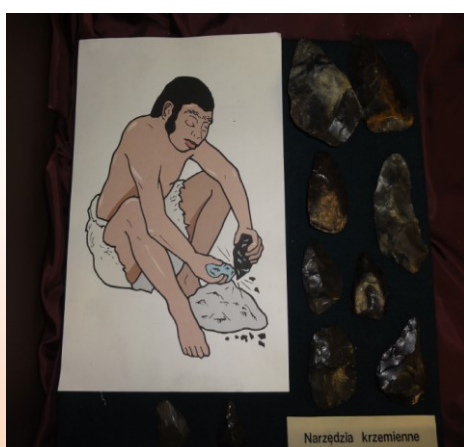
Instytucja ta prezentuje m.in. eksponaty posiadające charakter etnograficzno-historyczny, przedstawiający szeroko rozumianą kulturę materialną mieszkańców Ziemi Zwoleńskiej. W salach wystawowych można obejrzeć różnego typu zabytki związane z dziedzictwem kulturowym Zwolenia i okolic. Muzeum posiada kilka dzieł Wincentego Flaka

(1873- 1943) – znanego rzeźbiarza ludowego z Zielonki Nowej koło Zwolenia. Najchętniej wykonywał prace o tematyce patriotycznej i sakralnej.

Wystawa etnograficzna Muzeum Regionalnego (zdj. udostępnione przez Muzeum Regionalne w Zwoleniu)

Ponadto w gablotach zgromadzono ciekawy zbiór zabytków archeologicznych pochodzących z badań wykopaliskowych na stanowisku paleolitycznym „Strzelnica”, związany z ludnością epoki środkowego paleolitu (neandertalczyki). W plenerze przed budynkiem urzędu miejskiego prezentowana jest tematyczna wystawa planszowa pt. „Prehistoryczni łowcy nad Zwoleńką”. W salach Centrum regionalnego znajdują się także takie interesujące zabytki sakralne takie jak kielich Hieronima Kochanowskiego z 1661 r., XVII-wieczny barokowy ornat z aplikacją - herbem Korwin, XVIII-wieczne monstrancje, kielichy, pacyfikały oraz zabytkowe księgi i obrazy. Ciekawym i uzupełniającym elementem wystawy jest namalowane na jednej ze ścian drzewo genealogiczne rodziny Kochanowskich.

Fragment ekspozycji archeologicznej Muzeum Regionalnego (zdj. udostępnione przez Muzeum Regionalne w Zwoleniu)

Pod posadzką kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego znajduje się krypta udostępniona od 2012 r. dla zwiedzających, w której stoi jest sarkofag ze szczątkami Jana Kochanowskiego i członków jego rodziny.

Krypta w kościele p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu

5.9. Dziedzictwo niematerialne.

Termin dziedzictwa niematerialnego według definicji przyjętej przez organizację UNESCO w Konwencji z 2003 r. (organizacji, której podstawowym celem jest wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki) określa spuściznę tą jako różnego rodzaju:

- tradycje i przekazy ustne przenoszące wiedzę i tworzące pamięć zbiorową.
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne potwierdzające tożsamość społeczną i kulturową osób, które je kultywują
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (rzemiosło i rękodzielnictwo)
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem. Tym samym zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej. Wartości niematerialne na terenie Miasta i Gminy Zwolenie opierają się głównie na tradycji regionalnej, której przejawem jest istnienie zespołów folklorystyczno-ludowych takich jak Zespół „Piątkowy Stok” z miejscowości Mostki, Zespół Koła Gospodyń Wiejskich z Sycyny, Zespół „Pogodna Jesień” ze Zwolenia oraz Zespół Obrzędowy ze Strykowic Górnych.

Biesiada Gawędziarzy, Poetów i Śpiewaków Ludowych w Zwoleniu /fot. Udostępnione przez MDK w Zwoleniu/

Wspomniane zespoły biorą czynny udział w różnego rodzaju imprezach i festiwalach, pielęgnując przy tym regionalną tożsamość sfery kulturowo-obyczajowej. Przedstawiają szeroki repertuar pieśni, zwyczajów, obrzędów, a także prezentują tradycyjne potrawy oraz rękodzieło ludowe. W tym m.in. wykonują różnego rodzaju rekwizyty do odtwarzania zwyczajów i obrzędów ludowych jak np. : wieńce dożynkowe, pisanki, wianki, palmy itp. Na proces utożsamiania mieszkańców z kulturą regionu mają także duży wpływ, organizowane przez lokalny samorząd i podległe im instytucje, imprezy o charakterze kulturalno-artystycznym oraz folklorystycznym. Wymienić należy w tym miejscu chociażby sławne w skali województwa *Imieniny Pana Jana* związane z poetą Janem Kochanowskim, Biesiady Gawędziarzy, Poetów i Śpiewaków Ludowych, Zwyczaje Bożonarodzeniowe „Spotkanie na Staropuławskiej”.

6. NAJWAŻNIEJSZE MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ.

Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 1h ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, ze zm.) podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Miejscem Pamięci Narodowej może być:

1/ grób lub cmentarz wojenny

2/ nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec;

3) inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa.

W 2016 r. zlikwidowano Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Jej kompetencje przejął Instytut Pamięci Narodowej- Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa

Zadania biura polegają na:

- inicjowaniu opieki nad miejscami walk i męczeństwa oraz trwałego upamiętniania faktów, wydarzeń i postaci związanych z tymi miejscami;
- współdziałaniu w organizowaniu obchodów, uroczystości, przedsięwzięć wydawniczych i wystawienniczych;
- ocenianiu stanu opieki nad miejscami i trwałymi obiektami pamięci narodowej, w szczególności nad grobami i cmentarzami wojennymi oraz walk narodowowyzwoleńczych i cmentarzami ofiar totalitarnego terroru;
- opiniowaniu pod względem historycznym wniosków o trwałe upamiętnienie miejsc i wydarzeń historycznych;
- współdziałaniu ze środowiskami i organizacjami emigracyjnymi i polonijnymi oraz polskimi poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, w sprawowaniu opieki nad miejscami walk i męczeństwa Narodu Polskiego za granicą.

Rada do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej działa na podstawie art. 7 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2017 r. poz. 972).

Rada do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej jest organem opiniodawczo-doradczym ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w sprawach zarządzania, finansowania oraz polityki kulturalnej w zakresie muzealnictwa oraz spraw związanych z miejscami pamięci narodowej, w tym pomnikami zagłady.

Wojewoda wydaje zezwolenie na remonty i stawienie nowych nagrobków na grobach wojennych w trybie art. 5 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2017, poz. 681).

Na terenie Miasta i Gminy Zwoleń znajdują się n/w miejsca pamięci narodowej:

1/ Zwoleń - ul. Kardynała Wyszyńskiego- tablica upamiętniająca nieznanego żołnierza, ufundowana w 1925 r.

2/ Zwoleń- pomnik „Ściana Straceń”. W dniu 22 czerwca 1958 roku, został uroczyście odsłonięty przez generała Juliusza Rómmla, byłego dowódcę Armii Łódź i Obrony Warszawy w 1939 roku.

3/ Zwoleń- cmentarz parafialny- kwatera żołnierzy poległych w czasie II wojny światowej.

4/ Jasieniec Solecki- pomnik ku czci pomordowanych przez hitlerowców.

5/ Karolin- miejsce upamiętniające 68 ofiar masowej egzekucji dokonanej przez hitlerowców na mieszkańcach Karolina w dniu 18 marca 1942 roku.

6/ Podborek- pomnik pomordowanych mieszkańców

7. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.

Zgodnie z art. 21 niniejszej ustawy podstawą opracowania programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Wg Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r., w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. nr 113, poz. 661). GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Wzór karty adresowej GEZ - Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia **10 września 2019 r.** zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2019, poz. 1886)

Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia lub przechowywania, wskazanie właściciela i posiadacza zabytku, jak również zwięzły opis, historię, stan zachowania, postulaty konserwatorskie oraz wartości zabytkowe obiektu

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków.

Na podstawie nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r. (art. 7) określone zostały zabytki, które powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.

Są to zabytki nieruchome:

- wpisane do rejestru zabytków,
- znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki nieruchome wyznaczone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków,

- inne wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

W celu przeprowadzenia prac remontowych, wymagających pozwolenia na budowę (przebudowa dachu, rozbudowa budynku) przy zabytku znajdującym się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy wystąpić z wnioskiem do Starostwa Powiatowego w Zwoleniu. Pozwolenie na budowę zostanie wydane po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku prac nie wymagających pozwolenia na budowę właściciel zabytku gminnego zgłasza prace do starostwa powiatowego, które zostają zaopiniowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie jest zamkniętym dokumentem. Po zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków może zostać włączony lub wyłączony z gminnej ewidencji zabytków.

8. STAN ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTKÓW ORAZ RODZAJE ZAGROŻEŃ.

Stan zachowania i zagospodarowania zabytków został zweryfikowany podczas terenowych oględzin w 2020 r. W ich wyniku wytypowano obiekty znajdujące się w najgorszym stanie zachowania:

- Budynek d. młyna w Sycynie.

Obiekt znajduje się w stanie awaryjnym. Dach zawalony, mury z ubytkami, popękane. Cegła i elementy drewniane, zawilgocone, skorodowane.

- Filary bramy wjazdowej w Sycynie. Filary mocno uszkodzone, ze znacznymi ubytkami tynku i głęboką korozją cegły.

- Ruiny magazynu w Sycynie.

- Budynek dawnego dworu w Jasieńcu- Kolonia- obiekt jest nieużytkowany od długiego czasu. Stan techniczny bardzo zły.

- Dom drewniany przy ul. Słowackiego 28 w Zwoleniu. Pokrycie dachowe nieszczelne. Długoletni brak napraw i remontów bieżących.

- Najstarsze nagrobki z cmentarza rzymsko-katolickiego w Zwoleniu i Jasieńcu Soleckim. Obiekty z ubytkami, zawilgocone z nieczytelnymi inskrypcjami.

Historyczne nagrobki na cmentarzu parafialnym w Zwoleniu

W niedostatecznym stanie są:

- Parki w Strykowicach Górnych i w Jasieńcu Soleckim. Wymagają przeprowadzenia prac porządkowych i w dłuższej perspektywie rewitalizacyjnych.
- Budynek młyna w Zwoleniu. Wymaga prac zabezpieczających przed wodami opadowymi.
- Sarkofag w parku w Jasieńcu Soleckim (Kolonii). Wymaga prac naprawczych.

- Park w Sycynie. Wymaga prac porządkowych oraz uczynienia zarysu fundamentów dawnego dworu Jana Kochanowskiego.

Obecnie największymi zagrożeniami dla zabytków znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków dla Miasta i Gminy Zwolen są:

- Brak prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się na terenie wpisanym do rejestru.
- Brak podejmowania prac konserwatorskich przy kamiennych obiektach zabytkowych (nagrobki).
- Brak środków finansowych na dotowanie bieżących remontów przy zabytkach znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków.

9. REALIZACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA I GMINY ZWOLEŃ NA LATA 2016-2019.

- Wpis do rejestru zabytków cmentarza parafialnego w Zwoleniu w 2016 r.
- Remont Kaplicy św. Anny przy ul. Wojska Polskiego w Zwoleniu w 2017 r.
- Remont budynku kina „Świt” w 2018 r.
- Remont kaplicy Owadowskich przy kościele parafialnym p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu w 2018 r.
- Prace w obrębie rynku: powstanie nowej fontanny, wykonanie form rzeźbiarskich: tablice z fraszkami Kochanowskiego, renesansowy fotel i figura Urszulki (2019 r.).
- Podjęcie działań przez Parafię p.w. Niepokalanego Poczęcia w Jasieńcu Soleckim w sprawie planowanego remontu świątyni parafialnej.
- Opracowanie aktualnego Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania przestrzennego dla Miasta i Gminy Zwolen (etap uzgodnień).
- Realizowanie bieżącej opieki nad miejscami pamięci narodowej.

10. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy oraz krajobrazu kulturowego gminy została wykonana w oparciu o wizje lokalne w terenie, przegląd dostępnej literatury oraz dokumentów gminnych, dokumentacji konserwatorskiej znajdującej się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu i informacji uzyskanych w gminie.

Atuty:

- Tereny atrakcyjne przyrodniczo i krajobrazowo (obszary objęte ochroną).
- Dobre połączenie drogowe: droga krajowa nr 12 Łódź- Radom- Lublin, droga wojewódzka nr 79 Warszawa- Sandomierz- Kraków.
- Występowanie licznych, oznakowanych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, kulturowych)
- Promocja produktu turystycznego związanego z Janem Kochanowskim.
- Występowanie obiektów zabytkowych i historycznych o wartościach ponadregionalnych.
- Występowanie wielu typów zabytków (sakralne, rezydencjonalne, układy urbanistyczne, zabytki archeologii, zabytki techniki, budownictwo wiejskie, miejsca pamięci narodowej).
- Aktualne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Inwestycje na obszarach ochrony konserwatorskiej realizowane w uzgodnieniu z urzędem konserwatorskim.
- Występowanie krajobrazu kulturowego Zwolenia, małomiasteczkowego z zachowanym układem urbanistyczno-architektonicznym.
- Kontynuacja inwestycji miejskich w obrębie obszaru ochrony konserwatorskiej.
- Działalność Lokalnej grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój” i innych organizacji społecznych oraz zespołów folklorystycznych.
- Udostępnienie do zwiedzania krypty Kochanowskich oraz działalność Centrum kulturalnego przy Nekropolii Jana Kochanowskiego oraz Muzeum Regionalnego.
- Funkcjonowanie punktu informacji turystycznej w Zwoleniu.

- Działalność Lokalnej grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój” i innych organizacji społecznych.
- Opieka społeczności lokalnych nad krzyżami i kapliczkami przydrożnymi.

Słabe strony:

- Występowanie obiektów zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków, będących w złym stanie zachowania.
- Brak oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków (objętych ochroną prawną).
- Brak gminnego narzędzia finansowania prac przy zabytkach gminnych.
- Brak środków własnych na realizację wysokokosztowych prac przy zabytkach (rewitalizacja parków).

Szanse

- Zachowanie w krajobrazie kulturowym zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- Wzrastający ruch turystyczny związany z istniejącym systemem szlaków turystycznych i miejscami historycznymi znajdującymi się na terenie miasta i gminy Zwolen.
- Uruchomienie własnych, dostosowanych do możliwości Miasta i Gminy Zwolenia, środków finansowych w celu dotowania pilnych prac konserwatorskich lub remontowych.
- Zwiększania walorów estetycznych zabudowy małomiasteczkowej Zwolenia.

Zagrożenia:

- Postępująca degradacja części zabytków (brak remontów lub prac zabezpieczających).
- Ciągły brak zainteresowania niektórymi typami zabytków: obiekty przemysłowe, dawne budownictwo wiejskie, cmentarze.

11. CEL GMINNEJ POLITYKI W RAMACH PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ORAZ NIEZBĘDNE DZIAŁANIA W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

W wyniku dokonanej kompleksowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Mieście i Gminie Zwoleni został sformułowany cel Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleni na lata 2020-2023.

Kontynuacja działań wzmacniających system ochrony krajobrazu kulturowego miasta i gminy Zwoleni

1/ Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków:

- Monitorowanie stanu zachowania obiektów, ujętych w gminnej ewidencji zabytków (zwłaszcza obiektów znajdujących się na terenie założenia parkowego w Sycynie).
- Wyłączanie z GEZ w przypadku np. zniszczenia zabytku, utraty wartości zabytkowych po uzyskaniu pozytywnej opinii MWKZ.
- Włączanie nowych, cennych obiektów historycznych do GEZ po uzyskaniu pozytywnej opinii MWKZ.
- Udostępnienie tekstu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami mieszkańcom gminy oraz GEZ.
- Powiadamianie właścicieli zabytków o włączaniu lub wyłączaniu zabytków z GEZ, jak również o aktualizacji kart adresowych.
- Współpraca z urzędem konserwatorskim/ informowanie o zagrożeniach/.
- Przekazanie na płycie CD Wydziałowi architektury Starostwa Powiatowego w Zwoleniu tabelarycznego wykazu zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków miasta i gminy Zwoleni w celu realizowania zapisów ustawy Prawo budowlane odnośnie zabytków znajdujących się w GEZ.

2. Świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

- Oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków /we współpracy ze Starostwem Powiatowym/.
- Konsekwentne egzekwowanie zapisów prawa budowlanego oraz ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego odnośnie obiektów znajdujących się w GEZ.
- Umieszczanie aktualnych wykazów GEZ w opracowywanych dokumentach gminnych.
- Realizacja działań rewitalizacyjnych na terenie zabytkowego układu urbanistyczno-architektonicznego Zwolenia/ m.in. remonty budynków użyteczności publicznej).
- Ochrona otoczenia najcenniejszych zabytków w celu ich właściwej ekspozycji.

3/ Zachowanie zabytków w jak najlepszym stanie:

- Dofinansowanie prac przy zabytkach, będących własnością osób prywatnych, organizacji pozarządowych czy wspólnot, na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami/ np. na prace niezbędne do zahamowania postępującej degradacji obiektu zabytkowego/.
- Wspieranie organizacji społecznych w opiece nad zabytkami.
- Informowanie właścicieli o możliwości dofinansowania prac przy zabytkach.
- Opieka nad miejscami pamięci narodowej.
- Podjęcie działań porządkowych i rewitalizacyjnych (projektowych) dotyczących parków w Strykowicach Górnych oraz Jasieńcu Soleckim (Kolonii)
- Podjęcie działań mających na celu uczynienie zarysu fundamentów d. dworu Jana Kochanowskiego w Sycynie.
- Przeprowadzenie prac zabezpieczających obiekty znajdujące się w terenie parkowym w Sycynie (brama, obora, młyn, ruiny magazynu).
- Uporządkowanie parkingu w sąsiedztwie kapliczki z 1621 r. w Sycynie

12. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd Miasta i Gminy Zwoleń. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez szereg działań władz gminy jak również jednostek podległych i współpracujących zmierzających do osiągnięcia określonych w przedmiotowym dokumencie celów. Program jest skierowany przede wszystkim do społeczności lokalnej dzięki akceptacji i współpracy której realizacja programowych celów będzie mogła mieć szanse powodzenia i w konsekwencji ma jej przynieść wymierne korzyści.

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów: instrumenty prawne, instrumenty finansowe, instrumenty społeczne, instrumenty koordynacji, instrumenty kontrolne.

Instrumenty prawne

- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- uchwały rady gminy.

Instrumenty finansowe

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania,
- zachęty finansowe,
- programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy UE,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Instrumenty społeczne

- edukacja z zakresu dziedzictwa kulturowego,
- informacja,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- współpraca z sąsiadującymi samorządami dla tworzenia wspólnej subregionalnej polityki.

Instrumenty koordynacji

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- programy ochrony środowiska,

- programy prac konserwatorskich,
- studia i analizy, koncepcje,
- umowy i porozumienia,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi,
- współpraca z diecezją radomską w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami sakralnymi.

Instrumenty kontrolne

- aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków),
- monitoring stanu dziedzictwa kulturowego,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

13. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Burmistrz Miasta i Gminy Zwoleń ma obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Sprawozdanie to ma być przedstawione Radzie Miejskiej.

W celu dokonania oceny Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń niezbędne jest prowadzenie monitoringu działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

14. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku (wpisanego do rejestru zabytków) wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy tym zabytku (art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

Jednocześnie w/w ustawa wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach (art. 74):

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego. Priorytet 1: „Ochrona zabytków" Można starać się o przyznanie środków finansowych na następujące zadania: prace konserwatorskie, restauratorskie lub

roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).

- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Pozyskane fundusze można wykorzystać na: - ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego; zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego); - konserwację i rewitalizację zabytków; - zabezpieczenie zabytków przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych; - udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005 r., Nr 112, poz. 940) oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2013 r., poz. 784),

Inne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa to:

- Środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- Środki z Regionalnych Programów Operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;
- Środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej
- Środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw - zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- Środki własne gminy- zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Informacje na temat zasad i kryteriów dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na

następujących stronach internetowych: Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach:

- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków www.mwz.pl (dotacje)
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” www.mkidn.gov.pl

Celem Programu „Dziedzictwo kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków
 - Wspieranie działań muzealnych
 - Kultura ludowa i tradycyjna
 - Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
 - Ochrona zabytków archeologicznych
 - Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego
 - Miejsca Pamięci Narodowej
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Rozwój Infrastruktury Kultury” www.mkidn.gov.pl
 - Informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura i Środowisko 2014-2020” w obszarze: Ochrona Dziedzictwa Kulturowego i Rozwój Zasobów Kultury. www.pois.gov.pl
 - Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” – www.rpo.mazowia.gov.pl
 - Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał ludzki” – www.mrr.gov.pl
 - Informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” – www.mrr.gov.pl

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Informacje o udzielaniu dotacji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, m.in. dla powiatów i gmin ze środków Województwa Mazowieckiego - www.mazovia.pl
- Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014- 2020 (Rozwój i Odnowa Wsi) - www.minrol.gov.pl
- Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich - www.ksow.pl.

Informacje o dotacjach na zabytki znajdujących się w GEZ można uzyskać w Lokalnej Grupie Działania „”.

15. BIBLIOGRAFIA

- 1/ Piątkowski S., Szymanek A., Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu 1425-2002. Monografia historyczna, Zwoleń 2002
- 2/ Sycyna. Wiek XX, pod red. Henryka Bednarczyka, Sycyna 2000
- 3/ Krawczyk R., Przydrożne kapliczki, figury i krzyże: Zwoleń i okolice, Zwoleń 2008
- 4/ Lesisz Z., Zwoleń. Informator turystyczny, Zwoleń 1994
- 5/ Zwoleń. Dzieje miasta i ziemi, pod red. Kazimierza Myślińskiego, Lublin 1977
- 6/ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. III, woj. kieleckie, pod red. J. Z. Łozińskiego i B. Wolff, z. 6, pow. kozienicki, Warszawa 1958
- 7/ Wiśniewski J., Dekanat Kozienicki, Radom 1913
- 8/ Penkalla A., Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim, Radom 1992
- 9/ Ziemia Jana Kochanowskiego. Powiat Zwoleński, pod red. H. Bednarczyka, B. Jaworskiej
- 10/ Imański C., Dzieje Zwolenia, Zwoleń 2013

- 11/ Ciepielewska E. – Zwolenscy łowcy z epoki kamienia, Zwolen, 2012
- 12/ Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie "Dziedzictwo i Rozwój"- Obszar LGD "Dziedzictwo i Rozwój" w legendach, wierzeniach i historiach mieszkańców, Zwolen, 2014
- 13/ Krzemiński A.- Leksykon twórców ludowych z terenu Lokalna Grupa Działania "Dziedzictwo i Rozwój", Zwolen, 2012
- 14/ Rosiński S.- Zwolen i Jan Kochanowski w prasie dziewiętnastowiecznej , Radom, 2008
- 15/ Kozłowski J.K. , Kaczanowski P. – Najdawniejsze dzieje ziem polskich, w: Wielka historia Polski, t. 1, Kraków, 1998
- 16/ Kupisz D, Kozdrach M.- Kochanowscy w XV-XVIII wieku: główne linie rodziny, Zwolen-Radom, 2014r.

W Internecie

www.fotopolska.eu
www.zwolenpowiat.pl
www.zwolen.pl
www.parafiazwolen.pl
www.roweryzwolen.za.pl
www.jasieniecsol.republika.pl
www.sycyna.netstrefa.pl
www.kirkuty.xip.pl
www.kochanowscy.info
www.mazowsze.travel.pl
www.zabytek.pl

WYKAZ ZWERYFIKOWANEJ GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW – TEREN MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr działki	Uwagi
1.	Atalin 71	Dom drewn., 2 ćw. XX w.	42	(w centrum miejscowości)
2.	Barycz Stara 3	Dom drewn., 1 ćw. XX w.	1107	
3.	Barycz Stara 23	Dom drewn., 1 ćw. XX w.	1090	(w centrum miejscowości)
4.	Barycz Stara	Kapliczka-krzyż na cokole, mur. Lata 30- te XX w.	877	Przy wjeździe do miejscowości. W pobliżu posesji nr 40
5.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Dwór, mur. 2 poł. XIX w.	116/2	Zlokalizowany na pld-wsch. krańcu wsi. We wschodniej części zabytkowego parku pałacowego
6.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, mur. XIX w.	351/1	Wpis do rejestru zabytków nr.416 z dn.21.01.1957r.
7.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Park pałacowy, XIX w.	116/1	Wpis do rejestru zabytków nr.13/A z 15.12.1978r. Zlokalizowany na pld.-wsch. krańcu miejscowości

8.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Cenotaf (pomnik- sarkofag), 1800 r.	329 W	Wpis do rejestru zabytków Dec. Nr 213/10 z dnia 25.03.2010r. B- 233
9.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Dzwonnica, mur. 1921 r.	351/1	Na placu przykościelnym
10.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Cmentarz rzymsko- katolicki, 1921 r.	350 9/1 10/1	Cmentarz zlokalizowany na wschodnim krańcu wsi
11.	Jedlanka	Kapliczka-krzyż na kolumnie, kam. 1898 r.	13	W centrum miejscowości
12.	Linów 19	Dom drew., 1ćw. XX w.	304/2	
13.	Linów 55	Dom drew., 1ćw. XX w.	236	W centrum miejscowości
14.	Linów	Kapliczka-krzyż na cokole mur. 1887 r.	184/1	W centrum miejscowości na skrzyżowaniu dróg. W pobliżu posesji o numerze 55
15.	Męciszów	Kapliczka-krzyż na cokole mur. 1932 r.	98/3	Przy wjeździe do wsi od strony miejscowości Helenów. Przy posesji o numerze 44
16.	Męciszów	Kapliczka- krzyż na cokole mur. 1937 r.	64/4	Przy wjeździe do wsi od strony miejscowości

				Sucha. Przy posesji numer 1
17.	Męciszów 40	Dom drewn., 1 ćw. XX w.	100/2	
18.	Paciorkowa Wola Nowa	Kapliczka kolumnowa z latarnią kam. XVIII/XIX w.	145/13 147/5	W centrum miejscowości W pobliżu posesji nr 94
19.	Paciorkowa Wola Nowa	Kapliczka-krzyż na cokole kam. 1938 r.	270/11	W centrum miejscowości, przy skrzyżowaniu dróg. Przy posesji nr 72
20.	Strykowice Błotne	Kapliczka- krzyż na cokole mur. 1909 r.	119/2	W centrum miejscowości
21.	Strykowice Błotne 35	Dom drewn., XIX/XX w.	219/2	W centrum miejscowości
22.	Strykowice Górne**	Kapliczka-krzyż na cokole kam. 1911 r.	1060/1 1060/2	W centrum miejscowości. W pobliżu posesji numer 218
23.	Strykowice Górne	Kapliczka-krzyż na cokole mur. 1 ćw. XX w.	1099/18	W centrum miejscowości
24.	Strykowice Górne ***	Park podworski, XIX w.	2139/10	Wpis do rejestru zabytków nr. 10/A z 15.12.1978 r.
25.	Sycyna 36	Dom drewn., ok. 1 ćw. XX w.	435	We wschodniej części miejscowości

26.	Sycyna	Brama i mur ogrodzeniowy Lata 30-te XX w.	161/28	W płd.-zach. części zespołu dworskiego
27.	Sycyna	Wiata magazynowa XIX/XX w., Lata 30 XX w.	161/34	Wpis do rejestru zabytków nr 430/A z 16.05.1990r.
28.	Sycyna	Mury budynku magazynowego Lata 30-te XX w.	161/16	W płn.-zach. część zespołu dworskiego
29.	Sycyna	Obora murowana Lata 30-te XX w.	161/34	W centralnej części zespołu dworskiego
30.	Sycyna	Młyn murowany 2 poł. XIX w.	161/3	Wpis do rejestru zabytków nr 430/A z 16.05.1990 r. W płn.-zach. część zespołu dworskiego
31.	Sycyna	Pozostałości parku dworskiego XIX w.	161/16	Wpis do rejestru zabytków nr 430/A z 16.05.1990 r. Zlokalizowany w północnej części zespołu dworskiego

32.	Sycyna	Obelisk kamienny- kapliczka kolumnowa, kam. 1621 r.	304/3	Wpis do rejestru zabytków Dec. Nr 2314/04z dnia 10.12.2004r. Obiekt znajduje się za zabudowaniami gospodarskimi. Do obiektu prowadzi specjalnie wyznaczona ścieżka
33.	Zwoleń Aleja Jana Pawła II/ ul.Chopina	Figura królowej Jadwigi 1925 r.	2521	
34.	Zwoleń Aleja Jana Pawła II 10	Dom drew. , 1 ćw. XX w.	6206	
35.	Zwoleń Aleja Jana Pawła II 15	Dom mur., Lata 20-te XX w.	5516	
36.	Zwoleń ul. Targowa/mjr. Hubala	Figura Chrystusa Zmartwychwstałego, kam. 1942 r.	3629	Zlokalizowany przy skrzyżowaniu ulic w pasie drogowym
37.	Zwoleń ul. Cmentarna	Cmentarz parafialny XIX w.- 1 poł. XX w.	6373	Wpis do rejestru zabytków nr A-1336 z 09.06.2016 r.
38.	Zwoleń ul. Cmentarna 25	Dom drew., 1 ćw. XX w. (ok.1915r.)	6354/1	

39.	Zwoleń ul. Cmentarna 39	Dom drew. 2 ćw. XX w. (ok.1940r.)	6362	
40.	Zwoleń ul. F. Chopina	Cmentarz żydowski XVII w.	2496	
41.	Zwoleń ul. Kilińskiego 17	Dom drew., 2 ćw. XX w. (ok. 1934r.)	6211	
42.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 8	Dom mur., 2 ćw. XX w. (1930r/1950r.)	5821	
43.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 9	Dom mur., 2 ćw. XX (ok.1930r.)	5820	
44.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 10	Dom mur., 2 ćw. XX (1930r.)	5819	
45.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 12	Dom drew., 2 ćw. XX w. (1930r.)	5798	
46.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 14	Dom mur., 1 ćw. XX w. (1925- 28r.)	5796	
47.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 15	Dom mur., 1 ćw. XX w. (ok.1925r.)	5794/2	
48.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 17	Dom mur., Lata 20-te XX w.	5471	
49.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 18	Dom mur., Lata 20 XX w.	5472	

50.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 19	Dom mur., 1 ćw. XX w. (ok. 1925r.)	5473	
51.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 21	Dom mur., 1 ćw. XX w. (ok. 1925r/47r.)	5475	
52.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 22	Dom mur., 2 ćw. XX w. (ok. 1946r.)	5476	
53.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 23	Dom mur., 1 ćw. XX w. (ok. 1925r.)	5477	
54.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 24	Dom mur., 2 ćw. XX w. (ok. 1930r.)	5478	
55.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 25	Dom mur., 1 ćw. XX w. (ok. 1925r.)	5479	
56.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 26	Dom mur., 2 ćw. XX w. (ok. 1946r.)	5480	
57.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 27	Dom mur., 2 ćw. XX w. (ok. 1946r.)	5481/2	
58.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 28	Dom mur., 2 ćw. XX w. (ok. 1950r.)	5481/2	
59.	Zwoleń ul. Kościelna 9 ****	Dom mur., ok. 1928r.	5450/4	
60.	Zwoleń ul. Kościelna 7	Budynek szkoły podstawowej , mur. Lata 20 XX w.	5451/1	
61.	Zwoleń ul. Ludowa 19	Dom drew., 1 ćw. XX w. (1918 r.)	6096	

62.	Zwoleń ul. Ludowa 52A	Dom drew., Lata 30 XX w.	6022/1	
63.	Zwoleń ul. Ludowa 52	Dom drew., Lata 30 XX w.	6022/2	
64.	Zwoleń ul. Lubelska 6	Budynek dawnej remizy strażackiej (obecnie kino Świt) 1928r.-1933r.	5511/1	
65.	Zwoleń ul. Słowackiego 21	Dom drew. 1 ćw. XX w. (ok.1925 r.)	2314	
66.	Zwoleń ul.Słowackiego28 A *****	Dom drew., 1 ćw. XX w.	2401	
67.	Zwoleń ul. Słowackiego 28	Dom drew., 1 ćw. XX w.	2399	
68.	Zwoleń ul. Słowackiego 2	Młyn murowany, mur. ok. 1930 r.	5419	
69.	Zwoleń ul. św. Jana 10	Dom drew., 1 ćw. XX w.	6002	
70.	Zwoleń ul. św. Jana 16 *****	Dom drew., 2 ćw. XX w.	6005	
71.	Zwoleń ul. św. Jana 36	Dom drew., 1 ćw. XX w.	6014	

72.	Zwoleń ul. św. Jana	Figura św. Jan Chrzciciela, kam. 1933 r.	5958	
73.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 6	Dom mur., Lata 20-te XX w.	5448/3, 5448/4	
74.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 8	Dom mur., Lata 20-te XX w.	5447	
75.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 16	Dom mur., Lata 20-30-te XX w.	5367	
76.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 18	Dom mur., Lata 20-30-te XX w.	5366	
77.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 20	Dom mur., Lata 20-30-te XX w.	5365	
78.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 22	Dom mur., Lata 20-30-te XX w.	5364	
79.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78	Budynek dawnej Szkoły Rolniczej (część główna) 1925 r.	5246/10	
80.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78c	Budynek oficyny dawnej Szkoły Rolniczej (część prawa), mur. 1925 r.	5246/5	
81.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78	Budynek oficyny dawnej Szkoły Rolniczej (część lewa), mur. 1925 r.	5246/10	

82.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Kaplica św. Anny, mur. 2 poł. XIX w.	5748	Wpis do rejestru zabytków nr decyzji 243/2006r.
83.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Ogrodzenie kaplicy św. Anny, żeliwo, 1939r.	5748	
84.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Pomnik-krzyż na cokole, 1894r.	5748	Na terenie cmentarza cholerycznego
85.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego 30	Kościół p.w. św. Krzyża, mur. 1564-1595 r.	5415/1	Wpis do rejestru zabytków nr 190/A z 15.10.1982 r.
86.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego 30	Plebania, mur. 2 poł. XIX w. (ok. 1890 r.)	5415/1	
87.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego 30	Fragment muru ogrodzenia kościelnego, mur. Koniec XIX pocz. XX w.	5415/1	Wpis do rejestru zabytków decyzja nr 242/2006 z dn. 10 marca 2006r.
88.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego 30	Kaplica przedpogrzebowa (kostnica) przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża św., mur. 1901 r.	5415/1	Wpis do rejestru zabytków decyzja nr 242/2006 z dn. 10 marca 2006r.
89.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego 30	Pomnik nagrobny na terenie cmentarza przykościelnego p.w. Podwyższenia Krzyża św. kam. z 1819 r.	5415/1	Wpis do rejestru zabytków nr. 29/B/82 z dnia 27.08.1982 r.

90.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego 30	Figura Matki Boskiej przy kościółce p.w. Podwyższenia Krzyża św. kam. ok. 1930 r.	5415/1	
91.	Zwoleń ul.Kardynała Wyszyńskiego	Pomnik „Niezanego Żołnierza” z zabytkową płytą(w obrębie działki) 1925r.	5455	Skwer naprzeciw kościółki p.w. Podwyższenia Krzyża Św.
92.	Zwoleń U zbiegu ulic: Alei Jana Pawła II i ul. Kochanowskiego	Figura–kobieta z dzbanem kam. ok. 1890 r.	6203/1	
93.	Zwoleń ul. Aleja Jana Pawła II 6	Budynek Biblioteki Publicznej 1907r.	5818/2	
94.	Zwoleń Przy drodze wojewódz. nr 787 Zwoleń-Pionki	Kapliczka-krzyż na cokole kam. 1893 r.	3096 5176/6	

* - W literaturze przedmiotu i dokumentacji konserwatorskiej położenie przedmiotowych obiektów przypisywane jest do Jasieńca Soleckiego. W ewidencji gruntów gminy Zwoleń do Jasieńca Kolonii.

** - W Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 dla gminy Zwoleń obiekt lokalizowany jest na gruntach miejscowości Paciorkowa Wola Stara

*** - Obiekt położony na gruntach ewidencyjnych miejscowości Zwoleń

**** - W Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 dla gminy Zwoleń obiekt zewidencjonowany pod numerem Kościelna 3

***** - W Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 dla gminy Zwoleń obiekt zewidencjonowany pod numerem Słowackiego 26

***** - W Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 dla gminy Zwoleń obiekt zewidencjonowany pod numerem św. Jana 18

ZAŁĄCZNIK NR 2

WYKAZ GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH DLA MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska	Obszar AZP	Funkcja	Chronologia
1.	Barycz	2	AZP 76-72/5	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
2.	Barycz	3	AZP 76-72/6	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
3.	Barycz Nowa	4	AZP 76-72/10	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
4.	Barycz Nowa	5	AZP 76-72/11	śląd obozowiska	epoka kamienia
5.	Barycz Stara	6	AZP 76-72/15	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu (kultura łużycka)

				śląd osadnictwa	okres nowożytny
6.	Barycz- Kolonia	7	AZP 76-72/19	obozowisko śląd osadnictwa	epoka mezolitu- epoka neolitu epoka brązu
7.	Jasieniec Solecki	1	AZP 76-72/3	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
8.	Jasieniec Solecki	2	AZP 76-72/4	śląd osadnictwa	starożytność
9.	Linów	1	AZP 74-71/3	Śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
10.	Męciszów	1	AZP 74-71/4	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
11.				śląd	epoka brązu

	Mieczysławów	1	AZP 75-72/5	osadnictwa	(kultura trzcinińska)
12.				śląd obozowiska	epoka kamienia
	Mostki	1	AZP 75-71/9	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
13.				śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich
	Niwki	1	AZP 74-71/2	śląd osadnictwa	(kultura przeworska)
					okres nowożytny
14.				śląd obozowiska	epoka kamienia
	Osiny	1	AZP 75-71/5		
15.				obozowisko	epoka kamienia (neolit)
	Osiny	2	AZP 75-71/6	śląd osadnictwa	okres późno średniowieczny-nowożytność
16.				śląd	epoka kamienia

	Osiny	3	AZP 75-71/7	obozowiska ślad osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17.	Osiny	4	AZP 75-71/8	ślad obozowiska ślad osadnictwa	epoka kamienia (neolit) okres nowożytny
18.	Paciorkowa Wola Nowa	1	AZP 74-72/2	ślad osadnictwa	okres neolitu
19.	Paciorkowa Wola Nowa	2	AZP 74-72/3	ślad obozowiska	epoka kamienia
20.	Podzagajnik	1	AZP 75-71/3	osada	okres nowożytny
21.	Podzagajnik	2	AZP 75-71/4	ślad osadnictwa	okres wczesno średniowieczny-

					okres średniowieczny
22.	Sycyna Południowa	1	AZP 76-72/7	śląd osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
23.	Sycyna Północna	2	AZP 76-72/9	śląd osadnictwa	epoka brązu (kultura łużycka)
24.	Sycyna Północna	3	AZP 76-72/8	śląd osadnictwa osada osada	wczesna epoka brązu epoka brązu (kultura łużycka) okres rzymski
25.	Wólka Szeleźna	1	AZP 76-72/12	śląd osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
26.	Zielonka Nowa	1	AZP 75-72/6	śląd obozowiska	okres średniowieczny

				ślad osadnictwa	(XIII w.)
27.	Zielonka Nowa	2	AZP 75-72/7	ślad osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
28.	Zielonka Stara	1	AZP 75-72/8	obozowisko ślad osadnictwa	epoka kamienia- paleolit schyłkowy-neolit epoka neolitu kultura pucharów lejkowatych
29.	Zielonka Stara	2	AZP 75-72/9	ślad osadnictwa	starożytność
30.	Zwoleń	1	AZP 75-72/1	ślad obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
31.					

	Zwoleń	2	AZP 75-72/2	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia- wczesna epoka brązu okres wczesnego średniowiecza
32.	Zwoleń	3	AZP 75-72/3	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza (X-XII w.)
33.	Zwoleń	4	AZP 75-72/4	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
34.	Zwoleń	5 Stanowisko „Strzelnica”	AZP 75-72/10	osada	epoka kamienia- paleolit środkowy